ТЭКСТЫ ЛЕКЦЫЙ ПА ДЫСЦЫПЛІНЕ “САВЕЦКА-ПОЛЬСКА-ГЕРМАНСКІЯ АДНОСІНЫ ВА ЎМОВАХ СТАНАЎЛЕННЯ І ПАЧАТКОВАГА ЭТАПА ЭВАЛЮЦЫІ ВЕРСАЛЬСКАЙ СІСТЭМЫ (1918–1926 ГГ.)” **История (отечественная и всеобщая)**

Раздел 1 Фарміраванне Версальскай сістэмы міжнародных адносін і краіны Цэнтральнай і Усходняй Еўропы.

Тэма 1.1 Уводзіны

План

1. Прадмет і задачы спецкурса.
2. Гістарыяграфія і крыніцы па праблеме спецкурса.

1. Прадмет і задачы спецкурса. Пасля заканчэння Першай сусветнай вайны адбылося фарміраванне новай сістэмы міжнародных адносін, якая ўвайшла ў гісторыю як Версальска-Вашынгтонская. Праблемы рэгіёна Цэнтральна-Усходняй Еўропы мелі важнае значэнне пры фарміраванні гэтай сістэмы. У названым рэгіёне ў выніку вайны і адбыўшыхся рэвалюцый адбылося крушэнне шматнацыянальных імперый: Германскай, Аўстра-Венгерскай, Расійскай. Адпаведна, у многіх народаў рэгіёна з’явіўся шанс на рэалізацыю права на самавызначэнне і стварэнне нацыянальных дзяржаў. У лік названых народаў уваходзілі і беларусы. Упершыню беларускае нацыянальнае пытанне ў тыя гады атрымала міжнароднае гучанне і стала адной з праблем міжнародных адносін. Міжнародная сітуацыя ва Усходняй Еўропе аказвала вельмі значны, а можа і вызначальны ўплыў на дзяржаватворчыя працэсы на тэрыторыі Беларусі, прадвызначала іх вынікі.

Міжнародная сітуацыя ў Цэнтральна-Усходняй Еўропе ў час фарміравання Версальскай сістэмы і першыя гады яе існавання ў вялікай ступені вызначалася адносінамі паміж Савецкай Расіяй / СССР, Польшчай і Германіяй. Тры названыя дзяржавы на новым гістарычным этапе аднавілі барацьбу за свае геапалітычныя пазіцыі ў рэгіёне. Яна развівалася ў новых спецыфічных умовах. Расія і Германія пацярпелі паражэнне ў Першай сусветнай вайне. Іх пазіцыі на міжнароднай арэне ў вывучаемым рэгіёне рэзка аслаблі, былі страчаны вялікія тэрыторыі, асабліва Расіяй. Таму як Германія, так і Расія непазбежна павінны былі ўступіць у барацьбу за аднаўленне свайго вялікадзяржаўнага статуса і, у прыватнасці, дамінуючага становішча ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе.

Адным з важнейшых вынікаў Першай сусветнай вайны для ўказанага рэгіёна стала аднаўленне незалежнасці Польскай дзяржавы. Адроджаная Польшча ў сваёй палітыцы зыходзіла з гістарычнага права на вялікія

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

тэрыторыі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы і прэтэндавала на ролю як мінімум вялікай рэгіянальнай дзяржавы. Такім чынам і Польшча павінна была ўключыцца ў барацьбу за дамінаванне ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе. З дасягненнем поспеху ў гэтай справе польскія правячыя колы і грамадства звязвалі пытанне аб захаванні незалежнасці сваёй краіны. У сілу названых прычын аданосіны паміж Савецкай Расіяй / СССР, Польшчай і Германіяй аказаліся ў цесным узаемадзеянні і ўзаемазалежнасці. Без асэнсавання гэтай узаемазалежнасці немагчыма ў поўнай меры ажыццявіць навуковую рэканструкцыю двухбаковых адносін паміж РСФСР / СССР і Польшчай, РСФСР / СССР і Германіяй, Польшчай і Германіяй. Пры гэтым неабходна ўлічваць, што на адносіны паміж трыма названымі краінамі істотны ўплыў аказвала тое, што яны былі адным з важных элементаў Версальскай сістэмы міжнародных адносін. Прычым займалі ў ёй featureзнае становішча. Германія і Савецкая Расія адразу варожа паставіліся да гэтай сістэмы па прычынах, аб якіх будзе сказана ніжэй. Польшча ж уваходзіла ў лік дзяржаў, якія актыўна абаранялі Версальскую сістэму.

Зыходзячы са сказанага вышэй прадметам спецкурса з’яўляюцца ўзаемаадносіны паміж Савецкай Расіяй / СССР, Польшчай і Германіяй, разглядаемыя ў цесным ўзаемадзеянні і з улікам уплыву на іх характар і эвалюцыю Версальскай сістэмы міжнародных адносін. У ходзе вывучэння спецкурса неабходна высветліць, якія фактары і якім чынам паўплывалі на характар адносін паміж трыма названымі краінамі, прасачыць, як на двухбаковыя адносіны паміж РСФСР / СССР і Польшчай, РСФСР / СССР і Германіяй, Польшчай і Германіяй уплываў фактар трэцяга з перлічаных актораў міжнародных адносін. Да ліку задач спецкурса адносіцца і высвятленне залежнасці савецка-польска-германскіх адносін ад Версальскай сістэмы з улікам featureзнага стаўлення да яе трох названых дзяржаў.

Ніжняя храналагічная граніца спецкурса вызначаецца момантам выхаду на міжнародную арэну такіх новых суб’ектаў міжнародных адносін як Савецкая Расія і Польшча і пачаткам фарміравання Версальскай сістэмы міжнародных адносін. Заканчваецца храналагічна спецкурс красавіком – маем 1926 г. На гэты момант адбыліся першыя крокі, звязаныя з эвалюцыяй Версальскай сістэмы, што знайшло адлюстраванне перш за ўсё ў падпісанні Лакарнскіх пагадненняў. Таксама ў гэты час быў падпісаны савецка-германскі Берлінскі дагавор, а ў Польшчы адбылося ўсталяванне рэжыму “санацыі”. У выніку гэтых падзей ва взаемаадносінах паміж СССР, Германіяй і Польшчай пачаўся новы этап.

2. Гістарыяграфія і крыніцы па праблеме спецкурсу. Першыя працы па гісторыі савецка-польскіх адносін, якія з'явіліся ў савецкай гістарычнай навуцы ў 1920-я гады, насілі пераважна публіцыстычны і прапагандысцкі характар. Для савецкіх гісторыкаў той эпохі было

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

характэрна вывучэнне знешняй палітыкі, у аснове якога ляжала імкненне выкрыць палітыку знешніх ворагаў СССР. Грунтоўную характарыстыку найбольш важных прынцыпаў савецкай палітыкі ў дачыненні да Польшчы У.І. Ленін даў у такіх працах, як “Палітычная справаздача ЦК РКП(б) на IX Усерасійскай канферэнцыі ВКП(б) 22 верасня 1920 г.” і ў “Прамова на з'ездзе рабочых і служачых гарбарнай вытворчасці 2 кастрычніка 1920 г.” Яго высновы аб агрэсіўнасці “буржуазна-памешчыцкай Польшчы” адносна да Савецкай Расіі, аб тым, што Польшча з'яўлялася краевугольным каменем Версальскай сістэмы сталі асноваю для развіцця савецкай гістарыяграфіі савецка-польскіх адносін міжваеннага часу. У працах савецкіх даследчыкаў у 20–30-я гады С. Гесена, Л. Петрухіна і іншых Польшча прадстаўлялася як мілітарысцкая дзяржава, якая выношвала агрэсіўныя планы ў адносінах да СССР. Варшава абвінавачвалася ў падрыхтоўцы вайны і імкненні стварыць антысавецкі блок уздоўж заходніх меж Савецкага Саюза.

Пасля заканчэння Вялікай Айчыннай вайны значным укладам у даследаванне савецка-польскіх адносін з'явіліся працы П.Н. Альшанскага. Аўтар канцэнтруе сваю ўвагу на праблемах заключэння і выканання Рыжскай дамовы. Ён зыходзіць з традыцыйнага для савецкай гістарыяграфіі тэзіса, паводле якога антысаветызм быў асновай польскай знешняй палітыкі. Роля лідара антысавецкіх сіл аўтарам адводзіцца Ю. Пілсудскаму. П.Н. Альшанскі прызнае значаны ўплыў германскага фактару на польскую ўсходнюю палітыку. Ён сцвярджае, што асцярогі палякаў у сувязі з заключэннем Рапальскага дагавора былі марныя, бо ён не ўяўляў ніякі пагрозы для Польшчы.

Розныя аспекты еўрапейскай палітыкі Польшчы былі закранутыя ў працах Д.З. Клімоўскага і У.П. Турока, якія даследавалі праблемы, звязаныя з Лакарна. Аўтары адзначаюць, што Лакарнскія дамовы прыкметна ўскладнілі знешнепалітычнае становішча Польшчы. Падкрэсліваецца антысавецкі характар польскай знешняй палітыкі, як да Лакарна, так і пасля яго.

Шмат увагі савецкая гістарыяграфія працягвала надаваць вывучэнню ролі прыбалтыйскіх дзяржаў у польскай палітыцы ў адносінах да СССР. К.Я. Почс і У.Я. Сіпалс у сваіх даследаваннях імкнуліся давесці, што гэтая палітыка вызначалася імкненнем вядучых краін Захаду бачыць у польска-балтыйскім блоку бар'ер супраць камунізму. Па меркаванні названых аўтараў, шматлікія крокі польскай дыпламатыі ў Прыбалтыцы дыктаваліся, акрамя іншага, імкненнем аддзяліць СССР ад Германіі, а таксама ўмацаваць Версальскую сістэму ва Усходняй Еўропе.

З другой паловы 1980-х гадоў у савецкай гістарычнай навуцы адбываюцца істотныя змены. Яны адбіліся і на гістарыяграфіі савецка-польскіх адносін. Даследчыкі адмовіліся ад шматлікіх ідэалагічных штампаў, ад класавага падыходу. У працах У. Сіроткіна, М. Загладзіна

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

відаць імкненне адмовіцца ад ідэалізацыі знешняй палітыкі СССР, аб'ектыўна падысці да асвятлення праблем міжнародных адносін. У постсавецкай расійскай гістарыяграфіі адзначым даследаванні І. В. Міхуцінай, прысвечаныя польска-савецкай вайне, даследаванні В.А. Зубачэўскага, у якіх разглядаецца працэс палітычнай перабудовы Цэнтральнай і Усходняй Еўропы пасля Першай сусветнай вайны. Адным з найбольш буйных расійскіх спецыялістаў па гісторыі савецка-польскіх адносін у перыяд, які вывучаецца ў рамках спецкурсу, з'яўляецца Г.Ф. Матвееў. Беларускі аспект польска-савецкіх адносін разглядае Ю. А. Барысёнак.

У беларускай сучаснай гістарыяграфіі важным укладам у вывучэнне савецка-польскіх адносін сталі даследаванні Р.Р. Лазько. Ім вывучаныя розныя аспекты еўрапейскай палітыкі Польшчы ў 1920-я – 1930-я гады, а таксама роля беларускага фактару ў польска-савецкіх адносінах у момант узнікнення і падчас польска-савецкай вайны. Роля беларускага пытання ў польска-савецкіх адносінах у час вайны 1919–1920 гадоў разглядаецца і ў працах А.В Ціхамірава.

Грунтоўная савецкая гістарыяграфія савецка-германскіх адносін. У першую чаргу тут варта назваць працы А.А. Ахтамзяна. Ён лічыць, што перыяд 1922–1926 гадоў з'яўляецца часам найбольш эфектыўнага дзеяння Рапальскага дагавора, падрабязна разглядае розныя аспекты палітычнага і эканамічнага супрацоўніцтва паміж СССР і Германіяй у 1920-я гады. Вялікі ўклад у вывучэнне савецка-германскіх адносін у рапальскі перыяд унёс Г.М. Трухноў. Ён падкрэсліваў значэнне для Германіі Рапальскага дагавора як сродка, які дазваляе процістаяць версальскаму дыктату. І.К. Каблякоў надаў асноўную ўвагу ў сваіх даследаваннях падрыхтоўцы і заключэнню Рапальскага дагавора, а таксама пачатковаму этапу рапальскай палітыкі.

У постсавецкі час пры даследаванні рапальскага перыяду ў савецка-германскіх адносінах савецкія гісторыкі вялікую ўвагу сталі надаваць пытанням ваеннага супрацоўніцтва паміж дзвюма краінамі. Таксама адзначаюцца рэваншысцкія тэндэнцыі дадзенага супрацоўніцтва і яго антыверсальская і антыпольская скіраванасць. Гэтыя палажэнні выразна прасочваюцца ў працах Ю.З. Кантор і С.А. Горлава.

Фармаванне польскай гістарыяграфіі савецка-польскіх адносін адбывалася яшчэ больш актыўна, чым савецкай. Пры гэтым вялікі ўклад у гэты працэс унеслі польскія палітыкі міжваеннага часу. Сярод іх шырока быў распаўсюджаны пункт гледжання, паводле якога Германія і Савецкая Расія прыкладалі вялікія намаганні, каб дамагчыся ўзмацнення міжнароднай ізаляцыі Польшчы. Адносіны, якія існавалі паміж Германіяй і Савецкай Расіяй падчас Рапала, характарызаваліся як сяброўскія,ё1 і ў польскай гістарыяграфіі сфарміравалася канцэпцыі “двух ворагаў” і

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

“савецка-германскіх геапалітычных ціскоў”, у якія была заціснутая Польшча ў міжваенны перыяд.

Пасля Другой сусветнай вайны польскія гісторыкі, якія апынуліся за межамі Польшчы, працягвалі гістарыяграфічную традыцыю, якая склалася ў міжваенны час. Яны развівалі далей канцэпцыю “двух ворагаў”. Найболей поўна гэтая канцэпцыя знайшла адлюстраванне ў працах аднаго з найбольш буйных даследчыкаў сярод польскіх гісторыкаў-эмігрантаў У. Побаг-Маліноўскага.

Польскія гісторыкі, якія займаліся даследчай дзейнасцю на тэрыторыі Польскай Народнай Рэспублікі (ПНР), знаходзіліся пад жорсткім ідэалагічным прэсам. Яны, як правіла, абыходзілі пытанне аб антыпольскай скіраванасці рапальскай палітыкі. Адным з найболей буйных даследчыкаў рапальскай палітыкі ў ПНР з'яўляўся С Мікуліч. Ён прытрымваецца пункта гледжання, што ў выніку дамовы ў Рапала палітычнае становішча Польшчы істотна пагоршылася. Па яго меркаванню, гэта адбылося таму, што і да, і пасля Рапала Польшча не думала аб блізкім супрацоўніцтве з Савецкай Расіяй. У той жа час вядомы даследчык польска-савецкіх адносін міжваеннага часу Е. Куманецкі адзначае, што нямецкія спробы ўцягнуць Савецкую Расію ў антыпольскую палітыку скончыліся нічым, і, зыходзячы з такой пазіцыі савецкага ўрада, Рапала не ўяўляла непасрэднай пагрозы для Польшчы.

З другой паловы 1980-х гадоў польская гістарыяграфія пераглядае падыходы да вывучэння савецка-польскіх адносін. Пры вызначэнні прычын польска-савецкай вайны польскія аўтары робяць асаблівы акцэнт на неабходнасць для Польшчы процістаяць пагрозе бальшавізму ў сувязі з наступленнем Чырвонай Арміі зімой 1919 г. А. Чубінскі ў сваіх даследаваннях адстойвае палажэнне, паводле якога мэтай Ю. Пілсудскага падчас польска-савецкай вайны была поўная палітычная перабудова Усходняй Еўропы, цэнтральным момантам якога было стварэнне саюзнай Польшчы Украінскай дзяржавы. Аднак гэтая мэта не была дасягнутая.

Польскія гісторыкі пасля падзення камунізму ў іх краіне прыйшлі да агульнай пазіцыі: Рапальскі дагавор стаў асноўнай прычынай крызісу ў савецка-польскіх адносінах на працягу значнага часу. Сучасная польская гістарыяграфія асноўны акцэнт робіць на тое, што Рапала паскорыла карозію Версальскай сістэмы, у захаванні якой была зацікаўлена Польшча. Па меркаванні М. Лечыка небяспека для Польшчы выцякала з таго, што Германія і Расія, цесна супрацоўнічаючы паміж сабой, хутка аднаўлялі сваю эканамічную і ваенную магутнасць, а гэта ўяўляла пагрозу для ўсіх краін рэгіёна, але першым чынам для Польшчы з-за яе геаграфічнага становішча. Таксама сучасныя польскія аўтары падкрэсліваюць адмоўны ўплыў на савецка-польскія адносін невыканання Савецкім Саюзам матэрыяльных абавязацельстваў па Рыжскаму дагавору.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Польскія гісторыкі шмат увагі надавалі вызначэнню ўплыву на міжнароднае становішча Польшчы Берлінскага дагавора 1926 г. Г. Корчык паказвае, што дагавор нёс рэальную пагрозу для Польшчы, бо даваў магчымасць Германіі забараніць праход праз сваю тэрыторыю войскаў дзяржаў – членаў Лігі нацый на дапамогу Польшчы ў выпадку канфлікту з СССР. Польскія гісторыкі, на прыклад, Е. Красускі, адзначаюць антыпольскую скіраванасць савецка-германскага ваеннага супрацоўніцтва.

Значны уклад у вывучэнне гісторыі міжнародных адносін у Цэнтральнай і Усходняй Еўропе ўнеслі нямецкія гісторыкі. Імі грунтоўна распрацаваная праблема германа-савецкіх адносін у Рапальскі перыяд. Гісторыкі ГДР канцэнтравалі сваю ўвагу на пытаннях палітычнага і, асабліва, эканамічнага супрацоўніцтва паміж СССР і Германіяй. Такія аўтары, як В. Руге, А. Андэрле, настойліва даказвалі адсутнасць у гэтым супрацоўніцтве пагрозы для трэціх дзяржаў. Яны таксама лічылі, што Польшча сваёй палітыкай сама падштурхоўвала Маскву да збліжэння з Берлінам.

Іншыя падыходы ляжаць у аснове даследаванняў па дадзенай праблеме заходнегерманскіх гісторыкаў. Практычна ўсе яны сходзяцца ў тым, што Рапальскі дагавор з'яўляўся прыладай перагляду пасляваеннага статут-кво. Але адны лічаць, што Рапала было перамогай сіл ваеннага рэваншу і рэвізіі, а іншыя разглядаюць гэтую дамову як дыпламатычны ход, забяспечыўшы Германіі вялікую свабоду манеўру перад асобай пераможцаў, з дапамогай якога можна было весці пошук шляхоў мірнага перагляду найбольш непрымальных для Германіі палажэнняў Версальскага дагавора. Такія адзнакі, на прыклад, утрымоўваюцца ў працах К. Мільке.

Па праблематыцы спецкурсу маецца шырокі корпус гістарычных крыніц. Перш за ўсё гэта матэрыялы Архіва знешняй палітыкі Расійскай Федэрацыі, Архіва новых актаў у Варшаве, некаторыя матэрыялы беларускіх архіваў. Маюцца шматлікія публікацыі дакументаў, якія выдаваліся ў Беларусі (Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1999 гг.): у 4 т. – Мн.: “Юніпак”, 2008. – Т. 1–2), Польшчы (Dokumenty z dziejow polskiej polityki zagranicznej 1918–1938. W 2 т. Т. 1. 1918–1932. – Warszawa: Inst. Wyd. Pax., 1989), у ГДР (Dokumente zur deutschen Geschichte 1919–1923. – Berlin: Deutscher Verl. der Wissenschaft, 1975; Dokumente zur deutschen Geschichte 1924–1929. – Berlin: Deutscher Verl. der Wissenschaft, 1975), у СССР і Расіі (Документы и материалы па истории советско-польских отношений. В 14 т. Т. 1–4. – М.: Наука, 1965–1966; Документы внешней политики СССР. В 24 т. Т 1–9. – М.: Госполитиздат, 1963–1968; Польско-советская война (Ранее не опубликованные документы): в 2 ч. – М.: Институт славяноведения и балканистики, 1994).

Шматлікія польскія, савецкія і германскія палітычныя дзеячы, якія займалі высокія дзяржаўныя пасады ў 1920-я гады, пакінулі свае мемуары,

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

былі выдадзеныя іх працы па палітычных пытаннях. Яны з'яўляюцца важнымі гістарычнымі крыніцамі па вывучаемай праблеме. У СССР гэта працы У.І. Леніна, Г.В. Чычэрына, Я. Ганецкага, А.А. Іофе. У Польшчы вышлі працы У. Сікорскага, У. Грабскага, С. Грабскага, Ю. Пілсудскага, А. Скшыньскага і іншых дзеячаў, якія вызначалі знешнюю палітыку краіны ў вывучаемы перыяд. У Германіі найбольш важкім выданнем такога роду з'яўляюцца мемуары Г. Штрэземана. Яны ўтрымоўваюць не толькі ўспаміны аўтара, але і багаты дакументальны матэрыял, неабходны для вывучэння германскай знешняй палітыкі ў тыя гады. Таксама адзначым мемуары германскага дыпламата Г. фон Дзірксана, доўгі час працаваўшага на польскім і расійскім напрамках германскай знешняй палітыкі.

Тэма 1. 2 Пытанні пасляваеннага ўладкавання ў Цэнтральна-Усходняй Еўропе на Парыжскай мірнай канферэнцыі

План

1. Падрыхтоўка мірнай канферэнцыі краінамі-пераможцамі.
2. "Рускае пытанне" ў сувязі з прыходам да ўлады бальшавікоў
3. Праблема граніц Польшчы і германскае пытанне на Прыжскай канферэнцыі.

ЛІТАРАТУРА

Версальский мирный договор. – М.: Изд-во НКИД, 1925 – 214 с.

Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1918–1920 гг.) Зборнік дакументаў і матэрыялаў. У 4 т. – Мінск: «Юніпак», 2008. – Т. 1. Ч. 1.

Документы внешней политики СССР. В 24 т. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 1–3.

Документы и материалы по истории советско-польских отношений. В 14 т. – М.: Наука, 1966. – Т. 1–2.

Илюхина, Р.М. Лига Наций. 1919–1934 годы / Р.М. Илюхина – М.: Наука, 1982.

История дипломатии. (Под редакцией А. А. Громыко). В 5 т. – М.: Политиздат, 1965. – Т. 3.

История международных отношений / Под ред. А.В.Шапиро. В 4 ч. – Минск: БДУ, 2004. – Ч. 2.

Ціхаміраў, А.В. Беларусь у сістэме міжнародных адносін перыяду пасляваеннага ўладкавання Еўропы і польска-савецкай вайны (1918–1921 гг.) / А.В. Ціхаміраў. – Мн.: БДУ, 2003.

1. Падрыхтоўка мірнай канферэнцыі краінамі-пераможцамі. 11 лістапада 1918 г. Германія падпісала Камп'енскае перамір'е і прызнала

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

тым самым сваё паражэнне ў Першай сусветнай вайне. Пасля гэтага краіны – пераможцы ў вайне пачалі падрыхтоўку міжнароднай канферэнцыі, на якой павінны былі быць выпрацаваны і падпісаны мірныя дагаворы з Германіяй і яе саюзнікамі па вайне. Паміж краінамі Антанты і далучыўшыміся да яе дзяржавамі меліся сур'ёзныя разыходжанні адносна таго, якім павінен быць пасляваенны свет. Пазіцыя ЗША была выкладзена ў "14 пунктах" прэзідэнта В. Вільсана.

Важным для ўмацавання міжнароных пазіцый ЗША было тое, што краіны – пераможцы заявілі аб тым, што будучы мірны дагавор будзе будавацца менавіта на аснове "14 пунктаў". Адным з цэнтральных момантаў гэтага дакумента было фактычнае абвяшчэнне права народаў на самавызначэнне. Дадзенае палажэнне было асабліва важным для краін Цэнтральна-Усходняй Еўропы. Пад лозунгам самавызначэння народаў Антанта вяла вайну на завяршальнам яе этапе. 13 пункт В. Вільсана абвяшчаў неабходнасць ставарэння незалежнай Польскай дзяржавы, якая будзе мець выхад да мора. Адным з важнейшых момантаў праграмы ЗША пры стварэнні новай сістэмы міжнародных адносін было імкненне не дапусціць празмернага аслаблення Германіі, што было неабходна для захавання еўрапейскай раўнавагі. У сілу гэтага Польшча не магла разлічваць на падтрымку ЗША ў пытанні набыцця значных германскіх тэрыторый.

Па германскаму пытанню пазіцыя ЗША была блізкаю да пазіцыі Вялікабрытаніі. Прэм'ер-міністр гэтай краіны Д. Ллойд Джордж лічыў, што для супрацьдзеяння ўсталяванню французскай гегемоніі на Еўрапейскім кантыненце неабходна дастаткова моцная Германія. Брытанскі ўрад не лічыў магчымым дапусціць вялікіх тэрытарыяльных страт Германіі на карысць яе новых суседзяў на ўсходзе – Польшчы і Чэхаславакіі.

Краінай, якая была зацікаўлена ў максімальным аслабленні Германіі, з'яўлялася Францыя. Для стрымлівання Германіі Францыя планавала стварэнне сістэмы саюзаў пад сваім патранажам з удзелам краін Усходняй і Паўднёва-Усходняй Еўропы: Польшчы, Чэхаславакіі, Румынніі, Каралеўства сербаў, харватаў і славенцаў. Фактычна Францыя імкнулася даператварэння названага рэгіёна Еўропы ў сферу свайго ўплыву.

Маладыя дзяржавы, які ўзніклі ў Цэнтральна-Усходняй Еўропе ў выніку Першай сусветнай вайны, мелі свае планы адносна палітычнай перабудовы рэгіёна ў той час. Пазіцыя Чэхаславакіі не стварала вялікіх праблем саюзнікам. Галоўнае імкненне чэхаў заключалася ў абяднанні ў адзіную дзяржаву зямель, заселеных як чэхамі, так і славакамі. Таксама Чэхаславакія выказвала прэтэнзіі на Закарпацкую Украіну. На захадзе і поўдні Чэхаславакія задавальнялася тымі граніцамі, якія мела Чэшская каралеўства на працягу апошніх стагоддзяў, у тым ліку і з Германіяй.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Больш складанай была сітуацыя з Польшчай. На завяршальным этапе вайны, калі стала відавочна, што адбудзецца адраджэнне Польшчы як незалежнай дзяржавы, яе палітычная эліта пачала распрацоўваць праекты граніц гэтай дзяржавы і шукаць падтрымкі для іх рэалізацыі ў вядучых палітыкаў Антанты. Адзін з першых дакументаў, у якім былі сфармуляваны тэрытарыяльныя прытэнзіі маючай адрадзіцца Польшчы – дэкларацыя Р. Дмоўскага да міністра замежных спраў Англіі А. Бальфура ад 30 сакавіка 1917 г. Ён прапанаваў правесці ўсходнюю граніцу Польшчы па лініі Вільна, Дзвінск, Мінск, Пінск, Роўна, Камянец-Падольскі. Р. Дмоўскі лічыў прапанаваны ім варыянт усходняй граніцы кампрамісным, бо значаная частка "гістарычнай Польшчы" павінна была застацца за межамі Польскай дзяржавы, але пры гэтым яна павінна ўключыць тыя правінцыя, дзе, згодна яго меркаванню, заходняя (польская) цывілізацыя пусціла глыбокія карані.

У пачатку катрычніка 1918 г. пытанне аб польскай граніцы абмяркоўвалася на пасяджэнні Польскага нацыянальнага камітэта (ПНК) у Парыжы. Прынятыя на ім рашэнні 8 кастрычніка былі даведзены да В. Вільсана ў спецыяльным мемарыяле. У ім адзначалася, што Польшча павінна быць "моцнай дзяржавай", пры гэтым мець дастаткова аднароднае насельніцтва, каб забяспечыць "унутраную злітнасць". Далей канкрэтызуюцца межы будачай Польшчы. Яе тэрыторыя павінна ўключаць на ўсход ад Каралеўства Польскага большую частку Віленскай губерні, Гродзенскую губерню, "дзе палякі ў большасці, або нязначнай меншасці", большую частку Мінскай губерні, "якая ахоплівае Мінск, Слуцк, Пінск". Астатнія беларускія землі "павінны былі вярнуцца да Расіі". На аснове рашэнняў ПНК была вызначана лінія граніцы Польшчы, якая атрымала назву "лінія Дмоўскага".

Адпаведную карту пасланнік ПНК С. Грабскі прадставіў у канцы 1918 г., калі прыбыў з Парыжа ў Варшаву для перагавораў з Ю. Пілсудскім. ПНК меў намер адстойваць названую лінію граніцы на Парыжскай мірнай канферэнцыі і хацеў узгадніць гэтае пытанне з начальнікам дзяржавы. 16 снежня С. Грабскі паведаміў ПНК, што на перамовах начальнік дзяржавы выказаўся за граніцу, якая павінна праходзіць па лініі Ула, Бярэзіна, Случ, Гарынь. Гэта было блізка да "лініі Дмоўскага" і азначала непасрэднае ўключэнне асноўнай часткі Беларусі ў склад Польшчы. Што датычыцца польскай заходняй граніцы, правячыя колы Польшчы настойвалі на ўключэнні ў склад Польшчы значнай часткі Усходняй Прусіі і Памераніі, уключаючы Данцыг (Гданьск), Познаньшчыны, Верхняй Сілезіі. Як мы бачылі вышэй, тэрытарыяльныя прытэнзіі Польшчы да Германіі з вялікіх дзяржаў магла падтрымаць толькі Францыя. Палякі імкнуліся заняць шэраг тэрыторый да пачатку мірнай канферэнцыі. У снежні пачалося польскае паўстанне ў Познані. 14 лютага 1919 г. пры чарговым падаўжэнні перамір'я Фош запатрабаваў, каб

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Германія вывела свае войскі з тэрыторыі Познаньшчыны, шэрагу раёнаў Усходняй Прусіі і Верхняй Сілезіі.

Германія пасля паражэння ў вайне імкнулася пры падрыхтоўцы мірнага дагавора мінімізаваць тэрытарыяльныя страты і матэрыяльныя выдаткі. Але зрабіць гэта германскай дыпламатыі было даволі складанна, бо пераможцы не планавалі перамовы з ёю ў працэсе падрыхтоўкі дагавора, а збіраліся прадставіць яго тэкст у форме ўльтыматума. Для абгрунатавання недапушчальнасці празмернага аслаблення Германіі яе ўрад імкнуўся выкарыстаць антыбальшавісцкую карту.

2. "Рускае пытанне" ў сувязі з прыходам да ўлады бальшавікоў. Спецыфіка становішча Расіі напярэдадні і ў час правядзення канферэнцыі заключалася ў тым, што пасля прыходу да ўлады бальшавікоў краіна не мела прызнанага міжнароднай супольнасцю ўрада. Краіны Антанты лічылі адной з важнейшых задач сваёй палітыкі барацьбу супраць бальшавізму. Гэтае імкненне праявілася яшчэ пры падпісанні Камп'енскага перамір'я. Яно абавязвала Германію вывесці свае войскі з усіх занятых тэрыторый, за выключэннем тэрыторый былой Расійскай імперыі. Тут германскіе войскі павінны былі выконваць ролю бар'ера супраць бальшавізму. Самі краіны Антанты з сакавіка 1918 г. пачалі інтэвенцыю ў Расію.

Савецкі ўрад з пачаткам рэвалюцыі ў Германіі палічыў блізкай сусветную рэвалюцыю. Брэсцкі мір быўануляваны і з сярэдзіны лістапада 1918 г. Чырвоная Армія следам за адыходзіўшымі нямецкімі войскамі рухалася на захад, у тым ліку і для таго, каб падтрымаць сусветную рэвалюцыю. Пры гэтым бальшавікі пад лозунгам сусветнай рэвалюцыі імкнуліся ўсталяваць сваю ўладу на ўсёй тэрыторыі былой Расійскай імперыі.

Складаным было пытанне аб граніцах Расіі ў новых умовах. У "14 пунктах" В. Вільсана меўся п. 6, які быў прысвечаны Расіі. Ён гарантаваў Расіі магчымасць самастойна вырашаць пытанне аб сваім палітычным будучым і яе тэрытарыяльную цэласнасць. Але тут узнікала супярэчнасць. Як адзначаў саветнік прэзідэнта Вільсана палкоўнік Хаўз, што калі "14 пунктаў" давалі незалежнасць Польшчы, то чаму такога ж права не маюць іншыя народы Расіі, і што ў такім выпадку маецца на ўвазе пад "расійскай тэрыторыяй". Антанта фактычна прызнала немагчымасць захавання Расіі ў граніцах Расійскай імперыі.

Да пачатку Парыжскай канферэнцыі спадзяванні на падзенне бальшавіцкага рэжыму не спраўдзілася. У такой сітуацыі кіраўнікі краін Антанты праявілі гатоўнасць да перамоў з урадам Леніна. "Рускае пытанне" абмяркоўвалася ў Парыжы 16 і 21 студзеня 1919 г. Вынікам стала абнародаванне 22 студзеня звароту В. Вільсана да ўсіх урадаў, якія на той момант фактычна існавалі ў Расіі, з прапановай прыслаць сваіх дэлегатаў на Прынцавы астравы для вядзення перамоў. Савецкі адказ быў перададзены ў Парыж 4 лютага. Савецкі ўрад пагаджаўся на перамовы і

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

нават выказваў гатоўнасць прызнаць даўгі ранейшых расійскіх урадаў і прадаставіць канцэсіі замежным капіталістам. Перамовы былі сарваны ў сувязі з тым, што ўсе антыбальшавіцкія ўрады, разлічваючы на ваенную перамогу, адмовіліся ад перамоў з бальшавікамі.

Пасля гэтага па пранове В. Вільсана было прынята рашэнне ад імя ЗША і Вялікабрытаніі накіраваць у Расію амерыканскага дыпламата В. Буліта ў канцы лютага. Ён павінен быў высветліць, на якіх умовах савецкі ўрад гатоў быў пачаць перамовы з Антантай. Самі ЗША і Вялікабрытанія прапаноўвалі вывесці з тэрыторыі Расіі ўсе замежныя вайскі, усе існуючыя ў Расіі ўрады захоўваюць уладу на займаемай тэрыторыі. Ленін прыняў прапановы Буліта. Кіраўнік савецкага ўрада пэўнымі саступкамі спрабаваў паўтарыць тактыку Брэсцкага міру. Прапановы Леніна былі адхілены. У гэты час перайшла ў наступленне армія Калчака, стабілізавалася сітуацыя ў Германіі. Таму зацікаўленасць у кампрамісе з бальшавікамі адпала. 26 мая 1919 г. краіны Антанты звярнуліся да Калчака з прапановай аб прызнанні яго ўрада. Адна з умоў гэтага – прызнанне незалежнасці Польшчы і Фінляндыі. Адказ Калчака не быў адназначным. Тым не менш 12 чэрвеня краіны Антанты прызналі Калчака вярхоўным правіцелем Расіі, але не запрасілі яго прадстаўнікоў на Парыжскую канферэнцыю. Такім чынам, фарміраванне асноў пасляваеннага свету адбывалася без ўдзелу прадстаўнікоў Расіі як савецкай, так і “белай”.

У ходзе работы Парыжскай канферэнцыі ў рамках “рускага пытання” цэнтральным было пытанне аб граніцах Расіі. У сувязі з гэтым абмяркоўваўся лёс прыбалтыйскіх дзяржаў. Англія настойвала на прызнанні іх незалежнасці. Францыя выказвалася за аўтаномію Прыбалтыкі ў будучай постбальшавісцкай Расіі. Нарэшце пагадзіліся на прызнанне незалежнасці прыбалтыйскіх дзяржаў з агаворкаю, што гэтае пытанне будзе канчаткова вырашэнна з будучай постбальшвісцкай Расіяй. Шмат дыскусій на Парыжскай мірнай канферэнцыі выклікала пытанне аб расійска-польскай граніцы. Падрабязна аб гэтым будзе сказана ніжэй. Канферэнцыя адклала канчатковае вырашэнне гэтага пытання на будучае, калі ў Расіі будзе прызнаны дзяржавамі ўрад. Гэты ж урад, згодна Версальскаму дагавору, павінен быў набыць права на атрыманне рэпарацый з Германіі. Згодна гэтаму ж дагавору Германія прызнала страціўшым сілу Брэсцкі мір і абавязалася прызнаваць незалежнасць усіх тэрыторый, якія ўваходзілі ў склад Расійскай імперыі на 1 жніўня 1914 г. і граніцы дзяржаў, якія будуць утвораны на гэтых тэрыторыях.

3. Праблема граніц Польшчы і германскае пытанне на Парыжскай канферэнцыі. Парыжская канферэнцыя пачала сваю работу 18 студзеня 1919 г. Адным з найбольш дыскусійных на канферэнцыі стала пытанне аб польскай граніцы. У аснову пазіцыі польскай дэлегацыі была пакладзена “лінія Дмоўска”. Гэтую лінію Р. Дмоўскі адстойваў на Парыжскай мірнай канферэнцыі, будучы кіраўніком польскай дэлегацыі. У

выступленні перад Саветам дзесяці 29 студзеня 1919 г. ён адстойваў ідэю падзелу беларускіх зямель паміж Польшчай і Расіяй. Украінскую дзяржаву ён лічыў абсалютна штучным утварэннем, якое не трэба прызнаваць за самастойную і незалежную дзяржаву. Літву прапаноўвалася аб'яднаць з Польшчай на правах аўтаноміі. Далей Р. Дмоўскі заявіў, што "ў 1772 г. Польшча на ўсходзе распасціралася да Дняпра і Дзвіны". На гэтай тэрыторыі "асноўная частка вясковага насельніцтва няпольская па нацыянальнасці, і яго ўключэнне ў склад Польшчы выклікала б значныя цяжкасці". Таму яе ўсходняя мяжа павінна прайсці такім чынам, "каб пакінуць Расіі няпольскае насельніцтва", і Польшча "не без шкадавання" гатова адмовіцца ад "часткі сваіх тэрыторый, якія калісьці належалі ёй". Але пры гэтым уся Заходняя і Цэнтральная Беларусь разам з Мінскам, частка Літвы з Вільней, Заходняя Украіна і Усходняя Галіцыя павінны былі ўвайсці ў склад Польшчы.

Для вырашэння пытання аб польскай усходняй граніцы ўдзельнікі канферэнцыі стварылі камісію на чале з французскім дыпламатам Ж. Камбонам. 25 лютага Р. Дмоўскі накіраваў ноту ў гэтую камісію, у якой зноў выклаў пазіцыю польскай дэлегацыі па пытанню граніц Польшчы. Ён заявіў, што зыходным пункта сваіх патрабаванняў Польшча прымае граніцу 1772 г. "і лічыць сваім свяцейшым правам вярнуць тое, што сілай забралі дзяржавы, якія цяпер ляжаць у руінах". Але далей Р. Дмоўскі адзначаў, што Польшча не збіраецца цалкам выкарыстаць гэтае права, бо ўсведамляе, што на працягу "мінулых 150 гадоў з моманту падзелу Польшчы на нашых усходніх межах адбыліся змены, з якімі мы павінны лічыцца … Мы зусім не хочам уключаць у склад нашай дзяржавы элементы, якія немагчыма асімільяваць". У сувязі з гэтым да Польшчы трэба далучыць толькі тыя землі, дзе высокі працэнт польскага насельніцтва. Адпаведна, яна "адмаўлялася" ад усёй Кіеўскай, амаль ад усёй Падольскай, большай часткі Валынскай, ад усёй Магілёўскай, большай часткі Віцебскай, двух паветаў Віленскай губерні. Літве прапаноўвалася ўнія з Польшчай. 3 сакавіка польская дэлегацыя накіравала яшчэ адну ноту ўдзельнікам Парыжскай канферэнцыі, у якой адзначалася, што граніца Польшчы павінна прайсці на захад ад Віцебска і Магілёва і на ўсход ад Мінска і Мазыра.

Польскія патрабаванні адносна ўсходняй граніцы не знайшлі падтрымкі ў удзельнікаў канферэнцыі. Яны зыходзілі з таго, што бальшавіцкі рэжым доўга не пратрымаецца і не хацелі ўскладняць адносіны з постсавецкай Расіяй з-за перадачы тэрыторый былой Расійскай імперыі Польшчы. Таму ў красавіку камісія Камбона прапанавала канферэнцыі пры вызначэнні ўсходняй граніцы Польшчы прытрымлівацца этнічнага прынцыпу. Гэта значыць, усходняя граніца Польшчы павінна была праходзіць прыкладна па лініі мяжы былога Польскага каралеўства ў складзе Расійскай імперыі. Гэтая лінія і была зацверджана рашэннем

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

канферэнцыі 8 снежня 1919 г. у якасці часовай граніцы Польшчы на ўсходзе. Канчаткова пытанне аб польска-расійскай граніцы згодна рашэння канферэнцыі павінна было вырашацца на польска-расійскіх перамовах пасля таго як у Расіі будзе сфарміраваны прызнаны Антантаю ўрад. У Версальскім дагаворы было адзначана, што краіны Антанты пакідаюць за сабой права ўсталявання ўсходняй граніцы Польшчы. Неспрыяльным для Польшчы аказалася вырашэнне і пытання аб Усходняй Галіцыі. Гэтая тэрыторыя не была далучана да Польшчы, а рашэннем краін Антанты перадавалася пад польскае ўпраўленне на 25 гадоў.

Непростым аказалася вырашэнне пытання і аб польска-германскай граніцы. Польская дэлегацыя ў сваіх зваротах да канферэнцыі настойвала на перадачы Польшчы значных тэрыторый Усходняй Прусіі і Памераніі, уключаючы Данцыг, Познаньскай вобласці, Верхняй Сілезіі. Палякаў падтрымала французская дэлегацыя. Моцная Польшча патрэбна была Францыі як фактар стрымлівання Гераманіі і як бар'ер супраць бальшавізму. Але іншыя лідары краін Антанты не падтрымалі Польшчу ў гэтым пытанні. На канферэнцыі ўзніклі рэзкія разыходжанні паміж Ж. Клемансо з аднаго боку і Д. Ллойд Джоджам і В. Вільсанам з другога па пытанню аб польска-германскай граніцы. Для кіраўнікоў Вялікабрытаніі і ЗША было відавочна, што стварэнне саюзнай з Францыяй моцнай Польшчы будзе садзейнічаць усталяванню французскай гегемоніі ў Еўропе. Прэм'ер-міністр Вялікабрытаніі акрамя таго лічыў, што ўключэнне ў склад Польшчы тэрыторый з вылікай колькасцю нямецкага насельніцтва створыць новую Эльзас-Латарынгію і, адпаведна, пагрозу новай вайны ў Еўропе. Францыя адмовілася ад падтрымкі тэрытарыяльных патрабаванняў Польшчы ў адносінах да Германіі, атрымаўшы ўзамен гарантыі Вялікабрытаніі і ЗША на выпадак новай германскай агрэсіі і ў эксплуатацыю на 15 гадоў Саарскі вугальны басейн.

7 мая германскай урадавай дэлегацыі, якая была выклікана ў Версаль, быў уручаны выпрацаваны пераможцамі праект мірнага дагавора. Пасля вывучэння яго тэкста Германія накіравала саюзнікам ноту, у якой апратэстоўвала шмат якія з яго палажэнняў. Але кіраўнікі краін Антанты саступілі толькі ў пытанні аб суверэнітэце Францыі над Саарскім басейнам і адносна перадачы Польшчы Верхняй Сілезіі і Мазур ва Усходняй Прусіі: гэтыя тэрыторыі не безумоўна адыходзілі да Польшчы, а на іх павінен быў адбыцца плебісцыт па пытанню дзяржаўнай прыналежнасці. Пасля гэтага кіраўнікі краін – пераможцаў заявілі, што больш ніякіх змен у тэкст дагавора ўнесена не будзе і запатрабавалі ад Германіі безумоўна яго падпісаць. 28 чэрвеня Версальскі дагавор паміж Германіяй і яе праціўнікамі па Першай сусветнай вайне быў падпісаны.

Згодна Версальскаму дагавору Германія прызнала незалежнасць Польшчы. Германія адмаўлялася на карысць Польшчы ад часткі Памераніі, Заходняй Прусіі і Усходняй Прусіі, усёй Познаньшчыны. У выніку

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Польшча атрымоўвала выхад да Балтыйскага мора праз г. з. “польскі калідор”. Пры гэтым Польшча прадастаўляла свабоду транзіту з асноўнай часткі тэрыторыі Германіі ва Усходнюю Прусію. Пытанне аб Верхняй Сілезіі і Мазурах павінна было вырашыцца ў выніку плебісцыту. Данцыг станавіўся вольным горадам пад упраўленнем Лігі нацый. Але ён уключаўся ў польскую мытную прастору, і Польшча атрымала свабоду транзіту праз яго тэрыторыю і порт. Улічваючы, што згодна Версальскаму дагавору права на рэпарацыі з Германіі мелі краіны, якія ўдзельнічалі ў вайне супраць Германіі, у Польшчы шансаў на атрыманне рэпарацый практычна не было.

Стаўленне Польшчы, Германіі і Савецкай Расіі да Версальскага дагавора і Версальскай сістэмы міжнародных адносін было розным. Польшча дзякуючы гэтаму дагавору атрымала міжнароднае прызнанне сваёй незалежнасці. Яна была ў ліку заснавальнікаў Лігі нацый, і яе граніцы з Германіяй атрымалі гарантыі гэтай арганізацыі. Версальскі дагавор служыў польскім інтарэсам і ў тым плане, што ён істотна аслабляў Германію, якую польская палітычная эліта і грамадства ў цэлым разглядалі як адну з галоўных пагроз для існавання незалежнай Польшчы. У той жа час шэраг палажэнняў Версальскага дагавора не задавальняў палякаў. Лінія граніцы з Германіяй не ў поўнай меры адлюстроўвала іх пажаданні. Не атрымала Польшча Данцыг і рэпарацыі. Па патрабаванню Антанты яна падпісала “Малы Версальскі дагавор”, які накладаў на яе аднабаковыя абавязацельствы ў справе абароны правоў нацыянальных меншасцей на сваёй тэрыторыі. Аднак у цэлым Версальская сістэма задавальняла Польшчу, і яна гэтую сістэму актыўна падтрымлівала і абараняла.

У Германіі Версальскі дагавор быў успрыняты як нацыянальнае прыніжэнне. Ён пазбаўляў Германію статуса вялікай дзяржавы і фактычна ператвараў у ізгоя міжнародных адносін. Таму барацьба з Версалем станавілася важнейшай задачай германскай знешняй палітыкі.

Савецкая Расія таксама павяла актыўную барацьбу супраць Версальскай сістэмы. Па-першае, у ёй бальшавікі бачылі перашкоду на шляху да ўсталявання сваёй улады на тэрыторыі ўсёй былой Расійскай імперыі (за выключэннем Польшчы і Фінляндыі), да чаго яны імкнуліся. Па-другое, Версальская сістэма разглядалася блшавіцкім урадам як бар’ер, які стрымліваў распаўсюджванне сусветнай рэвалюцыі. Лозунг сусветнай рэвалюцыі ў многім служыў для савецкага кіраўніцтва інструментам збірання пад сваёй уладай тэрыторый былой Расійскай імперыі. Таму два названыя матывы барацьбы супраць Версальскай сістэмы былі для яго непарыўна звязаны паміж сабою.

Тэма 1.3 Польска-савецкая вайна 1919–1920 гадоў

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

План

1. Прычыны і пачатак польска-савецкай вайны.

2. Спробы мірнага ўрэгулявання ў канцы 1919 – пачатку 1920 г. Кампанія 1920 г.

3. Рыжскі мірны дагавор.

ЛІТАРАТУРА

Документы и материалы по истории советско-польских отношений. В 14 т. – М.: Наука, 1966. – Т. 1–3.

Документы внешней политики СССР. В 24 т. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 1–4.

Польско-советская война 1919–1920 (Ранее не опубликованные документы и материалы). В 2 ч. – М. : Институт славяноведения и балканистики, 1994. – Ч. 1.

Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1918–1920 гг.) Зборнік дакументаў і матэрыялаў. У 4 т. – Мінск: «Юніпак», 2008. – Т. 1.

История дипломатии. (Под редакцией А. А. Громыко). В 5 т. – М.: Политиздат, 1965. – Т. 3.

История международных отношений / Под ред. А.В.Шапиро. В 4 ч. – Минск: БГУ, 2004. – Ч. 2.

Грицкевич, А. П. Борьба за Украину, 1917 – 1921 / А. П. Грицкевич. – Минск: Современная школа, 2011.

Лазько Р. Р., Кротаў А. М., Мязга М. М. Беларусь ў еўрапейскай палітыцы. 1918-1925 гг. Нарысы / Р.Р.Лазько, А.М.Кротаў, М.М. Мязга. – Гомель: ГДУ, 2003.

Михутина, И.В. Польско-советская война 1919–1920 гг. / И.В. Михутина. – М.: РАН Инст. славяновед. и балканист., 1994.

Ціхаміраў, А.В. Беларусь у сістэме міжнвродных адносін перыяду пасляваеннага ўладкавання Еўропы і польска-савецкай вайны (1918–1921 гг.) / А.В. Ціхаміраў. – Мн.: БДУ, 2003.

1. Прычыны і пачатак польска-савецкай вайны. У першы год існавання савецкага ўрада яго палітыка па польскаму пытанню вызначалася ў многім Германіяй і падпісаным з ёю Брэсцкім дагаворам. У адпаведнасці з гэтым дагаворам Расія прызнавала страту Польшчы, а дэкрэтам ад 29 жніўня 1918 г. ануліравала ўсе дагаворы аб раздзелах Рэчы Паспалітай, якія былі заключаны расійскімі ўрадамі. Савецкі ўрад не прызнаваў г. з. Рэгенцкі савет у якасці органа ўлады, які прадстаўляе інтарэсы польскага народа, але пагадзіўся на дзейнасць яго прадстаўніцтва на тэрыторыі Расіі. Яно павінна было займацца справамі бежанцаў. З другога боку на тэрыторыі Польшчы дзейнічала місія Расійскага Чырвонага Крыжа.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Калі 7 лістапада 1918 г. савецкае кіраўніцтва даведалася, што ў Любліне сфарміраваны ўрад на чале з сацыялістам І. Дашыньскім, яно палічыла гэта пачаткам сацыялістычнай рэвалюцыі ў Польшчы. У сувязі з гэтым былі спынены паўнамоцтвы прадстаўніка польскага Рэгенцкага савета ў Расіі А. Ледніцкага, і ўрад У. Леніна паспрабаваў усталяваць дыпламатычныя адносіны з урадам І. Дашыньскага. Аднак польскі бок адхіліў гэтую прапанову. 11 лістапада ўлада была перададзена Ю. Пілсудскаму, які ў хуткім часе атрымаў пасаду начальніка дзяржавы, а ўрад І. Дашыньскага самараспусціўся. Новы прэ’ер-міністр Е. Марачэўскі запатрабаваў ад савецкага ўрада прадаставіць свабоду дзейнасці місіі Ледніцкага і вярнуць яе маёмасць. Гэта быў першы дыпламатычны канфлікт у польска-савецкіх адносінах. Негатыўная пазіцыя Польшчы ў справе ўсталявання дыпламатычных адносін з РСФСР у той момант у многім была звязана з апасеннямі негатыўнай рэакцыі Антанты, ад якой залежала вызначэнне польскіх граніц.

Паражэнне Германіі ў Першай сусветнай вайне і пачатак Лістападаўскай рэвалюцыі дазволілі Савецкай Расіі ануліраваць Брэсцкі мір і выклікалі спадзяванні на хуткую перамогу сусветнай рэвалюцыі. У след за эвакуіраваўшыміся на радзіму германскімі войскамі Чырвоная Армія з сярэдзіны лістапада 1918 г. пачала рухацца на захад, займаючы тэрыторыю Прыбалтыкі, Беларусі, Украіны. Наступленне Чырвонай Арміі разглядалася многімі лідарамі бальшавікоў як спосаб прынесці рэвалюцыю ў еўрапейскія краіны. Л. Троцкі заявіў 18 лістапада: “Праз Кіеў вядзе прамая дарога да злучэння з аўстра-венгерскай рэвалюцыяй, гэтак жа як праз Пскоў і Вільню праходзіць дарога да злучэння з германскай рэвалюцыяй. Наступленне на ўсіх франтах!”.

Гаворачы пра рух Чырвонай Арміі на захад, неабходна ўлічваць і той факт, што бальшавікі імкнуліся да ўсталявання сваёй улады на тэрыторыі ўсёй былой Расійскай імперыі (выключэнне складалі Польшча і Фінляндыя). Дэкларацыя правоў народаў Расіі, абнародаваная савецкім урадам 15 лістапада 1917 г., з аднаго боку абвясціла права ўсіх народаў на самавызначэнне, але гэтае права разглядалася аўтарамі Дэкларацыі толькі як інструмент заваявання даверу працоўных розных нацыянальсцей для дасягнення іх адзінства. У Дэкларацыі гаварылася, што палітыка царызму па нацыянальнаму пытанню “павінна быць заменена палітыкай добраахвотнага і чэснага саюза народаў Расіі”. Стварэнне такога саюза дазволіць спаяць рабочых і сялян народаў Расіі “ў адну рэвалюцыйную сілу, здольную ўстаяць супраць ўсялякіх замахаў з боку імперыялістычна-анексіяністцкай буржуазіі”. Такім чынам, Дэкларацыя прадугледжвала захаванне цэласнасці тэрыторыі былой Расійскай імперыі пад уладаю савецкага ўрада. Адпаведна, уступленне Чырвонай Арміі на тэрыторыю Прыбалтыкі, Беларусі, Украіны разглядалася як працяг унутранай

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

расійскай грамадзянскай вайны, а не як замежны паход. Савецкі ўрад лічыў бясспрэчнымі свае правы на гэтыя "расійскія" тэрыторыі.

Такая пазіцыя непазбежна павіннна была прывесці да тэрытарыяльнай спрэчкі з Польшчай. Вышэй ужо адзначалася, што польская правячая эліта пры вызначэнні граніц сваёй краіны зыходзіла з тэзіса аб "гістарычных правах" Польшчы на ўсе землі былой Рэчы Паспалітай. Пры гэтым польскія палітыкі спасылаліся і на тое, што Расія дэкрэтам ад 29 жніўня 1918 г. адмовілася ад тэрыторый, якія ўвайшлі ў яе склад у выніку падзелаў Рэчы Паспалітай. Усталяванне свайго ўплыву ў той ці іншай форме над Украінай, Літвой, Беларуссю правячыя колы Польшчы лічылі неабходным, каб забяспечыць бяспеку сваёй краіны. Яны зыходзілі з таго, што зажатая паміж Расіяй і Германіяй Польшча зможа выжыць як незалежная дзяржава толькі ў выпадку, калі яна будзе значна большай па тэрыторыі і насельніцтву, чым былое царства Польскае. Акрамя таго, адарванне "ўсходніх крэсаў" былой Рэчы Паспалітай ад Расіі павінна было аслабіць апошнюю як патэнцыяльнага праціўніка Польшчы.

У польскай палітычнай эліце сфарміравалася два асноўныя варыянты вырашэння лёсу "ўсходніх крэсаў". Правыя палітычныя сілы, перш за ўсё нацыянальная дэмакратыя на чале з Р. Дмоўскім, лічылі неабходным ажыццявіць падзел гэтых тэрыторый з Расіяй значна адступіўшы ад граніцы 1772 г. Тым самым правыя спадзяваліся пазбегнуць рэваншысцкіх памкненняў з боку Расіі, захаваць з ёй добрыя адносіны, што было неабходна, каб супрацьстаяць германскай пагрозе. Гэтая канцэпцыя атрымала назву інкарпарацыя (непасрэднае ўключэнне ў склад Польшчы зямель на ўсходзе).

Ю. Пілсудскі вылучыў канцэпцыю федэрацыі. Яна прадугледжвала непасрэднае ўключэнне ў склад Польшчы заходніх тэрыторый Беларусі і Украіны. На землях былога ВКЛ планавалася стварэнне Літоўска-Беларускай дзяржавы, а таксама Украінскай дзяржавы, якія ўтварылі б унію з Польшчай. У выпадку рэалізацыі гэтага плана Расія была б адсунута далёка на ўсход, істотна аслаблена і не пагражала б Польшчы, якая набыла б антырасійскіх саюзнікаў на ўсходзе.

Такім чынам, як Савецкая Расія, так і Польшча ў сілу названых прычын прэтэндавалі на тэрыторыі "ўсходніх крэсаў" былой Рэчы Паспалітай, лічылі іх сваімі. Гэта рабіла непазбежным канфлікт паміж імі.

Яшчэ адной важнай прычынай узнікнення польска-савецкай вайны стаў фактар сусветнай рэвалюцыі. Бальшавікі разглядалі заходнія ўскраіны былой Расійскай імперыі як плацдарм, калідор для распаўсюджвання рэвалюцыі на краіны Еўропы. Гэта рабіла неабходным заняцце Прыбалтыкі, Беларусі, Украіны Чырвонай Арміяй. Правячыя колы Польшчы лічылі рэальным імкненне Савецкай Расіі з дапамогай Чырвонай Арміі распаўсюдзіць на Польшчу сацыялістычную рэвалюцыю. Каб

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

прадухіліць гэта важна было не дапусціць савецкія войскі на тэрыторыю "ўсходніх крэсаў".

Чырвоная Армія, рухаючыся на захад, 10 снежня 1918 г. заняла Мінск. Згодна загаду галоўнага камандавання яна павінна была выйсці на лінію Вільня – Ліда – Баранавічы – Пінск. 15 лютага Чырвоная Армія дасягнула названага рубяжа. Тут яна сутыкнулася з польскім войскамі. 14–15 лютага ў раёне Мастоў і Бярозы адбыліся першыя сутычкі, якія сталі пачаткам польска-савецкай вайны.

Савецкі ўрад ва ўмовах наспявання вайны з Польшчай шукаў шляхі да мірнага вырашэння канфлікту. Да гэтага яго штурхалі два фактары: 1) у апошнія дні 1918 г. стала відавочна, што надзеі на хуткую перамогу рэвалюцыі ў Германіі і Польшчы не спраўдзіліся; 2) цяжкае становішча на франтах грамадзянскай вайны. З пошукам кампрамісу з Польшчай звязана і абвяшчэнне ССРБ, а затым і ўтварэнне ЛітБел. Аб тым, што стварэнне Беларускай, як і Літоўскай савецкіх рэспублік было выклікана неабходнасцю пошуку кампрамісу з Польшчай, прадстаўнік ЦК РКП(б) А. Іофе прама заявіў на пасяджэнні Цэнтральнага Бюро КПБ 22 студзеня 1919 г. Ён адзначыў, што прэтэнзіі польскага імперыялізму могуць быць вырашаны дыпламатычным шляхам, для чаго было неабходна, каб Польшча сутыкнулася з буферамі і для чаго ствралася Беларуская ССР. Пагадненне з Польшчай урад Леніна разлічваў дасягнуць праз тэрытарыяльныя саступкі. Каб пазбегнуць негатыўнай рэакцыі расійскай грамадскасці на гэта, як у выпадку з Брэсцкім мірам, вырашана было саступаць Польшчы землі, якія фармальна належалі не Савецкай Расіі, а іншым савецкім рэспублікам, фармальна незалежным. 10 лютага наркам замежных спраў РСФСР Г.В. Чычэрын накіраваў ноту польскому ўраду, у якой парэкамендаваў яму звяртацца да савецкіх рэспублік Літвы і Беларусі па пытанню аб урэгуляванні тэрытарыяльнай спрэчкі. Польшча не прызнавала названыя рэспублік за незлежныя дзяржавы і ад перамоў з імі адмовілася.

Польскія войскі працягвалі наступленне і 19 красавіка 1919 г. занялі Вільню. Тут Ю. Пілсудскі выступіў са зваротам да насельніцтва былога ВКЛ. У звароце ён абвясціў права жыхароў гэтых тэрыторый самім вызначаць свой лёс і абнародаваў план стварэння федэрацыі Польшчы і Літоўска-Беларускай дзяржавы. Заява Ю. Пілсудскага знайшла падтрымку ў часткі дзеячаў беларускага нацыянальнага руху. Старшыня ўрада БНР А. Луцкевіч знаходзіўся летам – восенню 1919 г. у Варшаве, дзе меў размовы з Ю. Пілсудскім. Начальнік Польскай дзяржавы адмовіўся прызнаць БНР. 19 верасня 1919 г. Ю. Пілсудскі прыбыў у заняты польскімі войскамі Мінск. На сустрэчы з дэлегацыяй БНР ён пацвердзіў адмоўнае стаўленне да прызнання БНР і рэкамендаваў беларускім дзеячам сканцэнтравацца на культурна-асветніцкай працы.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

2. Спробы мірнага ўрэгулявання ў канцы 1919 – пачатку 1920 г. Кампанія 1920 г. У верасні 1919 г. лінія польска-савецкага фронта стабілізавалася па р. Бярэзіна. У гэты час Чырвоная Армія вяла цяжкія баі з войскамі Дзянікіна, якія наступалі на Маскву. Ю. Пілсудскі лічыў, што перамога “белых” генералаў, якія выступалі за “адзіную і непадзельную Расію”, не адпавядае інтарэсам Польшчы. У выпадку перамогі “белыя” настойвалі б на польска-расійскай граніцы, якая адпавядала б лініі, што была вызначана камісіяй Камбона. Польская армія спыніла сваё наступленне на Бярэзіне і дала магчымасць савецкаму камандаванню перакінуць частку сіл з Заходняга фронта на барацьбу з Дзянікіным.

З лета 1919 г. адбываліся нефармальныя перамовы савецкага прадстаўніка Ю. Мархлеўскага з упаўнаважанымі Ю. Пілсудскага. У ліпені перамовы праходзілі ў Белавежскай пушчы, а ў кастрычніку – снежні – Мікашэвічах. У ходзе перамоў польскі бок адхіліў савецкую прапанову аб заключэнні міру, але фактычна было дасягнута перамір’е на польска-савецкім фронце.

Затым савецкае кіраўніцтва звярнулася да польскага ўрада 22 снежня 1919 г. з афіцыйнай прапановай пачаць мірныя перамовы. Паколькі польскі бок не даў станоўчага адказа на гэты зварот, 28 студзеня 1920 г. СНК звярнуўся да польскага ўрада і народа з новым зваротам, у якім былі канкрэтызаваны савецкія ўмовы заключэння міру. Па галоўнаму тэрытарыяльнаму пытанню РСФСР гатова была ісці на вялікія саступкі і пагадзілася каб польская ўсходняя граніца супадала з лініяй фронта на той момант. Г. з. уся Заходняя і Цэнтральная Беларусь, Валынь павінны былі ўвайсці ў склад Польшчы.

Польскае кіраўніцтва, і перш за ўсё Ю. Пілсудскі, не пайшлі на мірныя перамовы з Савецкай Расіяй. У пачатку 1920 г. начальнік Польскай дзяржавы прыйшоў да высновы, што праект стварэння Літоўска-Беларускай дзяржавы, якая аб’яднаецца з Польшчай у канфедэрацыю, не мае шансаў на рэалізацыю. Па-першае, літоўцы не хацелі нічога чуць пра ўнію з Польшчай і выступалі за будаўніцтва сваё цалкам незалежнай дзяржавы са сталіцай у Вільне. Што датычыцца беларусаў, то Ю. Пілсудскі прыйшоў да высновы, што іх нацыянальная свядомасць нізкая, і яны не здольныя вылучыць моцныя дзяржаватворчыя сілы, здольныя стварыць саюзную Польшчы Беларусь. Галоўным для Пілсудскага становіцца ўкраінскае пытанне. Ён лічыць, што ключавым для рэалізацыі яго плана палітычнай перабудовы Усходняй Еўропы і карэннага аслаблення Расіі з’яўляецца стварэнне незалежнай ад Расіі і саюзнай Польшчы Украіны. Было відавочна, што савецкае кіраўніцтва не пагадзіцца ў пачатку 1920 г. на страту Украіны. Толькі ваенны разгром Савецкай Расіі мог прымусіць яе да гэтай саступкі. Таму Ю. Пілсудскі не ідзе на перамовы з бальшавікамі, а рыхтуе новую ваенную кампанію, каб вырашыць “украінскае пытанне” на карысць Польшчы.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

21 красавіка 1920 г. было падпісана саюзнае пагадненне паміж Польшчай і Украінскай Народнай Рэспублікай, якое было дапоўнена ваеннай канвенцыяй. Згодна гэтым дакументам Польшча прызнавала незалежнасць УНР. Польская армія павінна была дапамагчы войскам УНР вызваліць Правабярэжную Украіну ад бальшавікоў. УНР пагаджалася, што граніца з Польшчай пройдзе па р. Збруч, г. з. да Польшчы адыходзілі Усходняя Галіцыя і Заходняя Валынь. 25 красавіка пачаўся паход Ю. Пілсудскага на Кіеў, які быў узяты 7 мая. Аднак высветлілася, што кіраўніцтва УНР на чале з С. Пятлюрай не мае шырокай падтрымкі насельніцтва Украіны. Чырвоная Армія ў канцы мая перайшла ў наступленне на Украіне, а 4 ліпеня пачалося наступленне Заходняга фронта на Беларусі. Чырвоныя войскі імкліва набліжаліся да этнічных граніц Польшчы. У такой сітуацыі польскі ўрад вымушаны быў шукаць падтрымкі ў Антанты.

Адносіны з заходнімі дзяржавамі ў Польшчы складваліся няпроста. Рашэнне камісіі Камбона адносна польскай усходняй граніцы не задавальняла палякаў. Каб не ўступаць у канфлікт з Захадам па гэтаму пытанню, Ю. Пілсудскі праводзіў палітыку адбыўшыхся фактаў (польскія войскі займалі тэрыторыю "ўсходніх крэсаў", каб потым паставіць Антанту перад фактам уключэння іх у склад Польшчы), прыкрываючы яе размовамі пра самавызначэнне народаў і стварэнне добраахвотнай канфедэрацыі з удзелам краін Усходняй Еўропы і неабходнасць барацьбы з бальшавікамі. Аднак негатыўная пазіцыя Захаду адносна пашырэння Польшчы на ўсход за яе этнічныя межы заставалася нязменнай. 24 лютага 1920 г. Антанта заявіла, што, калі Польшча будзе працягваць вайну з Расіяй, то робіць гэта на ўласную рызыку.

У пачатку ліпеня 1920 г. у г. Спа праходзіла канферэнцыя кіраўнікоў краін Антанты. Да іх 9 ліпеня звярнуўся польскі прэм'ер-міністр У. Грабскі з просьбаю аказаць садзеянне ў спыненні ваенных дзеянняў паміж Польшчай і Савецкай Расіяй. Антанта пагаджалася задаволіць просьбу Польшчы пры ўмове, што тая пагадзіцца на прызнанне ўсходняй граніцы, вызначанай камісіяй Камбона. Грабскі падпісаў пагадненне, якое ўключала названыя палажэнні. Пасля гэтага міністр замежных спраў Вялікабрытаніі Дж. Керзан 11 ліпеня накіраваў ноту савецкаму ўраду, якая ўтрымлівала ўмовы заключэння перамір'я паміж РСФСР і Польшчай. У якасці граніцы прапаноўвалася ўсталяваная на Парыжскай канферэнцыі лінія, якая з гэтага моманту атрымала назву "лінія Керзана". На подступах да яе Чырвоная Армія павінна была спыніць сваё наступленне. Таксама Антанта патрабавала заключэння перамір'я з Урангелем. Для вырашэння канчатковых умоў міру павінна была сабрацца міжнародная канферэнцыя ў Лондане. Гаворкі пра ўдзел у ёй УНР не было.

Адказ на ноту Керзана абмяркоўваўся на пленуме ЦК РКП(б) 16–17 ліпеня. Прапановы Антанты былі адхілены. Гэта было звязана з тым, што

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

кіраўніцтва РСФСР у той момант зрабіла зноў стаўку на падштурхоўванне сусветнай рэвалюцыі з дапамогаю Чырвонай Арміі. Яшчэ ў загадзе камандуючага Заходнім фронтам М. Тухачэўскага аб пачатку наступлення гаварылася: “На Захадзе вырашаецца лёс сусветнай рэвалюцыі. Праз труп белай Польшчы ляжыць шлях да сусветнага пажару. На штыках панясем шчасце і мір працоўнаму чалавецтву”. У пастанове пленума гаварылася пра неабходнасць дапамагчы працоўным Польшчы вызваліцца з-пад улады памешчыкаў і капіталістаў, для чаго патрабавалася ўсе сілы напрагчы для ўзмацнення і паскарэння наступлення. З уступленнем Чырвонай Арміі на этнічныя польскія тэрыторыі 30 ліпеня быў створаны Часовы рэвалюцыйны камітэт Польшчы як орган новай пралетарскай улады ў краіне. З планамі сусветнай рэвалюцыі было звязана і другое абвяшчэнне ССРБ 31 ліпеня 1920 г. Бальшавікі разлічвалі тым самым атрымаць больш шырокую падтрымку насельніцтва Беларусі, якую разглядалі як плацдарм для распаўсюджвання сусветнай рэвалюцыі і чые рэсурсы разлічвалі мабілізаваць на гэтую справу.

15–16 жніўня 1920 г. пачалося контрнаступленне польскай арміі на Вісле. Войскі Заходняга фронта пацярпелі цяжкае паражэнне і адступілі за Буг. Былі адкінуты ад Львова і войскі Паўднёва-Заходняга фронта. Важнейшай прычынай перамогі польскай арміі ў Варшаўскай бітве стаў масавы патрыятычны ўздым палякаў, якія ў наступленні Чырвонай Арміі бачылі чарговае расійскае ўварванне, якое пагражае незалежнасці Польшчы. Колькасць польскай арміі за кошт масавага прытоку ў яе добраахвотнікаў, у тым ліку рабочых і сялян, на чыё рэвалюцыйнае выступленне разлічвалі бальшавікі, з 1 ліпеня па 20 жніўня павялічылася на 250 тыс. чалавек. У верасні польская армія атрымала не менш значную па маштабах перамогу ў бітве на Нёмане. На поўдні ў раёне Замосця была разбіта 1 Конная армія. Такім чынам, у той момант, калі пачыналіся польска-савецкія мірныя перамовы, сітуацыя на фронце карэнным чынам змянілася на карысць Польшчы.

3. Рыжскі мірны дагавор. 17 жніўня 1920 г. у Мінску пачаліся польска-савецкія мірныя перамовы. Умовы, якія вылучыў савецкі бок, былі падрыхтаваныя ў час, калі Чырвоная Армія набліжалася да Варшавы. Яны прадугледжвалі граніцу па “лініі Керзана” з невялікімі адступленнямі на карысць Польшчы. Польшча фактычна пазбаўлялася арміі, усё цяжкае ўзбраенне яна павінна была перадаць Чырвонай Арміі. Прадугледжвалася стварэнне рабочай міліцыі, якая ў рэальнасці павінна была стаць узброенай сілай для ажыццяўлення сацыялістычнай рэвалюцыі. Прыняцце савецкіх умоў міру фактычна азначала ліквідацыю Польшчы як незалежнай дзяржавы. Зразумела, што яны былі адхілены польскім бокам, тым больш, што становішча на фронце змянілася на карысць Польшчы. Бакі дамовіліся перарваць перамовы ў Мінску і перанесці іх у Рыгу.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

У Рызе перамовы аднавіліся 21 верасня. У іх удзельнічалі з аднаго боку Польшча, а з другога РСФСР і УССР. Што датычыцца БССР, то беларускі ВРК 10 верасня прыняў рашэнне перадаць усе паўнамоцтвы на вядзенне перамоў і падпісанне міру з Польшчай ураду РСФСР. Польшча пагадзілася прызнаць удзельнікам перамоў УССР, што азначала адмову ад падтрымкі незалежнасці УНР. Як польскі, так і савецкі бок выступалі супраць удзелу ў перамовах дэлегацыі БССР, бо гэта магло ўскладніць падрыхтоўку дагавора, які ў многім грунтаваўся на падзеле Беларусі. У Рыгу ў канцы верасня прыбыў старшыня ВРК БССР А.Р. Чарвякоў. Але ў лісце кіраўніцтву БССР ад 29 верасня ён пісаў, што Чычэрын загадаў яму чакаць і ён ніякага ўдзелу ў перамовах не прымае. Далей у лісце адзначалася, што падзел Беларусі ўжо прадвырашаны.

Найбольш важным на польска-савецкіх перамовах было тэрытарыяльнае пытанне. У пачатку верасня У.І. Ленін пісаў пра граніцу, якая пройдзе па лініі рэк Шчара і Ясельда. Але гэтая лінія не задавальняла Польшчу. 27 жніўня 1920 г. на пасяджэнні Рады абароны дзяржавы (РАД) было прынята рашэнне дабівацца граніцы па лініі Дзвінск – Вільня – Баранавічы – Лунінец – р. Гарынь – р. Збруч, паколькі на ёй знаходзяцца гатовыя інжынерныя збудаванні. Гэтую мяжу падтрымаў і Ю. Пілсудскі. Дадзеная лінія граніцы была пацверджана на пасяджэнні РАД 11 і 25 верасня. Хаця на апошнім пасяджэнні была зроблена агаворка, што гэта лінія мінімальных патрабаванняў, і канчатковае рашэнне павіна прымаць дэлегацыя непасрэдна на перамовах. Польская дэлегацыя настойвала на перадачы Польшчы чыгункі Сарны – Лунінец – Баранавічы – Ліда і шырокай паласы на паўночны ўсход ад яе. У якасці альтэрнатывы прапаноўваўся вывад усіх замежных войск с тэрыторыі Беларусі і абвяшчэнне яе незалежнасці з заходняй граніцай па “лініі Керзана”.

Савецкі бок вырашыў прыняць варыянту падзелу Беларусі. 23 верасня ЦВК РСФСР прыняў пастанову, у якой выказвалася гатоўнасць пайсці на вялікія тэрытарыяльныя саступкі Польшчы дзеля хуткага заключэння міру. У ходзе перамоў савецкая дэлегацыя лёгка ішла на тэрытарыяльныя саступкі, выказвала гатоўнасць нават перадаць Польшчы Мінск. Але польская дэлегацыя ад Мінска адмовілася, бо, як адзначаў адзін з найбольш уплывовых членаў польскай дэлегацыі С. Грабскі, гэта магло прывесці да ўзнікнення ўнутры Польшчы “беларускага П’емонта”.

12 кастрычніка быў падпісаны прэлімінарны мірны дагавор і пагадненне аб перамір’і, якое ўступала ў сілу 18 кастрычніка. Польска-савецкая вайна закончылася. Згодна з прэлімінарным дагаворам прызнавалася незалежнасць Украіны і Беларусі (фактычна УССР і БССР). Заходня Беларусь, Заходняя Валынь, Усхоняя Галіцыя адыходзілі ў склад Польшчы.

17 лістапада ў Рызе пачаліся перамовы, у ходзе якіх павінен быў быць падрыхтаваны канчатковы варыянт дагавора. У ходзе перамоў

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

савецкі бок зрабіў яшчэ некаторыя тэрытарыяльныя саступкі Польшчы, на прыклад, у раёне Турава. Больш складаным было пытанне аб прытэнзіях Польшчы на атрыманне кампенсацый за “актыўны ўдзел зямель Польскай Рэспублікі ў гаспадарчым жыцці былой Расійскай імперыі”, а таксама аб вяртанні Польшчы чыгуначнай маёмасці, культурных каштоўнасцей, што былі вывезеныя з яе тэрыторыі.

Рыжскі дагавор быў падпісаны 18 сакавіка 1921 г. Ён зафіксаваў граніцу, якая дзяліла Беларусь і Украіну і заяўляў пра іх незалежнасць. Савецкая Расія павінна была выплаціцьПольшчы 30 млн. руб. золатам кампенсацыі за ўклад палякаў у гаспадарчае жыццё Расіі, яшчэ 29 млн. – у якасці кампенсацыі за маёмасць, якая была вывезена з тэрыторыі Польшчы ў час Першай сусветнай вайны. Намячалася вяртанне Польшчы культурных каштоўнасцей, якія былі вывезеныя з яе тэрыторыі пасля 1772 г. Абодва бакі абавязаліся не ўмешвацца ва ўнутраныя справы адзін аднаго, забараніць дзейнасць на сваёй тэрыторыі арганізацый, варожых другому боку. Дагавор прадугледжваў, што беларусы і ўкраінцы на тэрыторыі Польшчы, а палякі – на тэрыторыі савецкіх рэспублік, атрымаюць права на свабоднае развіццё нацыянальнай культуры, мовы, адукацыі, ажыццяўленне рэлігінага культа.

Рыжскі дагавор перакрэсліў федэратыўны план Ю. Пілсудскага. Ён устанавіў усходнюю граніцу Польшчы, блізкую да той, за якую выступала эндэцыя. Але польскія правыя палітыкі памыліліся ў сваіх разліках адносна таго, што гэтая, як яны лічылі кампрамісная граніца, задаволіць Расію. Бальшавікі зрабілі вялікія тэрытарыяльныя саступкі ў Рызе кіруючыся двума асноўнымі матывамі. Па-першае, жаданнем хучэй заключыць мір, бо краіна была цалкам знясіленая вайною. Па другое, чаканнем блізкай сусветнай рэвалюцыі, якая зробіць неактуальным пытанне аб граніцах паміж тады ўжо савецкімі рэспублікамі. К. Радэк указваў, што ў лясах і балотах Беларусі не заключалася ніякіх жыццёвых інтарэсаў Савецкай Расіі. Валоданне Заходняй Беларуссю толькі ўскладніць эканамічнае становішча польскай буржуазіі. Ю Мархлеўскі ўказваў, што польская акупацыя будзе садзейнічаць рэвалюцыянізацыі беларускага сялянства. Фатычна стаўка рабілася на тое, што ўключэнне ў склад Польшчы Заходняй Украіны і Заходняй Беларусі паскорыць рэвалюцыйны выбух у гэтай краіне.

Савецкі рэваншызм у адносінах усталяванай Рыжскім дагаворам граніцы быў непазбежны. У гэтай сувязі для Польшчы была асабліва непрыемнай пазіцыя краін Антанты, якія не прызналі рыжскую граніцу, і, адпаведна, яна не атрымала міжнародных гарантый.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Раздел 2 Адносіны паміж Савецкай Расіяй / СССР, Польшчай і Германіяй у 1921–1923 гадах.

Тэма 2.1 Польска-савецка-германскія адносіны ад заключэння Рыжскага дагавора да Генуэзскай канферэнцыі

План

1. Праблема выканання Рыжскага дагавора і вераснёўскі 1921 г. крызіс у польска-савецкіх адносінах.
2. Тэндэнцыя да паляпшэння польска-савецкіх адносін напярэдадні Генуэзскай канферэнцыі.
3. Савецка-германскія перамовы напярэдадні Генуэзскай канферэнцыі.

ЛІТАРАТУРА

Документы и материалы по истории советско-польских отношений. В 14 т. – М.: Наука, 1966. – Т. 4.

Документы внешней политики СССР. В 24 т. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 5.

Советско-германские отношения. 1922–1925. Документы и материалы. В 2 ч. – М.: Политиздат, 1977. – Ч. 1.

Загладин, Н.В. История успехов и неудач советской дипломатии / Н.В. Загладин. – М.: Международные отношения, 1990.

История дипломатии. (Под редакцией А. А. Громыко). В 5 т. – М.: Политиздат, 1965. – Т. 3.

История международных отношений / Под ред. А.В. Шапиро. В 4 ч. – Минск, 2004. – Ч. 2.

Кобляков, И.К. От Бреста до Рапалло. / И.К. Кобляков. – М.: Знание, 1954.

Ольшанский, П.Н. Рижский договор и развитие польско-советских отношений. 1921–1924 / П.Н. Ольшанский. – М.: Наука, 1974.

Мезга, Н.Н. В тисках Рапалло: германский фактор в польско-советских отношениях 1921–1926 годов / Н.Н. Мезга. – Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2010.

Яжборовская, И.С. Россия и Польша. Синдром войны 1920 г. / И.С. Яжборовская, В.С. Парсаданова. – М.: Akademia, 2005.

1. Праблема выканання Рыжскага дагавора і вераснёўскі 1921 г. крызіс у польска-савецкіх адносінах. Рыжскі мірны дагавор прадугледжваў стварэнне змешанай польска-савецкай камісіі, якая павінна была працаваць над выкананнем палажэнняў Рыжскага дагавора, што датычыліся перадачы матэрыяльных і культурных каштоўнасцей савецкімі рэспублікамі Польшчы. З самага пачатку савецкі бок фактычна імкнуўся

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

стварыць масімум праблем на шляху рэалізацыі названых палажэнняў Рыжскага дагавора. Першым крокам на гэтым шляху стаў фактычны сабатаж у справе стварэння і дзейнасці змешанай камісіі. 17 чэрвеня 1921 г. польскі ўрад праінфармаваў савецкі ўрад, што польская частка змешанай і рээвакуацыйнай камісій гатова прыбыць у Маскву.

Савецкае кіраўніцтва звязвала пачатак дзейнасці змешанай камісіі з выкананнем палажэння Рыжскага дагавора аб абмене дыпламатычнымі прадстаўніцтвамі паміж Польшчай і РСФСР. Яшчэ 25 мая савецкае кіраўніцтва звярнулася да польскага ўрада з прапановаю прыняць савецкага паверанага ў справах Л. Карахана. Па гэтаму пытанню ўжо польскі бок не спяшаўся даць станоўчы адказ, чакаючы, калі Масква пагадзіцца прыняць польскіх прадстаўнікоў у камісіях. Нарэшце, 10 жніўня яны прыбылі ў Маскву, але савецкі ўрад не прадаставіў памяшкання для работы камісіі.

Такім чынам, да пачатку верасня 1921 г. так і не пачалася работа па перадачы Польшчы матэрыяльных каштоўнасцей у адпаведнасці з Рыжскім дагаворам. Гэта выклікала першы буйны крызіс у польска-савецкіх адносінах пасля Рыжскага міру. 6 верасня Г. Чычэрын у інтэрв'ю "Юманітэ" заявіў, што, калі Польшча ў парушэнне Рыжскага дагавора падтрымлівае контррэвалюцыйныя банды, то і Савецкая Расія не будзе выконваць некаторыя палажэнні Рыжскага дагавора. Пытанне аб выдаленні з тэрыторыі Польшчы контррэвалюцыйных арганізацый Г. Чычэрын паставіў у ноце польскаму ўраду яшчэ 11 красавіка 1921 г. У верасні гэтае пытанне выкарыстоўвалася для таго, каб сабатаваць перадачу Польшчы матэрыяльных каштоўнасцей.

14 верасня польскі паверны ў справах у Маскве Р. Кноль зрабіў заяву, якая затым была пацверджана ў польскай ноце савецкаму ўраду ад 18 верасня 1921 г. Польшча патрабавала ад Савецкай Расіі неадкладна пачаць працу змешанай і рээвакуацыйнай камісій і ажыццявіць першыя выплаты ў адпаведнасці з Рыжскім дагаворам. У адваротным выпадку польскі ўрад пагражаў разрывам дыпламатычных адносін. У ноце ў адказ ад 22 верасня Г. Чычэрын адзначыў, што перадача матэрыяльных каштоўнасцей савецкім бокам пачнецца як толькі Польшча выдаліць са сваёй тэрыторыі контррэвалюцыйныя арганізацыі. Нягледзячы на рэзкасць заяў, абодва бакі ў той момант не збіраліся даводзіць сітуацыю да ўзброенага канфлікта і ў канцы верасня пачалі перамовы па ўрэгуляванню названых спрэчных пытанняў.

У выніку савецка-польскіх перамоў быў падпісаны пратакол ад 7 кастрычніка 1921 г. Згодна яму з тэрыторыі Польшчы выдаляліся кіраўнікі антысавецкіх арганізацый і спынялася дзейнасць гэтых арганізацый. Савецкі бок павінен быў ажыццявіць першыя выплаты за чыгуначную маёмасць. Абодва бакі, хоць і з некаторай зацяжкай, выканалі названыя палажэнні пратакола.

2. Тэндэнцыя да паляпшэння польска-савецкіх адносін напярэдадні Генуэзскай канферэнцыі. У самым канцы 1921 – пачатку 1922 г. назіраецца імкненне правячых колаў Польшчы дабіцца перамен да лепшага ў польска-савецкіх адносінах. Гэта было заўважана ў Маскве. 1 студзеня 1922 г. была апублікавана дэкларацыя IX Усерасійскага з'езда саветаў "Аб міжнародным становішчы РСФСР". У ёй адзначалася ўзмацненне мірных тэндэнцый у польскіх урадавых і дзелавых колах. Для такіх заяў меліся падставы. Яшчэ 5 снежня 1921 г. Польшча звярнулася да савецкага ўрада з прапановай пачаць перамовы аб заключэнні гандлёвага дагавора.

Прынятае Антантай рашэнне аб скліканні канферэнцыі ў Генуі з удзелам Германіі і Савецкай Расіі выклікала пэўную заклапочанасць у польскіх палітычных колах. У той момант для польскага ўрада найбольш важным было пытанне ўстойлівасці граніц краіны. Не выключалася, што на канферэнцыі можа паўстаць дыскусія па пасляваенных дагаворах, а Савецкая Расія ўздыме пытанне аб польска-савецкай мяжы, якая ў той час яшчэ не была прызнана міжнароднай супольнасцю. У данясенні польскага пасольства ў Германіі ў Варшаву паведамлялася аб намеры савецкай дэлегацыі ў Генуі выступіць, прычым сумесна з Германіяй, за прыналежнасць Вільні Літве. Узгодненасць інтарэсаў РСФСР і Германіі па гэтаму пытанню тлумачылася іх агульнай зацікаўленасцю ў ажыццяўленні транзіта праз літоўскую тэрыторыю.

Польскаму ўраду прыходзілася лічыцца і з магчымасцю зваротаў да канферэнцыі прадстаўнікоў нацыянальных рухаў, у якіх ставілася б пад сумненне легітымнасць польскіх межаў. Літаральна напярэдадні канферэнцыі 22 сакавіка 1922 г. бюлетэнь беларускага прэс-бюро ў Коўна паведамляў, што ўраду Галіцыйской Рэспублікі даслана паведамленне Сакратарыяту Лігі нацый. У ім паведамлялася, што адмысловы камітэт Лігі нацый разглядаў усходнегаліцыйскае пытанне і прыняў рашэнне адстойваць незалежнасць Галіцыйскай рэспублікі. Таксама паведамлялася аб публікацыях у англійскай прэсе, у якіх падвяргалася крытыцы імперыялістычная палітыка Польшчы, якая знайшла адлюстраванне ў захопе велізарнай прасторы на ўсходзе Еўропы. Пытанне аб польскай усходняй мяжы спрабавалі рэгулярна ўздымаць і беларускія нацыянальныя арганізацыі. У гэтых умовах польскі ўрад А. Панікоўскага лічыў, што шлях да захавання незалежнасці і тэрытарыяльнай цэласнасці дзяржавы ляжыць перш за ўсё праз умацаванне саюза з Францыяй. Аднак спадзяванні дабіцца ад Францыі гарантый для польска-савецкай граніцы, усталяванай Рыжскім дагаворам, польская дыпламатыя да пачатку Генуэзскай канферэнцыі ажыццявіць не змагла. Візіт міністра замежных спраў К. Скірмунта ў Парыж у пачатку красавіка з пункту гледжання вырашэння гэтага пытання аказаўся безвыніковым.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

Ідэя польска-балтыйскага саюза высоўвалася польскай дыпламатыяй яшчэ на Рыжскай канферэнцыі прадстаўнікоў Польшчы, Фінляндыі, Эстоніі і Латвіі, праходзіўшай летам 1920 г. Аднак ініцыятыва польскага ўрада была стрымана сустрэта прыбалтыйскімі дзяржавамі. Толькі на Варшаўскай канферэнцыі ў сакавіку 1922 г. Польшча змагла дамагчыся пэўнага поспеху ў ажыццяўленні сваіх планаў. 17 сакавіка Польшча, Фінляндыя, Эстонія і Латвія падпісалі тэрмінам на пяць гадоў дагавор, удзельнікі якога абавязаліся ўзаемна прызнаць мірныя дамовы з Савецкай Расіяй і цесна супрацоўнічаць пры правядзенні знешняй палітыкі. Артыкул 7 утрымоўваў замаскіраванае абавязацельства ўзаемадапамогі ўдзельнікаў дагавора ў выпадку агрэсіі супраць аднаго з іх.

Варшаўскае пагадненне выклікала заклапочанасць у Маскве. Савецкая дыпламатыя імкнулася паставіць адносіны Польшчы з прыбалтыйскімі дзяржавамі пад свой кантроль і аслабіць антысавецкую скіраванасць Варшаўскага пагадненя ад 17 сакавіка. Польскі ўрад, са свайго боку, незадоўга да пачатку Генуэзскай канферэнцыі стаў выяўляць зацікаўленасць у паляпшэнні адносін з Расіяй. Польскае прадстаўніцтва ў Маскве атрымала інструкцыю МЗС, у якой гаварылася аб пажаданасці ўзгадніць з Расіяй пазіцыі па праблемах, якія будуць абмяркоўвацца ў Генуі. Гэтая ініцыятыва знайшла станоўчы водгук савецкага ўрада. 29–30 сакавіка ў Рызе адбылася канферэнцыя з удзелам прадстаўнікоў РСФСР, Польшчы, Фінляндыі, Эстоніі і Латвіі. Польшча згаджалася падтрымаць у Генуі савецкія намаганні, накіраваныя на дасягненне раўнапраўнага становішча Савецкай Расіі з іншымі дзяржавамі. Узамен палякі жадалі, каб Масква не падтрымлівала Літву ў яе канфлікце з Польшчай і актыўней выконвала шэраг умоў Рыжскага дагавора. Падпісаны па выніках нарады ў Рызе пратакол прадугледжваў супрацоўніцтва яе ўдзельнікаў у справе эканамічнага ўзнаўлення Еўропы, у рашэнні праблем раззбраення, каардынацыю іх дзеянняў у Генуі. У пратаколе гаварылася і аб пажаданасці юрыдычнага прызнання РСФСР вядучымі дзяржавамі Захаду.

Згода польскага ўрада на сустрэчу ў Рызе сведчыць аб тым, што, рухаючыся ў цэлым у фарватары французскай знешняй палітыкі, ён напярэдадні Генуі гатовы быў пайсці на пэўнае паляпшэнне адносін з РСФСР. Міністр замежных спраў Польшчы на сустрэчы з журналістамі 31 сакавіка заявіў, што Варшаўскі дагавор 17 сакавіка не носіць антысавецкі характар, і Польшча зробіць усё магчымае, каб захаваць добрасуседскія адносіны з Савецкай Расіяй. Да гэтага яе падштурхоўвалі аб'ектыўныя інтэрасы. Варта адзначыць рост зацікаўленасці польскіх дзелавых колаў у развіцці эканамічнага супрацоўніцтва з Расіяй. Так, 23 лютага да прэм'ер-міністра звярнулася гандлёва-прамысловая палата Львова з заклікам тэрмінова прыступіць да гандлёвых перамоў з РСФСР і Савецкай Украінай. Аналагічны заклік быў накіраваны 8 лютага польскім політэхнічным таварыствам. На пазіцыю польскіх прамыслоўцаў, як і

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

польскага ўрада, уплывала і інфармацыя аб праходзіўшых у пачатку 1922 г. савецка-германскіх перамовах. 22 студзеня польскае пасольства ў Берліне паведамляла ў Варшаву, што ў германскай сталіцы адбыліся перамовы паміж прадстаўнікамі Расіі і Германіі, падчас якіх савецкі бок прапанаваў рэарганізаваць германскае часовае прадстаўніцтва ў Маскве ў пасольства. Узамен было абвешчана аб гатоўнасці савецкага бока даць Германіі кампенсацыю за забойства Мірбаха. У склаўшайся сітуацыі палякі апасаліся, што немцы дамовяцца з РСФСР на антыпольскай аснове і апярэдзяць Польшчу ў справе пранікнення на расійскі рынак.

Некатораму паляпшэнню савецка-польскіх адносін напярэдадні Генуі спрыяла і пэўная агульнасць палітычных інтэрасаў дзвюх краін. Прызнанне вядучымі дзяржавамі Захаду Савецкай Расіі павінна было прывесці і да прызнання імі Рыжскага дагавора, а, такім чынам, і ўсталяванай ім польска-савецкай граніцы. У заяве для друку 5 красавіка К. Скірмунт адзначыў, што Польшча не будзе перашкаджаць юрыдычнаму прызнанню РСФСР, бо гэта будзе спрыяць прызнанню ўсходняй польскай мяжы. Урад РСФСР імкнуўся выкарыстаць зацікаўленасць Польшчы ў супрацоўніцтве з Расіяй у Генуі, каб аслабіць уплыў на яе Францыі. Аб гэтым прама гаварылася ў дакладзе савецкай дэлегацыі па выніках Генуэзскай канферэнцыі, дзе факт падпісання Рыжскага пратакола ад 30 сакавіка названы "пачаткам вызвалення Малой Еўропы з-пад уплыву Францыі". Аднак пад ціскам Францыі 6 красавіка прэм’ер-міністр Польшчы ў выступленні ў сеймавай камісіі па замежных справах дэзавуіраваў подпіс свайго прадстаўніка пад Рыжскім пратаколам.

Нягледзячы на некаторае пацяпленне ў савецка-польскіх адносінах перад пачаткам Генуэзскай канферэнцыі, наўрад ці можна казаць аб тым, што ў Маскве разлічвалі на іх устойлівае паляпшэнне. На прыклад, савецкае кіраўніцтва доўга не давала адказа на польскую прапанову аб пачатку гандлёвых перамоў. У выніку яны пачаліся толькі 10 сакавіка 1922 г., але вельмі хутка зайшлі ў тупік. Ужо 4 красавіка савецкае прадстаўніцтва ў Варшаве паведамляла ў Маскву, што перамовы «селі на мель», а глава польскай дэлегацыі Страсбургер ад’язджае на канферэнцыю ў Генуя. На савецка-польскія адносіны пастаянна ўплываў германскі фактар. Масква ішла на паляпшэнне адносін з Польшчай пастаянна аглядваючыся на Германію, апасаючыся, каб збліжэнне з Польшчай не пашкодзіла наладжванню савецка-германскага супрацоўніцтва. Так, згоду пачаць гандлёвыя перамовы з Польшчай савецкі ўрад выявіў толькі пасля таго, як 17 лютага 1922 г. былі безвынікова перарваныя савецка-германскія перамовы. І ў той час, калі пачаліся польска-савецкія гандлёвыя перамовы, РСФСР не страчвала надзею дамовіцца з Германіяй. Польшча са свайго боку рабіла толькі некаторыя тактычныя крокі для дэманстрацыі збліжэння з РСФСР, развіваючы ў першую чаргу саюзныя адносіны з Францыяй,

якую Масква разглядала ў той момант як найбольш небяспечнага праціўніка на міжнароднай арэне.

3. Савецка-германскія перамовы напярэдадні Генуэзскай канферэнцыі. 6 мая 1921 г. РСФСР і Германія падпісалі часовы эканамічны дагавор. У гэтым жа месяцы ў Германіі быў сфарміраваны ўрад Вірта, у якім пасаду міністра замежных спраў заняў В. Ратэнаў. Са стварэннем новага ўрада ў савецка-германскіх адносінах назіралася пахаладанне. В. Ратэнаў быў актыўным прыхільнікам ідэі стварэння міжнароднага кансорцыўма для эканамічнага асваення Расіі. Аднак перыяд пахаладання ў савецка-германскіх адносінах аказаўся непрацяглым. У ліпені – жніўні 1921 г. адбыўся візіт германскай ваеннай дэлегацыі ў РСФСР. У верасні прайшла серыя сустрэч савецкага прадстаўніка ў Германіі М. Крэсцінскага з камандуючым рэйхсверам Х. Сектам, у ходзе якіх абмяркоўваліся пытанні ваеннага супрацоўніцтва. Адбыўся абмен паўнамоцнымі прадстаўнікамі паміж дзвюма краінамі. Нарэшце, ў лістападзе пачаліся савецка-германскія перамовы аб поўнай нармалізацыі адносін. Ішлі яны з вялікімі цяжкасцямі і, каб аказаць ціск на Германію, РСФСР у снежні спыніла размяшчэнне заказаў на германскіх прадпрыемствах. Зацікаўленасць у наладжванні адносін з Савецкай Расіяй праяўлялі дзелавыя колы Германіі. У канцы снежня 1921 г. у Расію прыбыла група германскіх прамыслоўцаў з мэтай вывучэння магчымасцей эканамічнага супрацоўніцтва паміж дзвюма дзяржавамі, а ў красавіку Маскву наведаў прадстаўнік вышэйшай эканамічнай рады Германіі О. Гуго.

У студзені – лютым 1922 г. у Берліне знаходзіўся асноўны савецкі спецыяліст па Германіі К. Радэк. Падчас перамоў з прадстаўнікамі германскага ўрада ён прапанаваў аднавіць дыпламатычныя адносіны паміж дзвюма краінамі яшчэ да пачатку Генуэзскай канферэнцыі і заняць на ёй узгодненую пазіцыю. Аднак германскі ўрад напярэдадні Генуэзскай канферэнцыі не збіраўся раздражняць Антанту збліжэннем, пагадненнем з Савецкай Расіяй. 17 лютага 1922 г. савецка-германскія перамовы былі перарваныя.

2 красавіка па дарозе ў Генуэю ў Берлін прыбыла савецкая дэлегацыя на чале з наркамам замежных спраў Г.В. Чычэрыным. Савецкія кіруючыя колы разлічвалі, што пасля Рыжскай нарады і ва ўмовах пагаршэння ў той час польска-германскіх адносін, немцы стануць больш згаворлівымі і падпішуць праектуемую палітычную дамову. Збліжэнне з Польшчай для Масквы было толькі сродкам ціску на Германію. Аднак прыём савецкай дэлегацыі быў аказаны даволі прахалодны. Германскі ўрад дэманстраваў сваю незадаволенасць савецкімі крокамі, накіраванымі на збліжэнне з Польшчай, а таксама не жадаў перад Генуэй раздражняць Захад наладжваннем адносін з бальшавікамі. Праўда, на другі дзень знаходжання ў Берліне Г. Чычэрын усё ж быў прыняты канцлерам Ё. Віртам і міністрам

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

замежных спраў В. Ратэнаў. Падчас перамоў савецка-германскі палітычны дагавор быў узгоднена ва ўсіх пунктах, за выключэннем пытання аб прэтэнзіях германскіх прыватных асоб, якія пацярпелі ад нацыяналізацыі. Правячыя колы Германіі ўсё ж разлічвалі на саступкі з боку Антанты ў Генуі і не рашыліся падпісаць дагавор з Савецкай Расіяй напярэдадні канферэнцыі.

Тэма 2.2 Савецкая Расія, Польшча і Германія ад Генуэзскай да Маскоўскай канферэнцыі.

План

1. Пачатковы этап Генуэзскай канферэнцыі.
2. Падпісанне Рапальскага дагавора і завяршэнне канферэнцыі.
3. Польская дыпламатыя ў барацьбе з "германа-расійскімі геапалітычнымі ціскамі" ў 1922 г.
4. Маскоўская канферэнцыя па раззбраенню.

ЛІТАРАТУРА

Документы и материалы по истории советско-польских отношений. В 14 т. – М.: Наука, 1966. – Т. 4.

Документы внешней политики СССР. В 24 т. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 5.

Советско-германские отношения. 1922–1925. Документы и материалы. В 2 ч. – М.: Политиздат, 1977.

Ахтамзян, А.А. Рапалльская политика. Советско-германские отношения. 1922–1932 / А.А. Ахтамзян. – М.: Международные отношения, 1974.

Загладин, Н.В. История успехов и неудач советской дипломатии / Н.В. Загладин. – М.: Международные отношения, 1990.

История дипломатии. (Под редакцией А. А. Громыко). В 5 т. – М.: Политиздат, 1965. – Т. 3.

История международных отношений / Под ред. А.В.Шапиро. В 4 ч. – Минск: БГУ, 2004. – Ч. 2.

Кобляков, И.К. От Бреста до Рапалло / И.К. Кобляков. – М.: Знание, 1954.

Ольшанский, П.Н. Рижский договор и развитие польско-советских отношений. 1921–1924 / П.Н. Ольшанский. – М.: Наука, 1974.

Мезга, Н.Н. В тисках Рапалло: германский фактор в польско-советских отношениях 1921–1926 годов / Н. Н. Мезга. – Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2010.

Яжборовская, И.С. Россия и Польша. Синдром войны 1920 г. / И.С. Яжборовская, В.С. Парсаданова. – М.: Akademia, 2005.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

1. Пачатковы этап Генуэзскай канферэнцыі. У пачатку 1922 г. лідары Вялікабрытаніі і Францыі прынялі рашэнне аб скліканні міжнароднай канферэнцыі ў Генуі для абмеркавання пытанняў эканамічнага ўзнаўлення Еўропы. Неардынарнасць падзеі была ў тым, што на яе запрашаліся Савецкая Расія і Германія. У час падрыхтоўкі да канферэнцыі назіралася некаторае паляпшэнне савецка-польскіх адносін, ішлі савецка-германскія перамовы. У ходзе дыпламатычных кантактаў выявілася супадзенне інтарэсаў РСФСР і Польшчы, РСФСР і Германіі па многіх пытаннях, якія павінны былі абмяркоўвацца ў Генуі. Напярэдадні Генуі польскі ўрад праводзіў зандаж пазіцыі Германіі. 17 лютага 1922 г. адбылася сустрэча пасла Польшчы ў Берліне з міністрам замежных спраў Германіі В. Ратэнаў. Як інфармаваў пасол польскае міністэрства замежных спраў, у яго склалася ўражанне, што пазіцыя Германіі ў Генуі будзе будавацца на прызнанні існуючага становішча рэчаў і імкненні дамагчыся станоўчага стаўлення Еўропы да праблемы рэпарацый. Ён адзначыў паляпшэнне стаўлення Германіі да Польшчы.

Адкрыццё Генуэзскай канферэнцыі адбылося 10 красавіка 1922 г. Па прыбыцці ў Генуя К. Скірмунт зрабіў заяву: "Мы саюзнікі Францыі і гэта з'яўляецца асновай нашай палітыкі". Польская дыпламатыя імкнулася таксама выпрацаваць агульную платформу з краінамі Малой Антанты. Скірмунт кансультаваўся з прадстаўнікамі гэтых дзяржаў 9 красавіка, і ў выніку была дасягнута дамоўленасць аб каардынацыі дзеянняў на канферэнцыі. Адзначаныя заявы і дзеянні польскага міністра замежных спраў пакідалі мала надзеі на польска-савецкае супрацоўніцтва падчас канферэнцыі.

Савецкая дэлегацыя ставіла задачу выкарыстаць канферэнцыю для прапаганды сваёй міралюбівай палітыкі. У выступленні на адкрыцці канферэнцыі савецкі наркам замежных спраў Г.В. Чычэрын агучыў план усеагульнага і поўнага раззбраення. Прапаноўваючы план радыкальнага скарачэння ўзбраенняў і ўзброеных сіл савецкае кіраўніцтва наўрад ці магло разлічваць, што яго прапановы будуць прынятыя капіталістычнымі краінамі. Хучэй гэта быў прапагандысцкі ход, разлічаны на заваёву сімпатый сярод радавых грамадзян заходніх дзяржаў. Лідары краін Антанты ў якасці галоўнай умовы аслаблення міжнароднай напружанасці разглядалі не раззбраенне, а заключэнне калектыўнай дамовы аб ненападзе. Таму савецкая ініцыятыва не знайшла падтрымкі.

Найбольш важных на канферэнцыі стала "рускае пытанне". Пры яго абмеркаванні ключавой была праблема ўзаемных матэрыяльных прэтэнзій Савецкай Расіі і краін Антанты. Антанта патрабавала ад савецкага ўрада выплаты даўгоў, якія былі зробленыя царскім і часавым урадамі. Другім яе патрабаваннем была выплата кампенсацый уласнікам краін Захаду, якія

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

панеслі страты ў выніку правядзення савецкім урадам нацыяналізацыі ўласнасці.

Савецкая дэлегацыя гэтыя прытэнзіі рашуча адхіліла. Максімум на што яна згаджалася, гэта выплаціць даўгі царскага ўрада, але пры ўмове, што краіны Антанты дадуць Расіі буйныя крэдыты. Усе іншыя прытэнзіі безумоўна адвяргаліся. Са свайго бакі савецкая дэлегацыя высунула патрабаванне да краін Захаду пакрыць страты, прычыненыя імі ў выніку інтэрвенцыі ў Расію. Пры чым памеры савецкіх прытэнзій у два разы перавышалі прытэнзіі краін Антанты. Гэта выклікала рашучы пратэст з боку французскай дэлегацыі.

Пазіцыя дэлегацыі Вялікабрытаніі на чале з прэм'ер-міністрам Д. Ллойд Джорджам была больш кампраміснай. У выніку ў рэзідэнцыі брытанскага прэм'ер-міністра пачаліся нефармальныя перамовы з прадстаўнікамі Расіі. У Генуі шмат казалі і пісалі аб тым, што не сёння, так заўтра Расія і Вялікабрытанія прыйдуць да пагаднення. Гэтая інфармацыя не адпавядала сапраўднасці. Перамовы не рухаліся з месца і 15 красавіка стала відавочна, што дасягнуць дамовы не атрымаецца. У такой сітуацыі савецкая дэлегацыя вырашыла змяніць сваю тактыку і аднавіла прапанову Германіі падпісаць дагавор аб усебаковым урэгуляванні адносін, перамовы аб якім вяліся ў Берліне 2–4 красавіка і тэкст якога быў амаль узгоднены. Савецкая прапанова знайшла станоўчы водгук у германскага ўрада. Ужо ў першыя дні працы Генуэзскай канферэнцыі стала відавочна, што надзеі немцаў на саступкі з боку Антанты не пацвердзіліся. У прыватнасці, Антанта не ішла на саступкі ў пытанні аб рэпарацыях. Германская дэлегацыя была вельмі ўстрывожаная інфармацыяй аб брытанска-савецкіх перамовах. Немцы асцерагаліся, што будзе дасягнута расійска-брытанскае пагадненне за кошт Германіі. У прыватнасці, Антанта магла прапанаваць Расіі рэпарацыі з Германіі ў адпаведнасці з артыкулам 116 Версальскага дагавора. Склалася сітуацыя, якая пагражала Германіі поўнай ізаляцыяй на міжнароднай арэне. Таму канцлер Ё. Вірт і міністр замежных спраў В. Ратэнаў вырашылі прыняць савецкую прапанову аб падпісанні дагавора, які павінен быў нармалізаваць савецка-германскія адносіны.

2. Падпісанне Рапальскага дагавора і завяршэнне канферэнцыі. 16 красавіка 1922 г. ва ўмовах працы Генуэзскай канферэнцыі Расія і Германія падпісалі Рапальскі дагавор. Выступаючы 9 чэрвеня ў Штутгарце, В. Ратэнаў адзначаў: "Мы павінны былі падпісаць дагавор тады, калі ўбачылі, што ўмовы дагавора для нас падыходзілі, а іншы бок імкнуўся да дагавора". Канцлер Ё Вірт адзначаў, што галоўныя матывы, па якіх Германія ішла на супрацоўніцтва з Расіяй, была тая роля, якую Францыя адводзіла Польшчы ў еўрапейскай палітыцы, правы Расіі паводле арт. 116 Версальскага дагавора і лёс Верхняй Сілезіі.

Згодна Рапальскаму дагавору Расія і Германія адмаўляліся ад усялякіх прытэнзій, якія маглі ўзнікнуць у сувязі з іх удзелам у Першай

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

сусветнай вайне. Таксама Германія адмаўлялася ад прытэнзій да РСФСР у сувязі з праведзенай на яе тэрыторыі нацыяналізацыяй. Дзве краіны абавязаліся аказваць максімальнае садзеянне развіццю двухбаковых эканамічных адносін, уключаючы рэжым найбольшага спрыяння. Намячалася неадкладнае ўсталяванне дыпламатычных і консульскіх адносін.

Рэакцыя іншых удзельнікаў канферэнцыі на падпісаны ў Рапала дагавор была хуткай і вельмі негатыўнай. 18 красавіка адбылася нарада прадстаўнікоў краін Антанты, Малой Антанты, Польшчы і некаторых іншых дзяржаў, на якой абмяркоўвалася сітуацыя, якая склалася ў выніку падпісання савецка-германскай дамовы. Скірмунт двойчы выступаў на нарадзе, патрабуючы заняць рашучую пазіцыю ў адносінах да дагавора. Ён матываваў гэта тым, што менавіта Польшча ў выніку дагавора падвяргаецца асабліва вялікай небяспецы. Удзельнікі нарады выпрацавалі калектыўную ноту, накіраваную германскай дэлегацыі, у якой высунулі два асноўных абвінавачвання: 1) Германія падрыхтавала Рапальскі дагавор тайна; 2) яна сепаратна вырашыла гэтым дагаворам тыя праблемы, для вырашэння якіх была склікана канферэнцыя.

Дэмарш вядучых дзяржаў Еўропы супраць Рапальскага дагавора выклікаў некаторае замяшанне ў германскіх кіруючых колах. З'явіліся нават гутаркі аб неабходнасці ануляваць дагавор. Аднак гэтага не адбылося. 21 красавіка быў апублікаваны германскі адказ на ноту ад 18 красавіка. У ім аспрэчваліся ўсе высунутыя абвінавачванні, і паказвалася, што дагавор не вынік таемнай змовы, а плён доўгіх перамоў. Адзначалася таксама, што савецка-германскі дагавор накіраваны на ўрэгуляванне двухбаковых адносін і не закранае інтэрасы трэціх краін. Пераканаўшыся, што Германія не мае намеру адмаўляцца ад Рапальскага дагавора, саюзнікі накіравалі ёй 23 красавіка новую ноту, у якой пакінулі за сабой права лічыць несапраўднымі і не адбыўшыміся тыя палажэнні савецка-германскага дагавора, якія будуць прызнаныя супярэчнымі існуючым міжнародным дагаворам. У выступленні па выніках канферэнцыі ў сейме Скірмунт падкрэсліў, што менавіта польская дэлегацыя была ініцыятарам уключэння ў ноту гэтага палажэння.

Такая актыўная роля польскай дэлегацыі ў Генуі ў справе працідзеяння Рапальскаму дагавору выклікала зваротную негатыўную рэакцыю з савецкага боку. У пасланні Скірмунту 24 красавіка Чычэрын выказаў здзіўленне савецкага ўрада ў сувязі з удзелам Польшчы ў акцыях пратэсту супраць Рапальскага дагавора. Ён асоба падкрэсліў, што ў польскага ўрада менш усяго падстаў пратэставаць супраць урэгуляванні савецка-германскіх адносін шляхам падпісання двухбаковай дамовы, бо ён зрабіла тое ж самае Рыжскім дагаворам. Савецкі наркам папракнуў таксама Скірмунта ў невыкананні Рыжскага пратаколу ад 30 сакавіка 1922 г., паводле якога польскі ўрад узяў абавязацельства спрыяць юрыдычнаму

прызнанню Савецкай Расіі. У тым жа духу быў вытрымана і другі ліст Чычэрына польскаму калезе ад 30 красавіка. К. Скірмунт у зваротных пасланнях ад 26 красавіка і 3 мая аспрэчыў савецкія абвінавачванні ў невыкананні Рыжскага пратаколу. Ён лічыў, што гэты пратакол не накладвае на Польшчу абавязацельстваў падтрымліваць любыя дзеянні савецкай дэлегацыі ў Генуі. Даказваючы далей, што Рапальскі дагавор уяўляе пагрозу для Польшчы і адмоўна ўплывае на польска-савецкія адносіны, Скірмунт указваў на супадзенне па часе падпісання гэтага дагавора са спыненнем выканання Расіяй матэрыяльных абавязацельстваў па Рыжскаму дагавору.

Польскія апасенні ў сувязі з падпісаннем Рапальскага дагавора мелі падставы. Жаданне Германіі перагледзець вынікі Першай сусветнай вайны стала галоўным фактарам, які абумовіў падпісанне ёю Рапальскага дагавора. Як адзначыў германскі пасол у Маскве У. Брокдорф-Ранцаў, добрыя адносіны з Расіяй – галоўны сродак антыверсальскай палітыкі Германіі. Тут інтарэсы Германіі і Савецкай Расіі шмат у чым супадалі, і ў сілу склалаўшайся геапалітычнай сітуацыі адным з першых аб'ектаў рэвізіі пасляваеннага статус-кво павінна была стаць Польшча, яе граніцы. Як пісаў у сваіх мемуарах Г. Дзірксан, у аснове руска-германскага сяброўства "ляжала агульная нелюбоў да свайго агульнага суседа – Польшчы". Генерал Х. Сект, які ўзначальваў рейхсвер, выступаў за ліквідацыю незалежнай Польшчы і ўсталяванне непасрэднай граніцы з Расіяй. У мемарандуме, накіраваным канцлеру Ё. Вірту 11 верасня 1922 г., ён падкрэсліваў, што з падзеннем Польшчы знікне адзін з галоўных абаронцаў Версалю. Дасягненне гэтай мэты, па яго меркаванню, павінна быць адным з найважнейшых кірункаў знешняй палітыкі Германіі, дамагацца гэтай мэты варта з дапамогай Расіі. Канцлер падзяляў гэты пункт гледжання. У гутарцы з прызначаным пасолам у Маскву У. Брокдорф-Ранцаў ён так сфармуляваў задачы германскай палітыкі ў адносінах да Польшчы пасля Рапала: “З Польшчай трэба канчаць. Мая палітыка імкнецца да гэтай мэты”. Кіраўнік усходняга аддзела МЗС Германіі А. Мальцан, генерал Сект, будучы пасол у Маскве У. Брокдорф-Ранцаў адносіліся да ліку найбольш актыўных прыхільнікаў пагаднення з Расіяй. Ім удалося схіліць да гэтай пазіцыі і канцлера Вірта. Міністр замежных спраў В. Ратэнаў аддаваў перавагу наладжванню супрацоўніцтва з Захадам. Але пад уздзеяннем абставін, якія скалаліся ў ходзе Генуэзскай канферэнцыі, і ён прызнаў неабходнасць пагаднення з Савецкай Расіяй.

Пасля падпісання савецка-германскага дагавора ў еўрапейскай прэсе (асабліва польскай) і сярод палітыкаў абмяркоўвалася пытанне аб існаванні ў Рапальскім пагадненні сакрэтных ваенных артыкулаў, ці заключэнні Германіяй і Расіяй ваеннай канвенцыі. На сённяшні дзень яны гісторыкамі не выяўленыя.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Польскія палітыкі і ваенныя традыцыйна зыходзілі з таго, што Расія і Германія з'яўляюцца асноўнымі праціўнікамі Польшчы на міжнароднай арэне, якія будуць каардынаваць сваю антыпольскую палітыку. У Мемарандуме начальніка польскага генеральнага штаба У. Сікорскага ад 19 студзеня 1922 г., яшчэ да падпісання Рапальскага дагавора, у якасці важнейшай задачы польскай знешняй палітыкі вызначалася аддзяленне Расіі ад Германіі, ізаляцыя і ўнутранае аслабленне гэтых дзяржаў, а таксама "заключэнне ваеннага саюза супраць Германіі і Расіі з усімі іх суседзямі". Палітыка Масквы ў дачыненні да Польшчы адразу ж пасля заключэння Рапальскага дагавора сапраўды стала больш цвёрдай. 21 красавіка савецкі ўрад накіраваў ноту паверанаму ў справах Польшчы ў РСФСР, у якой запатрабаваў пакрыцця страт, прычыненых дзеяннямі банд з польскай тэрыторыі. Г. Чычэрын, выступаючы ў Генуі, прадставіў Польшчу ў ролі патэнцыяльнага агрэсара і вінаватага ў нестабільнасці ў Еўропе. Гэты выступ выклікаў рэзкі пратэст з боку Скірмунта, які віну за памежныя канфлікты ўсклаў на РСФСР. Адмоўна адбілася на польска-савецкіх адносінах і тая акалічнасць, што пасля падпісання Рапальскага дагавора Расія спыніла выкананне абавязацельстваў па Рыжскаму дагавору, што і адзначыў К. Скірмунт у ноце Г. Чычэрыну ад 3 мая 1922 г.

Рапальскі дагавор, асабліва першы час, не ўяўляў непасрэднай пагрозы, адэкватнай польскім апасенням. Суседзі Польшчы не мелі яшчэ дастаткова сіл, каб распачаць супраць яе актыўныя дзеянні. Польшчы прыходзілася апасацца кардынацыі дзеянняў Расіі і Германіі супраць Версальскай сістэмы, у трываласці якой яна была зацікаўлена. Рапальскі дагавор узмацняў ізаляцыю Польшчы ў Цэнтральна-Усходняй Еўропе. У дагаворы была зафіксавана адмова Расіі ад прадугледжаных арт. 116 Версальскага дагавора правоў на рэпарацыі з Германіі. Гэта фактычна пазбаўляла Польшчу як частку былой Расійскай імперыі шансаў атрымаць рэпарацыі з Германіі. Адразу ж пасля заключэння Рапальскага дагавора, Скірмунт накіраваў дзве ноты (ўдзельнікам Генуэзскай канферэнцыі і ўраду Германіі), у якіх імкнуўся адстаяць правы Польшчы на атрыманне рэпарацый.

Акрамя пасылкі нот пратэсту, удзельнікі Генуэзскай канферэнцыі вырашылі аказаць націск на Германію, выключыўшы яе з ліку ўдзельнікаў абмеркавання "рускага пытання". Польшча актыўна падтрымала гэтую пазіцыю, і на пасяджэнні 16 мая адбылася вострая славесная дыскусія паміж Скірмунтам і Чычэрыным. Апошні настойваў на дапушчэнні Германіі да працы Першай камісіі канферэнцыі, разлічваючы пасля Рапала на яе падтрымку. Ён даказваў непераканаўчасць аргументаў, якімі кіраваліся іншыя дэлегацыі, выключаючы нямецкую дэлегацыю з Першай камісіі. А іх галоўны аргумент зводзіўся да таго, што Германія ўрэгулявала свае адносіны з Савецкай Расіяй двухбаковым дагаворам і ёй няма чаго рабіць пры абмеркаванні "рускага пытання". Савецкі наркам у чарговы раз

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

спаслаўся на прыклад Польшчы, якая таксама ўрэгулявала свае адносіны з РСФСР сепаратна, але ў Генуі ўдзельнічала ў працы Першай камісіі. К. Скірмунт спрабаваў растлумачыць розніцу тым, што Рапальскі дагавор, у адрозненні ад Рыжскага, рыхтаваўся таемна.

Генуэзская канферэнцыя не вырашыла тыя пытанні, дзеля якіх яна склікалася. Кампраміс паміж Савецкай Расіяй і Антантай не быў знойдзены і савецкі ўрад не быў прызнаны краінамі Антанты. Тым не менш, міжнародныя пазіцыі Савецкай Расіі ўзмацніліся. Стала відавочна, што без яе ўдзелу немагчыма вырашэнне важнейшых еўрапейскіх пытанняў. Заключыўшы дагавор з Германіяй, савецкі ўрад раскалоў адзіны фронт капіталістычных дзяржаў і атрымаў фактычнага саюзніка ў барацьбе з Версальскай сістэмай, што ў той момант складала аснову савецкай знешняй палітыкі. Германія не дасягнула пагаднення з Антантай, але Рапальскі дагавор значна ўмацаваў яе міжнародныя пазіцыі і стварыў прастору для манёўра ў барацьбе з версальскім дыктатам. Міжнароднае становішча Польшчы ўскладнілася. Яна не атрымала міжнародных гарынтый для сваіх усходніх граніц і павінна была сутыкнуцца з адзіным фронтам РСФСР і Германіі ў барацьбе з Версальскай сістэмай, у тым ліку і на яе польскім участку.

3. Польская дыпламатыя ў барацьбе з “германа-расійскімі геапалітычнымі ціскамі” ў 1922 г. Шматлікія польскія палітычныя дзеячы лічылі, што іх краіна можа процістаяць аб'яднаным сілам Германіі і Расіі толькі праз умацаванне адносін з саюзнікамі. Першай у шэрагу гэтых саюзнікаў была Францыя. Выступаючы 25 мая ў Кракаве, польскі міністр замежных спраў заявіў, што падтрыманне сяброўскіх адносін з Францыяй складае аснову знешняй палітыкі Польшчы. Узнікшую пасля Рапала пагрозу знешнепалітычнай ізаляцыі краіны польскі ўрад спрабаваў прарваць і праз збліжэнне з малымі краінамі Усходняй Еўропы. 18 красавіка К. Скірмунт меў гутарку з міністрам замежных спраў Чэхаславакіі Э. Бенешам. Гутарка паказала, што пасля Рапальскага дагавора Чэхаславакія, як і іншыя краіны Малой Антанты, стала праяўляць значна большую зацікаўленасць ва ўмацаванні адносін з Польшчай. У гэты жа час працягвалі развівацца ў духу Варшаўскай дагавора ад 17 сакавіка 1922 г. адносіны Польшчы з прыбалтыйскімі дзяржавамі. 19 красавіка прадстаўнікі Польшчы і краін Балтыі падпісалі сакрэтны пратакол, згодна якому ў арт. 7 гэтага дагавора пад словамі "несправакаванная агрэсія" трэба разумець агрэсію са боку Савецкай Расіі.

Дэманструючы пасля Рапала ўзмацненне антысавецкіх тэндэнцый у сваёй палітыцы, Варшава, з іншага боку, рабіла крокі, накіраваныя на паляпшэнне адносін з Германіяй, разлічваючы тым самым пашкодзіць савецка-германскаму супрацоўніцтву. Надзеі Варшавы на паляпшэнне адносін з Германіяй падмацоўвала інфармацыя, якая паступала ад польскага пасольства ў Берліне. У тэлеграме ад 1 ліпеня яно інфармавала

МЗС аб ходзе праходзіўшых у канцы мая ў германскай сталіцы германа-савецкіх перамоў аб распаўсюджванні Рапальскага дагавора на іншыя савецкія рэспублікі, якія былі перапыненыя так і не прынёсшы станоўчага выніку. Берлін таксама выявіў у той момант цікавасць да паляпшэння адносін з Польшчай. Справа ў тым, што Рапальскі дагавор адчыняў шырокія магчымасці для развіцця савецка-германскага эканамічнага супрацоўніцтва, а асноўныя транспартныя шляхі, якія злучаюць Расію і Германію, праходзілі праз Польшчу. 25 красавіка ў Генуі падчас гутаркі са Скірмунтам В. Ратэнаў даў зразумець, што германскі ўрад згодны пакончыць з эканамічным байкотам Польшчы, але звязвае гэта са свабодным транзітам германскіх тавараў праз яе тэрыторыю. 15 мая было дасягнута пагадненне па сілезскаму пытанню, па якім Польшча ішла на шэраг саступак Германіі. Так, былі захаваныя правы германскага ўрада і прыватных асоб на іх маёмасць у адыходзячай да Польшчы частцы Сілезіі. Бакі ўзялі абавязацельства паважаць правы нацыянальных меншасцяў на сваёй тэрыторыі.

Прыбыўшы 31 мая ў Варшаву новы германскі пасол У. Раўшар выказаўся за пачатак двухбаковых перамоў па шырокім крузе пытанняў. Ізноў было заяўлена аб гатовасці Германіі зняць забарону на германскі экспарт у Польшчу пры ўмове дазволу свабоднага транзіту праз яе тэрыторыю. Настойлівасць, з якой германскі ўрад у сваіх адносінах з Польшчай вяртаўся да пытання аб транзіце, сведчыць аб тым значэнні, якое ў Берліне надавалі забеспячэнню свабодных камунікацый з Расіяй. Варшава не спяшалася ў гэтым пытанні ісці насустрач германскім пажаданням. Пытанне аб транзіце з'яўляўся для яе практычна адзіным рычагом ціску ў адносінах з Германіяй і Савецкай Расіяй. З германскага боку крокі па паляпшэнні адносін з Польшчай мелі чыста тактычны характар і праследавалі, фактычна, адзіную мэту: дамагчыся свабоды транзіту праз польскую тэрыторыю. Стратэгічныя мэты германскай палітыкі ў адносінах да Польшчы не змяніліся. Яна, як і раней імкнулася да рэвізіі польскіх граніц і нават да поўнай ліквідацыі незалежнай Польшчы.

У пачатку лета 1922 г. ішла падрыхтоўка да Гаагскай канферэнцыі. Пазіцыя Польшчы тут шмат у чым вызначалася сітуацыяй, якая склалася ў выніку падпісання Рапальскага дагавора. У якасці галоўнай ставілася задача не дапусціць Германію да абмеркавання "рускага пытання" і выступаць на канферэнцыі сумесна з Францыяй. Задачу недапушчэння Германіі на канферэнцыю палякам удалося вырашыць. Германскі міністр замежных спраў В. Ратэнаў, выступаючы 9 ліпеня ў Штутгарце, заявіў: "У Гаазе мы ўдзельнічаць не будзем, бо мы ўрэгулявалі свае адносіны з Усходам". Польскія прадстаўнікі на Гаагскай канферэнцыі пайшлі на ўсталяванне кантактаў з савецкай дэлегацыяй. Падчас гутарак польскіх і савецкіх прадстаўнікоў абмяркоўваліся галоўным чынам пытанні

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

наладжвання эканамічнага супрацоўніцтва, у прыватнасці, палякі хацелі змякчэння савецкай манаполіі знешняга гандлю. Польскі бок праявіў ініцыятыву, каб намеснік наркама замежных спраў М. Літвінаў наведаў Варшаву з візітам.

Тлумачэнне змены польскай палітыкі ў адносінах да ўсходняга суседа варта шукаць у стане польска-германскіх і савецка-германскіх адносін летам 1922 г. Распачатыя польска-германскія перамовы не рухаліся з месца. Палякі, пацярпеўшы няўдачу на германскім кірунку, звярнулі свой погляд на Маскву. Польскі ўрад традыцыйна імкнуўся пасеяць недавер у адносінах паміж Масквой і Берлінам, дэманструючы паляпшэнне адносін то з першай, то з другім. Улетку 1922 г. польскай дыпламатыі момант здаваўся тым больш спрыяльным для наладжвання адносін з Савецкай Расіяй, што ў гэты час у адносінах паміж ёй і Германіяй назіралася ахаладжэнне. Так, у правячых колах Германіі не знаходзіла падтрымкі імкненне савецкага ўрада распаўсюдзіць дзеянне Рапальскага дагавора на іншыя савецкія рэспублікі. Не асабліва паспяхова развіваліся і эканамічныя адносіны паміж дзвюма краінамі.

У гэтых умовах польскія крокі, накіраваныя на паляпшэнне адносін з Расіяй, не засталіся без адказу. 4 жніўня ў Варшаву прыбыў М.М. Літвінаў. Савецкі ўрад прапанаваў Польшчы падпісаць пакт аб дружбе. Польскіх прадстаўнікоў на перамовах больш цікавіла выкананне РСФСР палажэнняў Рыжскага дагавора, якія датычыліся перадачы Польшчы матэрыяльных каштоўнасцяў. Новы міністр замежных спраў Г. Нарутовіч у гутарцы з М. Літвінавым прад'явіў вялікія прэтэнзіі па гэтаму пытанню і заявіў, што пакт аб дружбе павінен грунтавацца на выкананні Рыжскага дагавора, адхіліўшы тым самым прапанову Масквы. Падчас перамоў М. Літвінаў палічыў патрэбным яшчэ раз запэўніць польскі ўрад, што Рапальскі дагавор не мае ніякіх сакрэтных ваенных артыкулаў і не накіраваны супраць Польшчы.

Візіт Літвінава не даў канкрэтных вынікаў. Сапраўдная мэта візіту для савецкага ўрада заключалася ў імкненні аказаць некаторы націск на Германію, некалькі аддаліўшуюся ў гэты час ад Расіі. У адным са сваіх лістоў, які адносіцца да гэтага часу, Г. Чычэрын падкрэсліваў, што менавіта супрацоўніцтва з Германіяй застаецца адным з найважнейшых фактараў савецкай знешняй палітыкі. У сувязі з гэтым Масква ўважліва сачыла за ходам польска-германскіх гандлёвых перамоў. Усякае паляпшэнне адносін паміж Польшчай і Германіяй разглядалася савецкім кіраўніцтвам як пагроза савецкай дзяржаве. У данясенні савецкага паўпрадства ў Варшаве ад 5 верасня 1922 г. адзначалася, што Польшча ў апошні час імкнецца да згладжвання супярэчнасцяў з Германіяй. Прычым германскі ўрад вельмі добразычліва ўспрымае гэтыя крокі Усё гэта выклікала сур'ёзную занепакоенасць савецкага ўрада. Я. Ганецкі пісаў 12 верасня саветніку паўпрадства ў Варшаве І. Лоранцу, што неабходна

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

выкарыстаць усе наяўныя магчымасці, каб рэгуляваць адносіны Германіі з Польшчай.

Можна меркаваць, што сітуацыя, якая склалася ў савецка-польска-германскіх адносінах, паўплывала на рашэнне савецкага кіраўніцтва аб візіце наркама замежных спраў у Варшаву. Візіт Г. Чычэрына быў афіцыйна прапанаваны польскім бокам у лісце на яго імя 22 верасня, і савецкі наркам ахвотна гэтую прапанову прыняў. Г. Чычэрын падчас знаходжання 28–30 верасня ў Варшаве меў гутаркі з Ю. Пілсудскім і Г. Нарутовічам. Абмяркоўваліся тры асноўных пытанні: 1) заключэнне савецка-польскага гандлёвага дагавора; 2) скліканне канферэнцыі па раззбраенні; 3) праблемы Блізкага Усходу. Г. Чычэрын акцэнтаваў увагу на мірных памкненнях Расіі, на паляпшэнні савецка-польскіх адносін. Аднак ні па адным з абмеркаваных пытанняў не адбылося збліжэння пазіцый бакоў. Асноўнай мэтай візіту Г. Чычэрына ў Варшаву было выяўленне настрояў правячых колаў Польшчы і аказанне ціску на Германію.

Як раз у момант, калі стала вядома аб будучым наведванні Г. Чычэрыным Варшавы, Германія зрабіла крокі да паляпшэння адносін з РСФСР. 29 верасня адбылося прызначэнне германскім паслом у Маскву У. Брокдорф-Ранцаў, які быў вядомы як актыўны прыхільнік расійска-германскага збліжэння. 2 лістапада ён прыбыў у Маскву, на наступны дзень адбылася яго гутарка з Г. Чычэрыным, а ўжо 5 лістапада было падпісана пагадненне аб распаўсюджванні Рапальскага дагавора на іншыя савецкія рэспублікі. Больш пэўныя формы стала набываць і савецка-германскае ваеннае супрацоўніцтва. Прыкладам можа служыць падпісанне савецкім урадам з фірмай "Юнкерс" 26 лістапада дагавора аб вытворчасці ў Савецкай Расіі металічных самалётаў. У гэты ж час зашлі ў тупік польска-германскія гандлёвыя перамовы. Савецкае паўпрадства ў Варшаве інфармавала Маскву ў тэлеграме ад 24 кастрычніка, што нямецкія дыпламаты не бачаць шляхоў да хуткага заканчэння перамоў.

Як толькі ў Маскве пераканаліся ў правале польска-германскіх перамоў, трывога змянілася надзеяй, што зараз з палякамі атрымаецца дамовіцца на савецкіх умовах. Гэтая ўпэўненасць дапаўнялася тым, што выбары ў сейм 24 верасня 1922 г. прынеслі ўпэўненую перамогу польскім правым партыям, настрояным адносна лаяльна ў дачыненні Расіі і больш варожа да Германіі. Аднак надзеі на паляпшэнне адносін з Польшчай на савецкіх умовах неўзабаве рассеяліся. У кастрычніку адбыўся дыпламатычны канфлікт, звязаны з акрэдытацыяй у Варшаве савецкага паўпрада Л. Абаленскага. Начальнік дзяржавы адмовіўся прыняць у яго даверчыя граматы, пасля чаго Абаленскі пакінуў Варшаву. У адказ польскі ўрад адклікаў з Масквы паверанага ў справах Р. Кноля. Савецкі ўрад расцаніў нежаданне Пілсудскага прыняць даверчыя граматы як рашэнне паказаць, што Польшча, нягледзячы на Рыжскі дагавор, не прызнае

Савецкую Расію дэ-юрэ. Толькі ў сярэдзіне лістапада Абаленскі уручыў даверчыя граматы Пілсудскаму, а Кноль вярнуўся ў Маскву.

4. Маскоўская канферэнцыя па раззбраенню. 12 чэрвеня 1922 г. савецкі ўрад звярнулася да ўрадаў Польшчы, Фінляндыі, Эстоніі, Латвіі і Літвы з прапановай правесці ў Маскве канферэнцыю па раззбраенні. Гэтая прапанова паставіла польскую дыпламатыю ў складанае становішча. Адмова ад удзелу ў канферэнцыі была б выкарыстана Масквой для абвінавачвання Польшчы ў агрэсіўных намерах і падрыхтоўцы да вайны. Удзел у канферэнцыі таксама ствараў шэраг праблем. Польская прэса летам 1922 г. пісала аб канцэнтрацыі савецкіх войскаў уздоўж польскай граніцы. Прычым падкрэслівалася, што робіцца гэта з дапамогай прыбыўшых у Расію германскіх афіцэраў і дастаўленых з Германіі ваенных матэрыялаў. Яшчэ 22 красавіка "Рэч Паспаліта" надрукавала паведамленне, што падпісаны паміж Масквой і Берлінам дагавор прадугледжвае іх сумесныя дзеянні ў выпадку парушэння Польшчай германскай граніцы ў Верхняй Сілезіі або Усходняй Прусіі. Польская разведка яшчэ з красавіка 1920 г. паведамляла аб савецка-германскім ваенным супрацоўніцтве. Ваеннае міністэрства Польшчы 2 верасня 1922 г. накіравала ў МЗС паведамленне аб развіцці савецка-германскага ваеннага супрацоўніцтва. У ім прыводзіліся звесткі аб прыбыцці ў Расію германскіх афіцэраў, якія выконваюць функцыю інструктараў у Чырвонай Арміі.

Такая інфармацыя не магла не адбіцца на стаўленні Польшчы да савецкай прапановы прыняць удзел у канферэнцыі па раззбраенні. Тым не менш, міністр замежных спраў Г. Нарутовіч не адказаў адмовай на савецкую прапанову аб правядзенні канферэнцыі па раззбраенні, а вырашыў цягнуць час. Польскі адказ быў атрыманы толькі 9 ліпеня. Варшава згаджалася ўдзельнічаць у канферэнцыі, але рабіла агаворку, што, паколькі ў дадзены момант яна ўжо ўдзельнічае ў нарадзе па раззбраенні ў рамках Лігі нацый, скліканне Маскоўскай канферэнцыі мэтазгодна адкласці да завяршэння гэтай нарады.

У адносінах з прыбалтыйскімі дзяржавамі намаганні польскай дыпламатыі ў гэты час былі засяроджаны на ўзгадненні пазіцыі на будучай канферэнцыі ў Маскве. У жніўні і верасні ў Таліне і Варшаве з гэтай мэтай адбыліся нарады ваенных экспертаў Польшчы, Фінляндыі, Эстоніі і Латвіі. 8–9 кастрычніка міністры замежных спраў названых краін працягнулі працу ваенных экспертаў і дамовіліся аб агульнай пазіцыі сваіх дэлегацый на канферэнцыі ў Маскве. Яны лічылі неабходным адмовіцца ад рэальнага раззбраення, прапанаваць Расіі пакт аб ненападзенні, г. з. “маральнае раззбраенне”. Урады прыбалтыйскіх краін прынялі польскую праграму і гатовыя былі на Маскоўскай канферэнцыі выступаць сумесна з Польшчай.

Канферэнцыя па раззбраенні ў Маскве адкрылася 2 снежня 1922 г. Расія і Польшча падышлі да праблем, якія павінны былі абмяркоўвацца на канферэнцыі, з прынцыпова розных пазіцый. Польская дэлегацыя паклала

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ў аснову свайго падыходу рэзалюцыю Лігі нацый па пытаннях раззбраення, прынятую 27 верасня 1922 г. У ёй гаварылася, што раззбраенне павінна праводзіцца з улікам рэгіянальнага размяшчэння дзяржаў. Ва ўмовах, калі менавіта польскія межы з'яўляліся першым аб'ектам рэвізіі Версалю, не вынікала чакаць згоды Польшчы на істотнае скарачэнне ўзброеных сіл. Яшчэ 28 чэрвеня 1922 г. у ноце, накіраванай Савету Лігі нацый, Польшча заявіла аб неабходнасці для сябе мець армію ў 275 тысяч чалавек як мінімум. Яшчэ менш падстаў скарачаць сваё войска было ў Польшчы ў канцы 1922 г., калі ўсё цясней станавілася савецка-германскае ваеннае супрацоўніцтва.

У першы дзень працы Маскоўскай канферэнцыі кіраўнік савецкай дэлегацыі М. Літвінаў выступіў з прапановай скараціць Чырвоную Армію на 3\4 да 200 тыс. чалавек. Войскі заходніх суседзяў Расіі пасля скарачэння таксама павінны былі мець сумарную колькасць у 200 тыс. чалавек. Скарачэнне меркавалася правесці на працягу 1,5–2 гадоў. Высоўваючы такую радыкальную праграму раззбраення, савецкі ўрад наўрад ці мог сур'езна разлічваць на яе прыняцце партнёрамі па перамовах, асабліва Польшчай, негатыўнае стаўленне якой да ідэі скарачэння ўзбраенняў было вядома. Гэтыя прапановы былі больш разлічаныя на прапагандысцкі эфект, чым на рэальнае дасягненне дамовы.

У процівагу савецкай прапанове, Польшча і прыбалтыйскія краіны высунулі ідэю давора аб ненападзе, які павінен быў папярэднічаць тэхнічнаму раззбраенню. Савецкая дэлегацыя пагадзілася яго абмяркоўваць і прапанавала шэраг паправак, прыняцце якіх павінна было прывесці да разрыву ўдзельнікамі дамовы ўсіх ваенных саюзаў, у якіх яны ўдзельнічалі, а таксама пазбаўляла іх магчымасці заключаць такія саюзы надалей. Для Польшчы прыняцце гэтых паправак азначала разрыў саюза з Францыяй і Румыніяй, у выніку яна апынулася б у поўнай міжнароднай ізаляцыі перад пагрозай германскага рэваншызму, ва ўмовах, калі яе ўсходнія граніцы яшчэ не былі прызнаныя міжнароднай супольнасцю. Па патрабаванні польскай дэлегацыі савецкія папраўкі не ўвайшлі ва ўзгоднены тэкст дамовы.

Дагавор аб ненападзе і трацейскім разбіральніцтве, тэкст якога быў узгоднены да 8 снежня, савецкая дэлегацыя згаджалася падпісаць толькі пры ўмове, што маральнае раззбраенне будзе падмацавана матэрыяльным. З савецкага боку былі высунутыя новыя, меней радыкальныя, прапановы па скарачэнні ўзбраенняў. Зараз польскае войска меркавалася скараціць да 214 тыс. чалавек, а Чырвоная Армія павінна была налічваць 600 тыс. чалавек. Польшча ж згаджалася скараціць сваё войска толькі да 280 тыс. чалавек. Паколькі дасягнуць дамовы аб скарачэнні войскаў не атрымалася, расійская дэлегацыя адмовілася падпісаць і дагавор аб ненападзе. Канферэнцыя завяршылася 12 снежня поўным правалам. Правал канферэнцыі з палягчэннем успрынялі кіруючыя колы Германіі. У Берліне

РЭПАЗІТОРЫЙ ГДУ ІМЕНІ Ф. СКАРЫНЫ

апасаліся, што яе поспех можа прывесці да паляпшэння польска-савецкіх адносін, што ішло насуперак з інтэрасамі германскай знешняй палітыкі. Апасенні германскага ўрада не пацвердзіліся. Правал канферэнцыі па раззбраенню прывёў да новага вітка напружанасці ў савецка-польскіх адносінах.

Тэма 2. 3 Савецка-польска-германскія адносіны ва ўмовах рурскага крызісу.

1. Наспяванне і пачатак рурскага крызіса.
2. Пазіцыя СССР і Польшчы адносна падзей у Руры зімой – вясной 1923 г.
3. Змена ўрада ў Польшчы і змяншэнне напружанасці ў польска-савецкіх адносінах летам 1923 г.
4. Рэвалюцыйны крызіс восенню 1923 г. у Германіі і развіццё савецка-польска-германскіх адносін.

ЛІТАРАТУРА

Документы и материалы по истории советско-польских отношений. В 14 т. – М.: Наука, 1966. – Т. 4.

Документы внешней политики СССР. В 24 т. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 6.

Советско-германские отношения. 1922–1925. Документы и материалы. В 2 ч. – М.: Политиздат, 1977.

Ахтамзян, А.А. Рапалльская политика. Советско-германские отношения. 1922–1932 / А.А. Ахтамзян. – М.: Международные отношения, 1974.

История дипломатии. (Под редакцией А. А. Громыко). В 5 т. – М.: Политиздат, 1965. – Т. 3. – 831 с.

История международных отношений. / Под ред. А.В.Шапиро. В 4 ч. – Минск: БГУ, 2004. – Ч. 2.

Ольшанский, П.Н. Рижский договор и развитие польско-советских отношений. 1921–1924 / П.Н. Ольшанский. – М.: Наука, 1974.

Мезга, Н.Н. В тисках Рапалло: германский фактор в польско-советских отношениях 1921–1926 годов / Н. Н. Мезга. – Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2010.

1. Наспяванне і пачатак рурскага крызіса. На мяжы 1922–1923 гадоў міжнароднае становішча прыкметна абвастрылася. 16 лістапада 1922 г. у Германіі быў сфарміраваны ўрад на чале з канцлерам Куна. Папярэдні урад Вірта праводзіў палітыку "выканання" Версальскага дагавора, разлічваючы паступова дабіцца перагляду яго палажэнняў, якія датычыліся

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

выплаты рэпарацый. 14 лістапада Германія звярнулася да краін Антанты з нотай, у якой утрымлівалася просьба прадаставіць Германіі мараторый на 3–4 гады ў справе выплаты рэпарацый. Аднак гэтая просьба была адхілена, што і стала падставай для адстаўкі кабінета Вірта. Урад Куна ўзяў на ўзбраенне палітыку “катастроф”, згодна якой Германія адмаўлялася ў поўных аб’ёмах плаціць рэпарацыі не лічачыся з магчымымі наступствамі гэтага крока. У снежні 1922 г. Германія затрымала некаторыя плацяжы.

Французскі ўрад на чале з Р. Пуанкарэ шукаў зачэпкі, якая дала б яму магчымасць ажыццявіць ваенныя санкцыі супраць Германіі. Тым самым Францыя імкнулася канчаткова сакрушыць Германію і дасягнуць становішча краіны, якая дамінуе на еўрапейскім кантыненце. Англійскі ўрад імкнуўся супрацьдзейнічаць планам Пуанкарэ па ўсталяванню французскай гегемоніі ў Еўропе і прапаноўваў прадаставіць Германіі мараторый на 4 гады. Супраць гэтай прапановы рашуча выступіла Францыя.

9 студзеня 1923 г. адбылося пасяджэнне рэпарацыйнай камісіі. На ім Францыя дабілася прыняцця большасцю галасоў рашэння аб наўмысным невыкананні Германіяй вугальных паставак. Гэта давала саюзнікам права прымяніць супраць Германіі санкцыі. 11 студзеня французскія і бельгійскія войскі пачалі акупацыю Рурскай вобласці. У адказ германскі ўрад звярнуўся да палітыкі “пасіўнага супраціўлення”. Еўропа ізноў апынулася на парозе вялікай вайны, у якую ў сілу іх геапалітычнага становішча і маючыхся міждзяржаўных пагадненняў маглі быць уцягнутыя СССР і Польшча. 22 снежня 1922 г. ва ўмовах наспяваўшага крызісу адбылася гутарка германскага пасла ў Маскве У. Брокдорф-Ранцаў са старшынёй Рэвваенсавета Л. Троцкім, у ходзе якой апошні заявіў, што калі ў выкадку франка-германскага канфлікту Польшча зробіць уварванне ў Сілезію, Савецкая Расія не застанецца бяздзейснай.

2. Пазіцыя СССР і Польшчы адносна падзей у Руры зімой – вясной 1923 г. Падзеі ў Руры закранaлі інтэрасы шматлікіх дзяржаў, якія пакуль не ўдзельнічалі ў канфлікце. Сярод іх у першую чаргу варта назваць Савецкі Саюз і Польшчу. Савецкі ўрад у сваёй палітыцы зыходзіў з таго, што ў выпадку падначалення Германіі французскаму ўплыву, СССР пазбавіцца свайго адзінага фактычнага саюзніка ў Еўропе і апынецца ў поўнай міжнароднай ізаляцыі. У гэтым выпадку рэальнай станавілася пагроза стварэння адзінага фронту капіталістычных дзяржаў супраць СССР. Да таго ж Францыя, па меркаванні савецкага кіраўніцтва, з'яўлялася ў той момант найбольш моцнай і небяспечнай капіталістычнай дзяржавай. А савецкая знешняя палітыка традыцыйна грунтавалася на пастулаце аб неабходнасці праціпастаўлення найбольш моцнай капіталістычнай дзяржавы і больш слабых, усяляк абвастраючы супярэчнасці, якія былі паміж імі. Тым самым Масква не дапускала стварэння адзінага антысавецкага фронту і адначасова аслабляла свайго галоўнага саперніка

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

на міжнароднай арэне. Усе гэтыя акалічнасці падштурхоўвалі савецкае кіраўніцтва быць у рурскім крызісе на боку Германіі.

Са свайго боку германскае ваеннае кіраўніцтва ва ўмовах росту напружанасці ў адносінах з Францыяй у канцы 1922 – пачатку 1923 г. запатрабавала ад ўрада заручыцца добразычлівым нейтралітэтам, а калі магчыма, то і абавязацельствамі дапамогі з боку Чырвонай Арміі ў выпадку канфлікта Германіі з Францыяй і ўварвання польскіх войскаў у Сілезію. К. Радэк, які знаходзіўся ў той час у Германіі, пісаў 15 студзеня, што галоўнакамандуючы рейхсверам Х. Сект і начальнік усходняга аддзела МЗС А. Мальцан прама пыталі, як СССР будзе рэагаваць на польскае ўварванне.

Пазіцыя Польшчы ў франка-германскім канфлікце грунтавалася на тым, што перамога Францыі ў ім вяла б да аслаблення Германіі і ўмацоўвала б Версальскую сістэму, што адпавядала польскім дзяржаўным інтарэсам. Да многага абавязваў Польшчу і саюзны дагавор з Францыяй. Так што, у франка-германскім канфлікце Варшава непазбежна павінна была заняць бок Францыі. Змены ў міжнародным становішчы ў сувязі з рурскім крызісам ацэньваліся ў польскіх правячых колах як у цэлым спрыяльныя для краіны. Гэтая выснова грунтавалася на тым, што ў склаўшыхся ўмовах роля польскай дзяржавы як антыгерманскага саюзніка для Францыі рэзка ўзрастала. Гэтую ўзрослую зацікаўленасць Парыжа ў саюзе з Польшчай вырашана было выкарыстаць для рашэння такой важнай для яе задачы, як атрыманне міжнароднага прызнання польска-савецкай граніцы. Польскі ўрад заяўляў аб гатоўнасці падтрымаць Францыю, уключаючы і сумесныя з ёю дзеянні супраць Германіі.

Улічваючы магчымасць польскага выступу на боку Францыі, савецкая дыпламатыя распачала дзеянні, накіраваныя на прадухіленне такога ходу падзей. Тым больш, што прыходзячая з Варшавы інфармацыя ўзмацняла трывогу Масквы. Яшчэ 9 студзеня паўпрад у Варшаве Л. Абаленскі паведамляў аб маючыхся ў яго звестках аб намеры французаў пачаць у хуткім часе ўварванне ў Рурскую вобласць, а “польская падтрымка пойдзе (у выпадку, калі заняцце Рурскай вобласці выкліча ўскладненні) ў кірунку заняцця Данцыга (на ўсялякі выпадак, як базу для французскага флота) і нямецкай часткі Верхняй Сілезіі”. 16 студзеня Л. Абаленскі яшчэ раз паўтарыў інфармацыю аб падрыхтоўцы палякамі выступу на Данцыг і нямецкую Сілезію. Па яго словах, ужо абвешчана мабілізацыя і адбываецца перакід воінскіх частак.

У гэтых умовах СССР вырашыў звярнуцца да дыпламатычнага ціску на Польшчу, каб не дапусціць яе ўварвання ў Германію. Член калегіі НКЗС Я. Ганецкі 16 студзеня паведаміў паўпраду ў Варшаве аб рашэнні савецкага ўрада папярэдзіць палякаў, “што мы не можам быць індэферэнтнымі да мяркуемай у іх мабілізацыі і, калі такая адбудзецца, вымушаны будзем зрабіць адпаведныя высновы”. Перад Л. Абаленскім

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ставілася задача давесці гэтую інфармацыю да міністра замежных спраў А. Скшыньскага. Адначасова ў Маскве Я. Ганецкі планаваў сустрэцца з польскім паверaным у справах Р. Кнолем, каб і яму паведаміць савецкую пазіцыю па гэтым пытанні. Але савецкі ўрад вырашыў не звяртацца да такой меры, як ваенная дэманстрацыя на польскай мяжы. Ганецкі тлумачыў гэта жаданнем пазбегнуць як значных выдаткаў, так і магчымых знешнепалітычных ускладненняў.

Нельга адназначна гаварыць пра гатоўнасць і намер Польшчы ажыццявіць ваенную акцыю супраць Германіі з пачаткам Рурскага крызісу. Яшчэ 14 студзеня 1923 г. член калегіі НКЗС В. Коп пісаў Л. Абаленскаму ў Варшаву, што польскі прадстаўнік у Маскве запэўніваў Г. Чычэрына ў міралюбнасці польскага ўрада. Таксама польскія ўлады выяўлялі адмысловую прадбачлівасць у адносінах да савецкага паўпрада ў Варшаве. Усё гэта сведчыла, па меркаванні В. Копа, аб тым, што "Польурад даволі цвяроза ўлічвае становішча Польшчы, як становішча некаторай ізаляцыі і вельмі мае патрэбу ў карэктных адносінах з намі". Зыходзячы з гэтага, СССР разлічваў "праштурхнуць такія-сякія далікатныя пытанні" у адносінах з Польшчай (зыходзячы з агульнага кантэксту савецкай палітыкі ў адносінах да Польшчы, напэўна, гаворка ішла аб пераглядзе матэрыяльных абавязацельстваў па Рыжскаму дагавору).

У гэтых умовах Масква вырашыла праінфармаваць польскі ўрад, што СССР застанецца нейтральным у франка-германскім канфлікце, а ўсе звесткі аб савецкай мабілізацыі не адпавядаюць сапраўднасці. Савецкае кіраўніцтва прыйшло да высновы, што Польшча не выступіць супраць Германіі, бо і Англія, як пісаў паўпрад у Варшаве ў тэлеграме ад 30 студзеня, "узмоцнена рэкамендуе ёй заставацца нейтральнай". Савецкая пазіцыя зводзілася да чакання развіцця падзей і прапановы Польшчы аб узаемным неўмяшанні ў рурскі канфлікт. Такая пазіцыя Масквы выявілася і падчас перамоў у Маскве ваенных прадстаўнікоў СССР і Германіі ў лютым. Немцы настойвалі на неабходнасці дамовіцца аб фіксаванай колькасці войскаў абодвух дзяржаў для правядзення сумесных дзеянняў супраць Польшчы. Савецкая ж дэлегацыя рабіла акцэнт на дапамогу Германіі ў пераўзбраенні Чырвонай Арміі. Калі ж высвятлілася, што немцы не гатовыя аказаць істотную дапамогу ў гэтым пытанні, савецкі бок адмовіўся ўзяць абавязацельствы адносна сумесных аперацый супраць Польшчы.

Са свайго боку польскі ўрад, устрымліваючыся ад выступу супраць Германіі, зыходзіў з разумення таго, што барацьба адначасова супраць Германіі і Расіі практычна немагчыма для Польшчы, а савецкія дэмаршы і выступы ў прэсе не пакідалі сумнення, што СССР не застанецца нейтральным у выпадку польска-германскага канфлікту. І пакуль савецкі ўрад абмяжоўваўся толькі маральнай падтрымкай Германіі, Польшча займала пазіцыю чакання ў адносінах да франка-германскага канфлікту.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Як ужо адзначалася вышэй, польскі ўрад імкнуўся выкарыстаць міжнародную сітуацыю, якая склалася, каб дамагчыся прызнання вядучымі дзяржавамі сваіх усходніх граніц. Францыя, зацікаўленая ва ўмовах рурскага крызісу мець у асобе Польшчы надзейнага саюзніка супраць Германіі, падтрымала Варшаву ў гэтым пытанні. 15 сакавіка 1923 г. савет паслоў Антанты прыняў дадатковы пратакол да Версальскага дагавора, паводле якога ўсходнія граніцы Польшчы атрымалі міжнароднае прызнанне. Гэта вяло да распаўсюджвання на іх гарантый Лігі нацый, што, у вядомай ступені, падвышала ўзровень іх бяспекі. Для СССР гэта з'явілася непрыемным момантам, бо ён усяляк перашкаджаў любым новым юрыдычным пацвярджэнням і гарантыям усталяванай Рыжскім дагаворам граніцы, якая была для яго непрымальная, і перагляду якой ён разлічваў дамагчыся ў будучыні. Яшчэ ў перыяд падрыхтоўкі рашэння Антанты аб прызнанні польскай усходняй мяжы 13 сакавіка ўрады Савецкай Расіі і Савецкай Украіны выступілі з нотай, у якой пратэставалі супраць абмеркавання пытання аб Усходняй Галіцыі без іх удзелу. Два ўрада пратэставалі таксама і супраць прызнання Лігай нацый польска-літоўскай мяжы, застаючыся на пазіцыях савецка-літоўскага дагавора 12 ліпеня 1920 г.

Ужо ў пачатковы перыяд рурскага крызісу стала відавочна, што СССР не дапусціць польскага ўмяшання ў германскія справы і далучэння да польскай дзяржавы якіх-небудзь германскіх тэрыторый. А такія планы ў пэўных палітычных колаў Польшчы сапраўды меліся. Але, каб іх ажыццявіць, палякам неабходна было аддзяліць Германію ад Расіі, пазбавіць яе савецкай падтрымкі. Польская дыпламатыя ў гэты час прадпрымае спробу ўбіць клін у савецка-германскія адносіны, дэманструючы збліжэнне з СССР. 10 лютага польскае прадстаўніцтва ў Маскве накіравала савецкаму ўраду ноту, у якой прапаноўвалася аднавіць гандлёвыя перамовы. Савецкая нота ў адказ ад 14 лютага ўтрымоўвала прапанову пачаць перамовы 26 лютага ў Маскве. Фактычна яны пачаліся 9 сакавіка. Аднак перамовы ва ўмовах неўрэгуляванасці пытання выканання Рыжскага дагавора практычна не мелі шансаў на поспех і ўжо ў красавіку былі перапыненыя. У тэлеграме Я. Ганецкага Л. Абаленскаму ў Варшаву ад 16 сакавіка ў якасці важнейшай знешнепалітычнай задачы вызначалася дамагацца змякчэння савецкіх абавязацельстваў па Рыжскаму дагавору, прычым падкрэслівалася, што "добра б па тыпу Рапала". Палякі не маглі пагадзіцца з пераглядам матэрыяльных абавязацельстваў па мірнай дамове. Такія разыходжанні ў першую чаргу і абумовілі правал перамоў.

У сувязі са з'явіўшыміся ў пачатку сакавіка чуткамі аб магчымым пашырэнні французскай зоны акупацыі і павелічэнні колькасці акупацыйнага войска, савецкае кіраўніцтва палічыла не лішнім зноў нагадаць Польшчы аб неабходнасці не ўмешвацца ў франка-германскі канфлікт. 1 сакавіка адбылася гутарка Г. Чычэрына з Р. Кнолем. Савецкі

наркам заявіў, што "з прычыны агульнапалітычнай ролі Польшчы, якія б то ні былі яе агрэсіўныя мерапрыемствы, нават у іншым кірунку, могуць уяўляць для нас небяспеку". Безумоўна, пад іншым кірункам тут маецца на ўвазе германскі. Гэтая заява павінна было паслужыць Польшчы папярэджаннем супраць атакі ў бок Германіі. Л. Абаленскі як раз у гэты час паведамляў з Варшавы аб надзвычай моцным націску Францыі на Польшчу з патрабаваннем "неадкладнай акцыі садзейнічання ў рурскім пытанні". Далей паўпрад адзначаў, што Варшава ўпарта пярэчыць гэтаму і адной з галоўных прычын такіх паводзін Польшчы з'яўлялася боязь "нашага ўмяшання". У сярэдзіне сакавіка Г. Чычэрын зноў сустракаўся з Р. Кнолем і папрасіў яго перадаць французскаму ўраду ноту, у якой выказвалася занепакоенасць савецкага ўрада ў сувязі з магчымасцю французскага прасоўвання ў бок Берліна і заяўлялася, што Расія не можа заставацца раўнадушнай у выпадку пашырэння зоны акупацыі бліжэй да Віслы. Менавіта савецкі націск на Польшчу, нараўне з англійскім, з'явіліся галоўнымі стрымліваючымі фактарамі для ўрада У. Сікорскага ў першыя месяцы рурскага крызісу. Як праяву савецкай падтрымкі Германіі можна разглядаць і актывізацыю савецка-германскіх кантактаў у ваеннай сферы ў першай палове 1923 г. У студзені ў Берліне знаходзілася савецкая ваенная дэлегацыя на чале з намеснікам старшыні Рэўваенсавета РСФСР Склянскім. Затым перамовы вайсковых дэлегацый дзвюх краін былі працягнутыя ў лютым, красавіку і чэрвені.

Аднак, мяркуючы па ўсім, у Маскве не вельмі верылі ў магчымасць польскага ўварвання ў Германію. Нават Л. Абаленскі, які ў пачатку рурскіх падзей стала папярэджваў НКЗС аб падрыхтоўцы Польшчай ваенных мерапрыемстваў супраць Германіі, увесну змяніў сваё меркаванне. У тэлеграме ад 13 сакавіка на імя Я. Ганецкага ён робіць выснову, што ўся польская ваенная падрыхтоўка супраць Германіі зроблена пад націскам Францыі і на французскія грошы і з'яўляецца не больш, чым дэманстрацыяй. Акрамя таго, па меркаванні Л. Абаленскага, Польшча апынулася не ў стане весці наступальную вайну ў сілу эканамічных прычын.

Ва ўмовах рурскага крызісу ўсё больш умацоўваліся польска-французскія ваенныя сувязі. У красавіку адбыўся візіт генерала Лерона, а 2–13 мая ў Польшчы знаходзіўся маршал Фош. Гэтыя візіты выклікалі пэўную занепакоенасць як у Маскве, так і ў Берліне. І для гэтага меліся падставы. Так, падчас візіту Фоша польскія і французскія вайскоўцы абмяркоўвалі розныя варыянты сумесных дзеянняў у выпадку пашырэння канфлікту з Германіяй. Пасля польска-французскіх ваенных перамоў 27 красавіка палякі заклікалі з запасу ваеннаабавязаных 1896 і 1897 гадоў нараджэння. Польскі ўрад запатрабаваў ад Германіі зачыніць консульства ў Торуне. Аднак да польскага ўзброенага выступлення было далёка.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

3. Змена ўрада ў Польшчы і змяншэнне напружанасці ў польска-савецкіх адносінах летам 1923 г. У канцы мая ў Польшчы адбываецца адстаўка ўрада. На змену кабінету У. Сікорскага прыходзіць ўрад В. Вітаса. Пост міністра замежных спраў заняў М. Сейда. Пераважным уплывам у новым урадзе карысталіся прадстаўнікі правых палітычных сіл, што нарадзіла ў Маскве надзею на пазітыўныя змены ў польскай палітыцы ў дачыненні да СССР. Пэўныя падставы для такога пункта гледжання былі. Польскія правыя заўсёды лічылі Германію, а не Расію галоўным ворагам Польшчы і казалі аб непазбежнасці польска-германскай вайны. З Расіяй жа, па іх меркаванню, трэба было імкнуцца да нармалізацыі адносін. Вось як ацэньвае знешнепалітычную лінію польскай эндэцыі ў тэлеграме ў Маскву ад 1 лютага 1923 г. Л. Абаленскі: “Эндэкі (Грабскі) адкрыта заяўляюць, што германская небяспека – асноўны момант для нашага збліжэння, бо нам гэтая небяспека пагражае не менш, чым Польшчы”. У выніку, па меркаванні польскіх правых палітыкаў, “адзінства нашых інтэрасаў з Польшчай супраць Германіі рана або позна пад кіраўніцтвам Францыі павінна будзе абавязкова выявіцца”. Такім чынам, асновай для польска-рускага збліжэння польская правіца лічыла працідзеянне германскай пагрозе. Каб працістаяць ёй, Расія павінна была пайсці на паляпшэнне адносін з Польшчай і Францыяй за кошт блізасці з Германіяй. Але далей у сваёй тэлеграме Л. Абаленскі справядліва заўважыў, што “наша агульная лінія міжнароднай палітыкі накіраваная ў працілеглы бок, таму цяжка чакаць суб'ектыўнага і аб'ектыўнага паляпшэння стаўлення да нас Польшчы. Такім чынам, савецкі паўпрад у Варшаве лічыць, і ў гэтым з ім можна суцэльна пагадзіцца, што прыярытэт цеснага супрацоўніцтва з Германіяй у савецкай знешняй палітыцы з'яўляўся асноўнай перашкодай на шляху да паляпшэння савецка-польскіх адносін. Акрамя таго, польскія правыя палітыкі зыходзілі з тэзіса аб хуткім падзенні бальшавіцкага рэжыма і разлічвалі будаваць добрасуседскія адносіны з постбальшавіцкай Расіяй. Так што, надзеі савецкага кіраўніцтва на тое, што прыход да ўлады ў Варшаве новага ўрада прывядзе да істотных пазітыўных змен у польскай палітыцы ў адносінах да СССР, былі беспадстаўныя.

Тым не менш і савецкі, і польскі бакі заяўлялі пра жаданне да паляпшэння двухбаковых адносін. Цэнтральнай праблемай на гэтым шляху станавілася выкнанне Ражскага дагавора. 3 чэрвеня прэм’ер-міністр Польшчы заявіў у сейме, што Польшча шчыра жадае выканання Рыжскага дагавора, а СССР пазбягае выканання сваіх абавязацельстваў. Міністр замежных спраў Польшчы ў час сустрэчы з Л. Абаленскім таксама заявіў, што асновай для добрасуседскіх адносін паміж Польшчай і Савецкай Расіяй з’яўляецца выкананне Рыжскага дагавора. 14 чэрвеня палітбюро ЦК РКП(б) вызначыла асноўны напрамкі савецкай палітыкі ў дачыненні да Польшчы. Было адзначана, што супрацоўніцтва магчыма пры ўмове згоды польскага ўрада ануліраваць савецкія матэрыяльныя абавязацельствы па

Рыжскаму дагавору. На гэты момант савецкі ўрад прыбягаў да максімальнага сабатажу ў справе перадачы Польшчы матэрыяльных каштоўнасцей і, як пісаў у Варшаву Л. Абаленскаму Я. Ганецкі, выканаў свае абавязацельствы не больш чым на адну сотую. Такім чынам, савецкі і польскі бакі абсалютна па-рознаму падыходзілі да пытання выканання Рыжскага дагавора, што станавілася істотнай перашкодай на шляху рэальнага паляпшэння польска-савецкіх адносін.

4. Рэвалюцыйны крызіс восенню 1923 г. у Германіі і развіццё савецка-польска-германскіх адносін. Са жніўня 1923 г. падзеі ў Германіі і вакол яе пачалі адыгрываць вызначальную ролю ў савецкай знешняй палітыцы. Кіраўніцтва СССР усё больш пераконвалася ў думцы, што перамога камуністычнай рэвалюцыі ў Германіі ў бліжэйшы час цалкам рэальная. Таму яно лічыла неабходным забяспечыць спрыяльныя міжнародныя ўмовы для германскай рэвалюцыі. Дзеля гэтага трэба было перш за ўсё не дапусціць магчымай інтэрвенцыі супраць Германіі і дабіцца свабоды камунікацый з ёю. Поспех у вырашэнні гэтых задач шмат у чым залежаў ад пазіцыі Польшчы. Менавіта яна з'яўлялася той краінай ва Усходняй Еўропе, якая сваім умяшаннем магла істотна паўплываць на ход падзей у Германіі. Акрамя таго, праз тэрыторыю Польшчы праходзілі і асноўныя транспартныя шляхі, якія звязвалі СССР і Германію. Таму савецкая дыпламатыя прадпрыняла актыўныя крокі, каб дабіцца ад польскага ўрада абавязацельстваў у выпадку рэвалюцыі ў Германіі захаваць нейтралітэт і забяспечыць свабоду транзіту з ёю для Савецкай Расіі.

У Варшаве выдатна разумелі значэнне свабоднага транзіту праз польскую тэрыторыю для развіцця савецка-германскага супрацоўніцтва. Адпаведна, дабіцца згоды польскага ўрада на свабоду транзіту можна было толькі ў абмен на салідную кампенсацыю. У якасці яе савецкі ўрад разглядаў абяцанне не перашкаджаць у выпадку рэвалюцыі ў Германіі далучэнню да Польшчы шэрагу яе тэрыторый. 20 жніўня польскі пасланнік у Маскве Р. Кноль паведаміў міністру замежных спраў М. Сейдзе, што ў яго адбылася гутарка К. Радэкам. Па словах польскага дыпламата, К. Радэк выказаў пажаданне абмеркаваць наступныя пытанні: 1) аб аддзяленні ў выпадку рэвалюцыі ад Германіі часткі Усходняй Прусіі і таго ці іншага яе далучэння да Польшчы; 2) аб магчымым далучэнні да Польшчы іншых германскіх тэрыторый; 3) аб згодзе Польшчы на свабодны транзіт зерня з Расіі ў Германію.

Савецкія крыніцы некалькі іначай выкладаюць абставіны размовы. У лісце, які быў накіраваны паўпраду ў Варшаве Л. Абаленскаму з НКЗС сцвярджалася, што гутарка Радэка з Кнолем адбылася па ініцыятыве апошняга. Пытанне аб далучэнні да Польшчы Усходняй Прусіі было ўзнята польскім пасланнікам. З размовы ў Маскве зрабілі выснову, што польскі ўрад мае цвёрды намер у выпадку рэвалюцыі ў Германіі захапіць

Усходнюю Прусію. Нягледзячы на разыходжанні, якія маюцца ў савецкіх і польскіх дакументах, прадстаўляецца відавочным, што пытанне аб далучэнні да Польшчы Усходняй Прусіі ў выпадку германскай рэвалюцыі абмяркоўвалася прадстаўнікамі дзвюх краін. Савецкае кіраўніцтва сапраўды гатова было паабяцаць Польшчы шэраг германскіх тэрыторый пры ўмове яе неўмяшання ва ўнутраныя справы Германіі. Масква пры гэтым зыходзіла з таго, што перамога камуністычнай рэвалюцыі ў Германіі непазбежна прывядзе да перамогі такіх жа рэвалюцый яшчэ ў шэрагу еўрапейскіх краін, у тым ліку і ў Польшчы. Калі б гэтыя спадзяванні спраўдзіліся, то пытанне аб прыналежнасці тых ці іншых тэрыторый для гэтых, ужо савецкіх рэспублік, страціла б актуальнасць.

Польскае кіраўніцтва аднеслася да савецкіх прапаноў з вялікаю асцярожнасцю. М. Сейда 28 жніўня накіраваў у прадстаўніцтва ў Маскве інструкцыю ў сувязі з прапановамі К. Радэка. У ёй польскі міністр замежных спраў выказваў меркаванне, што стаўленне польскага ўрада да прапаноў Масквы не можа быць станоўчым. У Варшаве правільна ацанілі пагрозу, якую для існавання незалежнай Польшчы прадстаўляла ўсталяванне камуністычнага рэжыму ў Германіі. Было відавочна, што ў гэтым выпадку Польшча ў хуткім часе таксама падвергнецца савецізацыі і трапіць у залежнасць ад СССР. Асэнсаванне гэтай пагрозы прымусіла польскія правячыя колы рабіць усё магчымае, каб не дапусціць перамогі германскіх камуністаў. Адпаведна, у польскай палітыцы, як адзначаў Л. Абаленскі, чырвонаю ніткаю праходзіць імкненне не дапусціць змычкі паміж рэвалюцыйнымі сіламі Германіі і Савецкай Расіяй.

Член калегіі НКЗС В. Коп 12 кастрычніка інфармаваў Л. Абаленскага аб прынятым Масквой рашэнні правесці перамовы з Польшчай, каб прымусіць яе прыняць савецкія прапановы адносна палітыкі ў дачыненні да Германіі. Для вядзення перамоў В. Коп у канцы кастрычніка павінен быў прыбыць у Варшаву. У Маскве разлічвалі, што складаная эканамічная сітуацыя, у якой знаходзілася Польшча, прымусіць яе пайсці на пагадненне з СССР. Але, як ужо адзначалася вышэй, польскі ўрад лічыў савецізацыю Германіі настолькі вялікай пагрозай для Польшчы, што матэрыяльныя выгоды не маглі яго прымусіць адмовіцца ад палітыкі супрацьдзеяння германскай рэвалюцыі.

Гутаркі В. Копа з прадстаўнікамі польскага ўрада, якія адбыліся 28 і 29 кастрычніка, пацвердзілі гэтае меркаванне. Савецкі бок у ходзе перамоў сканцэнтраваў увагу на дзвюх праблемах: свабода транзіту праз польскую тэрыторыю незалежна ад унутрыпалітычнага становішча ў Германіі і неўмяшанне Польшчы ў германскія справы. Таксама абмяркоўвалася пытанне заключэння гандлёвага дагавора і выканання матэрыяльных абавязацельстваў па Рыжскаму дагавору. Польская дэлегацыя заявіла, што Польшча не мае намеру ўмешвацца ў германскія справы, але зафіксаваць гэтае абавязацельства пісьмова адмовілася. Адносна транзіту палякі

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

выказалі намер кіраваца ў гэтым пытанні артыкулам 22 Рыжскага дагавора, які прадастаўляў Польшчы права ў кожным канкрэтным выпадку дазваляць ці забараняць транзіт. Таму Польшча адмовілася падпісаць прапанаваны савецкім бокам пратакол, які гарантаваў бы для падпісаўшых бакоў свабоду транзіту незалежна ад унутранага становішча ў краінах прызначэння, г. з. Германіі. Пытанне аб далучэнні да Польшчы германскіх тэрыторый на перамовах не абмяркоўвалася.

У час візіта В. Копа ў Варшаву не ўдалося дасягнуць пагаднення ні па адным пытанні. Гэтая дыпламатычная няўдача была сустрэта савецкім кіраўніцтвам з крайнім раздражненнем. У спецыяльнай заяве НКЗС СССР па выніках савецка-польскіх перамоў гаварылася, што нармальныя адносіны паміж СССР і Польшчай могуць быць дасягнуты “толькі пры гатоўнасці абодвух урадаў … рашуча адмовіцца ад умяшання са зброяй у руках у справы трэціх дзяржаў і, у той жа час, забяспечыць дзейсную і поўную свабоду транзіту незалежна ад развіцця падзей у Цэнтральнай Еўропе”. Тэкст дакумента сведчыць аб тым, якое вялікае значэнне Масква надавала забеспячэнню спрыяльных міжнародных умоў для перамогі германскай рэвалюцыі, і савецка-польскія адносіны былі пастаўлены савецкім кіраўніцтвам у поўную залежнасць ад пазіцыі Польшчы адносна падзей у Германіі. Калі ў лістападзе 1923 г. стала відавочна, што германская рэвалюцыя не адбудзецца, савецка-польскія адносіны пачалі мяняцца да лепшага. Абодва бакі выказаліся за пачатак гандлёвых перамоў. 12 снежня Польшча афіцыйна прызнала СССР. Савецкі бок пагаджаўся на адкрыццё польскіх консульстваў у Харкаве і Мінску.

Падзеі восенні 1923 г. адмоўна паўплывалі на савецка-германскія адносіны. Яны паказалі, што СССР, падтрымліваючы сяброўскія адносіны з германскім урадам, адначасова можа аказваць падтрымку германскім камуністам у справе звяржэння гэтага ўрада. Германскі дыпламат Г. Дзірксан адзначаў у сваіх мемуарах, што германскаму ўраду пастаянна прыходзілася весці барацьбу, каб супрацьстаяць распаўсюджванню хаоса з СССР на сваю тэрыторыю. Рурскі крызіс, акрамя таго, паказаў, што падтрымкі толькі Савецкага Саюза недастаткова, каб Германія магла паспяхова супрацьстаяць ціску з боку найбольш актыўных прыхільнікаў Версаля на міжнароднай арэне. Вынікам стаў крэн германскай палітыкі ў бок Захаду з канца 1923 г. і пэўнае пахаладанне ў савецка-германскіх адносінах.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Раздзел 3 Савецка-польска-германскія адносіны ва ўмовах стабілізацыі Версальскай сістэмы.

Тэма 3.1 Тэндэнцыя да польска-савецкага збліжэння ў 1924 г.

План

1. Змены ў міжнароднай сітуацыі ў пачатку 1924 г.
2. Польска-савецкія перамовы аб заключэнні гандлёвага дагавора.
3. Пытанне правоў нацыянальных меншасцей у савецка-польскіх адносінах у 1924 г.
4. Пацяпленне ў польска-савецкіх адносінах у канцы 1924 г.

ЛІТАРАТУРА

Документы и материалы по истории советско-польских отношений. В 14 т. – М.: Наука, 1966. – Т. 4.

Документы внешней политики СССР. В 24 т. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 7.

История дипломатии. (Под редакцией А. А. Громыко). В 5 т. – М.: Политиздат, 1965. – Т. 3.

История международных отношений. / Под ред. А.В.Шапиро. В 4 ч. – Минск: БГУ, 2004. – Ч. 2.

Ольшанский, П.Н. Рижский договор и развитие польско-советских отношений. 1921 – 1924. / П.Н. Ольшанский. – М.: Наука, 1974.

Мезга, Н.Н. В тисках Рапалло: германский фактор в польско-советских отношениях 1921 – 1926 годов / Н. Н. Мезга. – Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2010. – 196 с.

Яжборовская, И.С. Россия и Польша. Синдром войны 1920 г. / И.С.Яжборовская, В.С.Парсаданова. – М.: Akademia, 2005. – 404 с.

1. Змены ў міжнароднай сітуацыі ў пачатку 1924 г. З канца 1923 г. у еўрапейскай палітыцы адбываюцца істотныя змены. Становіцца відавочным імкненне Германіі да збліжэння з Захадам, перш за ўсё з Англіяй. Германская дыпламатыя імкнецца праз збліжэнне з былымі праціўнікамі па вайне знайсці шляхі да мірнага перагляду найбольш не прымальных для Германіі палажэнняў Версальскага дагавора. Са свайго боку вядучыя краіны Заходняй Еўропы гатовы былі зрабіць крокі для нармалізацыі адносін з Германіяй. Прыйшоўшыя да ўлады ў пачатку 1924 г. у Вялікабрытаніі і Францыі левыя ўрады выказаліся за ўваходжанне Германіі ў Лігу нацый. У студзені пачаў працу камітэт экспертаў, які ў красавіку выпрацаваў новы план спагнання рэпарацый з Германіі, вядомы як план Даўэса. Савецкае кіраўніцтва ў збліжэнні Германіі з Захадам убачыла рэальную пагрозу для рапальскай палітыкі.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Польская дыпламатыя прыкмеціла пагаршэнне германа-савецкіх адносін. Яна лічыла гэта спрыяльным для актывізацыі спроб ліквідаваць рапальскую сістэму. У Варшаве зыходзілі з таго, што развалу савецка-германскага супрацоўніцтва можна садзейнічаць калі не праз рэальнае паляпшэнне адносін з адным з вялікіх суседзяў, то праз дэманстрацыю такога паляпшэння. Ва ўмовах пагаршэння знешнепалітычнага становішча Польшчы і ахаладжэння ў савецка-германскіх адносінах урад У. Грабскага, палічыў мэтазгодным прадэманстраваць імкненне да паляпшэння адносін з СССР. Выбар на карысць усходняга суседа тлумачыцца тым, што збліжэнне з ім магло прывесці не толькі да далейшага пагаршэння савецка-германскіх адносін, але і, як разлічвалі ў Варшаве, прымусіць Захад больш лічыцца з польскімі інтарэсамі.

Яшчэ адзін фактар, які штурхаў Польшчу да паляпшэння адносін з СССР у пачатку 1924 г. – гэта характар адносін паміж Польшчай і Германіяй у той момант. У тэлеграме польскага пасольства ў Берліне ад 25 лютага адзначаліся атака, якую немцы вядуць супраць Польшчы і рост агрэсіўнасці Германіі ў адносінах да яе. Як фактар, які спрыяе росту антыпольскіх тэндэнцый у германскай палітыцы, польскае пасольства ў Берліне адзначала неспрыяльныя для Польшчы змены міжнароднай сітуацыі, у прыватнасці, прыход да ўлады ў Вялікабрытаніі лейбарысцкага ўрада, што стварала пагрозу перагляду Версальскага дагавора.

Такім чынам, збліжэнне з СССР павінна было стаць сродкам паляпшэння міжнароднага становішча Польшчы. 19 лютага Усходні аддзел польскага МЗС прадставіў аналітычны даклад аб характары і перспектывах польска-савецкіх адносін. Перад польскай дыпламатыяй у адносінах з СССР ставілася задача «захавання міра і адносін узаемаразумення». Дасягнуць гэтага палякі мелі намер праз падпісанне гандлёвага дагавора і развіццё гандлёвых адносін з СССР. Тут вялікія спадзяванні звязваліся з ад’ездам у Маскву ў якасці польскага пасланніка русафіла Л. Дароўскага, дзякуючы чаму перамовы планавалася пачаць «у лютым, ці ў сакавіку». Пры заключэнні гандлёвага дагавора польскі ўрад павінен быў зыходзіць з неабходнасці дабіцца строгага выканання СССР матэрыяльных абавязацельстваў па Рыжскаму дагавору. У дакладзе адзначаліся вельмі нізкія тэмпы перадачы Савецкім Саюзам прамысловага абсталявання, культурных каштоўнасцей, архіваў, золата. Гэтыя пытанні Дароўскі павінен быў узняць перад савецкім урадам у ходзе перамоў. У пачатку 1924 г. пэўнае пацяпленне ў польска-савецкіх адносінах адзначалася і савецкім бокам. Л. Каменеў у выступленні на ІІ Усесаюзным з’ездзе саветаў у канцы студзеня адзначыў узмацненне міралюбства ў палітыцы Польшчы.

2. Польска-савецкія перамовы аб заключэнні гандлёвага дагавора. Прыбыўшы 28 лютага ў Маскву, Л. Дароўскі сустрэўся з членам калегіі НКЗС В. Копам і прапанаваў пачаць гандлёвыя перамовы з 13

сакавіка. У ходзе папярэдняга абмену думкамі высветлілася, што пазіцыі, якія займаюць бакі напярэдадні перамоў, у многім розныя. Савецкі ўрад звязваў заключэнне гандлёвага дагавора з ліквідацыяй матэрыяльных абавязацельстваў па Рыжскаму дагавору. Ён разлічваў, што складанае міжнароднае становішча прымусіць Польшчу пайсці на гэта. Л. Дароўскі ў адказ заўважыў, што ні адзін польскі ўрад не пойдзе на такі крок. Гэта было пацверджана ў выступленні ў сейме міністра замежных спраў Замойскага, які заўважыў, што базай для паляпшэння польска-савецкіх адносін з'яўляецца выкананне Рыжскага дагавора. Аднак сярод савецкіх дыпламатаў былі моцныя спадзяванні на тое, што неспрыяльная для Польшчы міжнародная сітуацыя прымусіць яе ўрад пайсці на саступкі ў гэтым пытанні. В. Коп пісаў 13 сакавіка: «У мяне маецца пэўнае ўражанне, што пытанне аб прадастаўленні нам мараторыя прадвырашана польскім урадам, і што спрэчка пойдзе толькі аб тэрмінах мараторыя і, магчыма, формах і памерах аплаты».

У гэтыя ж дні Л. Абаленскі паведамляў з Варшавы, што польскі ўрад імкнецца падкрэсліць пазітыўныя змены ў палітыцы ў адносінах да СССР. 14 лютага адбылося прадстаўленне дыпламатычнага корпуса новаму міністру замежных спраў Польшчы. Абаленскі піша, што ён быў прыняты ў ліку першых і адзначаны «перад другімі тым, што міністр гутарыў са мной каля паўгадзіны. Любезнасць Замойскага была такой вялікай, што ён гутарыў са мной па-рускі».

Аднак тэндэнцыя да паляпшэння польска-савецкіх адносін у пачатку 1924 г. не атрымала ўстойлівага развіцця. Ужо ў другой палове сакавіка стала відавочным іх паступовае ахаладжэнне. У газеце «Экономическая жизнь» з'явіўся артыкул, у якім падкрэслівалася састарэласць некаторых юрыдычных норм, якія рэгулююць адносіны паміж СССР і Польшчай. У Польшчы гэты артыкул быў успрыняты як заклік да рэвізіі Рыжскага дагавора. Польская прэса рэагавала на яго серыяй артыкулаў, у якіх падкрэслівалася, што Польшча на гэта ніколі не пойдзе.

Ва ўмовах абазначыўшагася агульнага пагаршэння польска-савецкіх адносін практычна не рухаліся з месца гандлёвыя перамовы паміж дзвюма краінамі. У час сустрэчы з Абаленскім 4 красавіка Замойскі заўважыў, што ўрад Польшчы імкнецца да прагрэсу на гандлёвых перамовах, але савецкі ўрад ставіць перад палякамі вельмі цяжкія ўмовы, на якія яны не могуць пайсці. Фактычна савецкі ўрад настойваў на тым, што толькі рэвізія савецкіх матэрыяльных абавязацельстваў, якія накладаў Рыжскі дагавор, можа адкрыць шлях для савецка-польскага збліжэння. У красавіку папярэднія перамовы па гандлёваму дагавору зайшлі ў тупік. Узначальваўшы савецкую дэлегацыю на перамовах В. Коп увогуле з'ехаў з Масквы ў адпачынак. Л. Абаленскі пісаў, што ў Варшаве гэты ад'езд быў успрыняты як дыпламатычны ход, меўшы на мэце сарваць перамовы.

Савецкі сабатаж гандлёвых перамоў з Польшчай побач з іншымі прычынамі тлумачыцца і тым, што ў гэты ж час ішлі і савецка-германскія гандлёвыя перамовы. Масква хвалявалася, што наладжванне супрацоўніцтва з Польшчай перашкодзіць дасягнуць пагадненне з Германіяй. У той жа час савецкае кіраўніцтва лічыла карысным праінфармаваць палякаў, што такія прамовы ідуць. Як прадстаўляецца, савецкая дыпламатыя імкнулася, з аднаго боку, прадэманстраваць польскаму ўраду пагрозу савецка-германскага пагаднення і зрабіць яго больш згаворлівым. З другога, адзначаючы цяжкасці ў ходзе перамоў паміж СССР і Германіяй, яна хацела ўнушыць польскаму ўраду думку, што савецка-польскае пагадненне, як альтэрнатыва савецка-германскаму, магчыма, калі Польшча пойдзе на істотныя саступкі.

3. Пытанне правоў нацыянальных меншасцей у савецка-польскіх адносінах у 1924 г. 10 мая СССР заявіў рэзкі пратэст польскому ўраду ў сувязі с парушэннем правоў пражываючых у Польшчы ўкраінцаў і беларусаў. У савецкай ноце гаварылася, што матэрыялы і факты, якія маюцца ў распараджэнні НКЗС СССР сведчаць пра сістэматычнае парушэнне польскімі ўладамі гарантый, якія нацыянальным меншасцям прадастаўляе Рыжскі дагавор. Прыводзіліся шматлікія факты рэпрэсій польскіх улад ў дачыненні да насельніцтва Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны. У заключэнні ноты савецкі ўрад канстататаваў, што выкананне артыкула 7 Рыжскага дагавора з'яўляецца неабходнай умовай добрасуседскіх адносін паміж СССР і Польшчай.

Характэрна, што практычна адначасова з савецкай нотай па праблеме нацыяльных меншасцей польскім урадам 14 мая была атрымана германская нота па той жа тэматыцы. Яна датычылася правоў нямецкай меншасці ў польскай частцы Сілезіі. Сумеснае выступленне Масквы і Берліна ў абарону правоў нацыянальных меншасцей на тэрыторыі Польшчы дало падставы польскаму ўраду чарговы раз гаварыць аб антыпольскай савецка-германскай змове. Савецкі прадстаўнік у Варшаве паведамляў, што ў польскіх правячых колах сфарміравалася перакананне аб існаванні паміж СССР і Германіяй пагаднення па польскаму пытанню, і ноты аб становішчы нацыянальных меншасцей з'яўляюцца першым агрэсіўным крокам з іх боку.

Польскі ўрад у ноце ў адказ 15 мая адверг савецкія прытэнзіі як умяшанне ва ўнутраныя справы Польшчы. Далей нота ўтрымліва надзвычай жорсткі тэзіс аб парушэнні правоў чалавека ў СССР: "Польскі ўрад не можа не выказаць свайго здзіўлення адносна таго, што Савецкі ўрад выступае адносна небыта падвяргаючыхся ўціску ў Польшчы грамадзянскіх свабод і рэлігійных перакананняў нацыянальных меншасцей у той час, калі грамадзяне Савецкага Саюза, належачыя як да нацыянальных меншасцей, так і нацыянальных большасцей саюзных рэспублік, гэтых свабод пазбаўлены". Польскі ўрад таксама заяўляў, што ў

будучым ён будзе пакідаць без адказу "ўсе неабгрунтаваныя і недапушчальныя прыцязанні Савецкага ўрада, якія датычацца артыкула 7 Рыжскага дагавора".

Савецкае кіраўніцтва не пакінула без увагі вельмі рэзкі тон польскай ноты ад 15 мая, што наклала адбітак на змест ноты, якую народны камісар замежных спраў СССР уручыў пасланніку Л. Дароўскаму 23 мая 1924 г. У ёй звяртаецца ўвага на тое, што факты парушэння правоў нацыянальных меншасцей, прыведзеныя савецкім бокам, польскі ўрад так і не змог абвергнуць, "што з'яўляецца пацвярджэннем абгрунтаванасці заяў, вылучаных савецкім бокам". Таксама падкрэслівалася, што артыкул 7 Рыжскага дагавора дае саюзнаму ўраду фармальнае права аховы правоў нацыянальных меншасцей у Польшчы шляхам патрабавання ад польскага ўрада яго дакладнага выканання. Далей у савецкай ноце гаварылася: "Заява польскага ўрада аб тым, што ён будзе пакідаць без увагі ўсялякія дамаганні Саюзнага ўрада па артыкулу 7 Рыжскага дагавора, Саюзны ўрад можа трактаваць толькі як доказ таго, што, на думку Польскага ўрада, не ўсе артыкулы Рыжскага дагавора падлягаюць выкананню. Такі пункт гледжання Польскага ўрада Саюзны ўрад прымае да ведама". Прыведзеная фраза прыадкрывае адну з мэт, якую праследаваў савецкі ўрад, уздымаючы пытанне аб невыкананні Польшчай артыкула 7 Рыжскага міру: знайсці абгрунтаванне для невыканання тых палажэнняў гэтага дагавора, якія былі нявыгадныя для СССР.

Спроба савецкага ўрада паставіць пад сумненне выкананне Рыжскага дагавора выклікала рэзкую рэакцыю з боку Польшчы. У ноце ад 27 мая польскі ўрад нагадвае Маскве аб узаемных абаваязацельствах, якія накладае артыкул 7 Рыжскага дагавора і аб тым, што гэтыя абавязацельствы павінны ўзгадняцца з унутраным заканадаўствам. Варшава таксама падкрэслівала, што ўсе пастановы Рыжскага дагавора павінны быць дакладна і лаяльна выкананы абодвума бакамі. Нотная перапіска паказала, што бакі па-рознаму трактуюць артыкул 7 Рыжскага дагавора. Урад СССР лічыў, што гэты атыкул дае яму права выступаць у ролі абаронцы правоў нацыянальных меншасцей у Польшчы. Польскі ж урад разглядаў такія памкненні савецкага боку як умяшанне ва ўнутраныя справы Польшчы і рашуча адвяргаў іх. Адной з мэт савецкай палітыкі ў дачыненні да Польшчы было імкненне заваяваць сімпатыі беларусаў і ўкраінцаў, якіх жылі на яе тэрыторыі. Дасягненню гэтай мэты былі падначалены і некаторыя ўнутрыпалітычныя акцыі Масквы, у прыватнасці, рашэнне аб узбуйненні БССР. Пра важнасць міжнароднага фактара пры прыняцці рашэння аб пашырэнні БССР сведчыць тое, што па ініцыятыве НКЗС СССР 31 мая 1923 г. была створана камісія палітбюро ЦК УКП(б) па пытанню аб рабоце сярод беларусаў у Польшчы. У яе ўвайшлі такія буйныя дзяржаўныя дзеячы, як Г. Чычэрын, В. Молатаў, Ш. Уншліхт. Сярод пытанняў, якія павінна была вырашаць камісія, было і пытанне "...

аб пашырэнні межаў Беларусі”. Прапановы камісіі былі адобраны на пасяджэнні палітбюро ЦК УКП(б) 12 ліпеня 1923 г. Пашырэнне граніц БССР было прызнана “прынцыпова мэтазгодным”. 4 лютага 1924 г. ЦВК СССР прыняў рашэнне аб першым узбуйненні БССР.

Уздымаючы пытанне аб становішчы нацыянальных меншасцей у Польшчы, савецкая дыпламатыя зыходзіла з таго, што самым простым і надзейным спосабам супрацьдзеяння планам левіцы ў замежнай палітыцы, накіраванай у бок усходу, з’яўляецца аслабленне польскіх пазіцый у “крэсах”. Для аслаблення пазіцый Польшчы на ўсходніх ускраінах намячалася актыўна выкарыстоўваць нацыянальнае пытанне. І. Лоранц пісаў Л. Абаленскаму вясной 1923 г. аб мэтазгоднасці з боку БССР заявіць аб зацікаўленасці ў тэрыторыях, “якія ляжаць на ўсход ад прызнанай намі граніцы Літвы”. Такая заява аблягчалася тымі абставінамі, што БССР не ратыфікавала Рыжскі дагавор. У сваёй заяве беларускі савецкі ўрад павінен быў указаць, што ён не можа ратыфікаваць рыжскую граніцу з-за сістэматычных парушэнняў польскім урадам правоў беларусаў на тэрыторыі Польшчы. Фактарам аслаблення польскага ўплыву на “ўсходніх крэсах” павінен быў стаць і партызанскі рух, падтрымліваемы савецкім кіраўніцтвам. У 1924 г. савецкая прэса асабліва часта пісала аб дзеяннях партызан у Заходняй Беларусі. Пры гэтым СССР імкнуўся стварыць у міжнароднай супольнасці ўражанне, што партызанскі рух – гэта прамы вынік праводзімай польскімі ўладамі палітыкі на гэтай тэрыторыі.

Усе крокі СССР, звязаныя з адстойваннем правоў беларусаў і ўкраінцаў у Польшчы, мелі адну канчатковую мэту – далучэнне Заходняй Беларусі і Заходняй Украіны да савецкіх рэспублік. Дастаткова красамоўна сказаў аб гэтым у выступленні на ІІІ Усесаюзным з’ездзе саветаў у маі 1925 г. старшыня савета народных камісараў А. Рыкаў. Ён адзначыў: “... нацыянальная палітыка палякаў прама супрацьлегла нашай, і паколькі на граніцах савецкай Беларусі ёсць польская Беларусь, а на граніцах савецкай Украіны ёсць Украіна заходняя, то гэтае суседства выклікае з боку нацынальных меншасцей на тэрыторыі Польшчы цягу да Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік”.

4. Пацяпленне ў польска-савецкіх адносінах у канцы 1924 г. З 16 ліпеня па 16 жніўня 1924 г. праходзіла міжнародная канферэнцыя ў Лондане. Яна зацвердзіла план Даўэса, што рабіла непазбежным хуткае ўзмацненне венна-эканамічнага патэнцыялу Германіі. На гэтай жа канферэнцыі было прынята рашэнне аб эвакуацыі Францыяй Рэйнскай зоны і актуалізавана пытанне аб уступленні Германіі ў Лігу нацый. Дадзеныя рашэнні яўна мянялі да горшага знешнепалітычнае становішча Польшчы. Каб супрацьдзейнічаць тэндэнцыі да пагаршэння міжнароднага становішча сваёй краіны кіраўніцтва Польшчы ажыццяўляе новыя крокі па збліжэнню з СССР.

27 ліпеня 1924 г. пасаду міністра замежных спраў Польшчы заняў А. Скшыньскі. Будучы блізкім да левых палітычных колаў, новы міністр, тым не менш, выказаў імкненне да паляпшэння адносін з СССР. 25 жніўня 1924 г. было падпісана савецка-польскае пагадненне аб рээвакуацыі маёмасці і ўзаемных кампенсацыях. Яно ліквідавала апошнія прэтэнзіі Польшчы да СССР па 13 і 14 артыкулах Рыжскага дагавора. Пры гэтым неабходна адзначыць, што савецкі бок далёка яшчэ не выканаў ускладзеныя на яго Рыжскім дагаворам абавязацельствы. Напрыклад, не выплаціў 30 млн. залатых рублёў за ўдзел польскіх земляў у гаспадарчым жыцці Расійскай імперыі паводле арт. 13 дагавора. Нягледзячы на значныя саступкі з польскага боку, пагадненне 25 жніўня не зняло вострых супярэчнасцяў па пытаннях выканання Рыжскага дагавора, і 30 жніўня савецкі ўрад з-за ўзнікшых рознагалоссяў нават адклікаў сваіх прадстаўнікоў з Разліковай камісіі.

28 жніўня А. Скшыньскі звярнуўся з асабістым лістом да Г. Чычэрына, у якім утрымоўвалася прапанова аб асабістай сустрэчы. Гэтае пытанне ў той жа дзень было абмеркавана палітбюро ЦК УКП(б). Адказ савецкага наркама быў стрыманым. Не пярэчачы супраць сустрэчы, ён рабіў агаворку аб неабходнасці яе ўсебаковай падрыхтоўкі. Гэта адсоўвала сустрэчу на нявызначаны час. Негатыўнае стаўленне Масквы да дадзенай ініцыятывы польскай дыпламатыі, заклікаsuccessfully прадэманстраваць паляпшэнне адносін паміж дзвюма краінамі, у значнай ступені тлумачыцца тым, што да гэтага часу ўжо быў урэгуляваны савецка-германскі канфлікт, выкліканы падзеямі ў савецкім гандлёвым прадстаўніцтве ў Берліне 3 мая 1924 г. Зараз у Маскве асцерагаліся, як бы візіт Г. Чычэрына ў Варшаву не стварыў новыя цяжкасці ў адносінах з Германіяй.

У польскім урадзе былі моцныя пазіцыі і сіл, якія выступалі супраць польска-савецкага збліжэння. У першую чаргу тут варта назваць імя ваеннага міністра У. Сікорскага. Выступаючы 20 чэрвеня ў сейме з праграмнай прамовай, ён абрынуўся на рускі і прускі мілітарызм, якія жадаюць прымусіць Польшчу быць мастом паміж імі. Негатыўна адбіўся на савецка-польскіх адносінах і ўзнікшы восенню канфлікт у сувязі з акрэдытацыяй у Варшаве новага савецкага паўпрада П. Войкава. Польскі ўрад доўгі час адмаўлялася прыняць яго, спасылаючыся на дачыненне Войкава да забойства царскай сям'і. Так што тэндэнцыя да паляпшэння польска-савецкіх адносін прабівала сабе дарогу з вялікай цяжкасцю.

Усё ж у апошнія два месяца 1924 г. можна казаць аб некаторым пацяпленні ў савецка-польскіх адносінах. Г. Чычэрын, выступаючы ў кастрычніку на II сесіі УЦВК заявіў, што "з Польшчай можна чакаць паляпшэння адносін". Быў урэгуляваны дыпламатычны канфлікт, звязаны з акрэдытацыяй у Польшчы П. Войкава. 4 лістапада ён прыбыў у Варшаву, а 8 лістапада ўручыў даверчыя граматы. 12 снежня сейм ратыфікаваў савецка-польскія паштова-тэлеграфную і чыгуначную канвенцыі. У снежні

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ў Берліне адбылася сустрэча супрацоўніка берлінскага гандлёвага прадстаўніцтва Раеўскага з дырэктарам дэпартамента гандлю міністэрства прамысловасці і гандлю Польшчы Таненбаўмам. Польскі прадстаўнік заявіў, што група польскіх палітыкаў на чале з Грабскім і Скшыньскім лічыць выгадным дамовіцца з СССР, бо гэта дазволіла б нармалізаваць эканамічнае развіццё краіны. Таненбаўм прапанаваў пачаць перамовы па шырокім крузе праблем. Меркавалася дасягнуць пагаднення аб прызнанні тэрытарыяльнай цэласнасці дзяржаў, неўмяшанні ва ўнутраныя справы, неўдзеле ў варожых кааліцыях. 18 снежня гэтая прапанова абмяркоўвалася на пасяджэнні палітбюро ЦК УКП(б). Савецкі бок пагадзілася пачаць перамовы. Не выключалася магчымасць паездкі ў Варшаву Г. Чычэрына, каб надаць перамовам неабходны імпульс. У той жа час у рашэнні палітбюро гаварылася, што пры вядзенні перамоў не варта адмаўляцца ад прынцыпу выпраўлення граніц. 19 снежня 1924 г. Масква паведаміла польскаму ўраду аб згодзе пачаць перамовы і выказала гатовасць прыняць прапанову аб сустрэчы міністраў замежных спраў. П. Войкаў у снежні ў інтэрв'ю для польскага друку адзначыў паляпшэнне савецка-польскіх адносін і выказаў меркаванне, што адчыняюцца шырокія магчымасці для развіцця гандлю паміж дзвюма краінамі.

Нараўне з пагаршэннем эканамічнага становішча краіны і неспрыяльнай зменай міжнароднай сітуацыі, для польскага ўрада штуршком да паляпшэння адносін з СССР з'явілася і паспяховае развіццё савецка-германскіх адносін. 16 кастрычніка "Известия" інфармавалі чытачоў аб прызначэнні савецкай дэлегацыі для вядзення гандлёвых перамоў з Германіяй. 8 кастрычніка польскае пасольства ў Берліне інфармавала сваё МЗС аб гутарцы аднаго з саветнікаў пасольства з начальнікам усходняга аддзела германскага МЗС. Германскі дыпламат паведаміў аб хуткім, не пазней лістапада, адкрыцці савецка-германскіх гандлёвых перамоў.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Тэма 3.2 Паварот германскай палітыкі ў бок Захаду і курс Рапала ў 1924 г.

План

1. Палітыка Г. Штрэземана па збліжэнню з Захадам і пазіцыя СССР.

2. Інцыдэнт у гандлёвым прадстаўніцтве ў Берліне і яго ўрэгуляванне.

3. Курс Германіі на ўступленне ў Лігу нацый і СССР.

4. Пачатак савецка-германскіх гандлёвых і палітычных перамоў у канцы 1924 г.

5. Савецка-германскае ваеннае супрацоўніцтва ў 1922–1924 гг.

ЛІТАРАТУРА

Советско-германские отношения. 1922–1925. Документы и материалы. В 2 ч. – М.: Политиздат, 1977.

Документы внешней политики СССР. В 24 т. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 7.

Ахтамзян, А.А. Рапалльская политика. Советско-германские отношения. 1922–1932 / А.А. Ахтамзян. – М.: Международные отношения, 1974.

Загладин, Н.В. История успехов и неудач советской дипломатии / Н.В. Загладин. – М.: Международные отношения, 1990.

Илюхина, Р.М. Лига Наций. 1919–1934 годы / Р.М. Илюхина – М.: Наука, 1982.

История дипломатии. (Под редакцией А. А. Громыко). В 5 т. – М.: Политиздат, 1965. – Т. 3.

История международных отношений / Под ред. А.В. Шапиро. В 4-х частях. – Минск, 2004. – Ч.2.

Трухнов, Г.М. Рапалло в действии. Из истории советско-германских отношений (1922–1929) / Г.М. Трухнов. – Мн.: Изд-во БГУ, 1982.

Мезга, Н.Н. В тисках Рапалло: германский фактор в польско-советских отношениях 1921–1926 годов / Н. Н. Мезга. – Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2010.

Горлов, С. А. Совершенно секретно. Альянс Москва – Берлин, 1920–1933 гг. (Военно-политические отношения СССР – Германия). – М.: ОЛМА – ПРЕСС, 2001.

1. Палітыка Г. Штрэземана па збліжэнню з Захадам і пазіцыя СССР. У жніўні 1923 г. германскі ўрад узначаліў Г. Штрэземан. Яго палітыка ва ўмовах рурскага крызіса была накіравана на пошук кампрамісу з Францыяй пры пасрэдніцтве Вялікабрытаніі. 26 верасня Германія спыніла палітыку “пасіўнага супраціўлення”. Францыя лічыла гэтую саступку недастатковай, але брытанскі ўрад рэзка асудзіў непрымірымую

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

пазіцыю Францыі. Пры гэтым англічане імкнуліся атрымаць падтрымку ЗША ў справе ўрэгулявання франка-германскага канфлікту і такую падтрымку атрымалі. У выніку ў лістападзе было прынята рашэнне аб стварэнні камітэту экспертаў, які павінен быў распрацаваць план выплаты Германіяй рэпарацый. Гэты план вядомы як “план Даўэса” быў прадстаўлены 9 красавіка 1924 г. Галоўная ідэя плана заключалася ў тым, што для таго, каб Германія мела магчымасць выплочваць рэпарацыі, неабходна аднавіць яе эканоміку. Каб аднавіць эканоміку, Германія павінна была атрымаць буйны міжнародны крэдыт. Яшчэ ў жніўні 1923 г. урад Германіі выказаўся за ўступленне ў Лігу нацый. 18 лютага 1924 г. канцлер Г. Штрэземан афіцыйна звязаў вырашэнне Рурскага пытання з магчымым уступленнем Германіі ў Лігу нацый.

Новы курс германскага ўрада тлумачыўся некалькімі прычынамі. Па-першае, рэвалюцыйны крызіс восені 1923 г. пахіснуў веру правячых колаў Германіі ў СССР як надзейнага і шчырага саюзніка. Па-другое, за час, які прайшоў пасля падпісання Рапальскага дагавора, Германія прыйшла да высновы, што цеснага супрацоўніцтва з СССР недастаткова для рэвізіі Версальскага дагавора. Для дасягнення гэтай мэты трэба шукаць кампраміс з краінамі, якія перамаглі ў Першай сусветнай вайне. Тым больш, што правячыя колы Вялікабрытаніі і ЗША са свайго боку схіляліся да неабходнасці перагляду некоторых палажэнняў Версальскага дагавора, плаўнай і мірнай мадэрнізацыі Версальскай сістэмы. Па-трэцяе, у Германіі назіралася пэўнае разчараванне маштабамі і характарам эканамічнага супрацоўніцтва з СССР.

Для савецкага кіраўніцтва было відавочна, што адбываецца паварот германскай палітыкі ў бок збліжэння з Захадам. Яшчэ 13 жніўня 1923 г. Г. Чычэрын у ноце пaверанаму ў справах Германіі ў Маскве О. фон Радавіцу заявіў, што ўступленне Германіі ў Лігу нацый азначае парушэнне Рапальскага дагавора. Савецкае кіраўніцтва традыцыйна спрабавала “шантажыраваць” Германію, пагражаючы збліжэннем з Польшчай. Зімой – вясной 1924 г. урад СССР пайшоў на перамовы з Польшчай аб заключэнні гандлёвага дагавора.

2. Інцыдэнт у гандлёвым прадстаўніцтве ў Берліне і яго ўрэгуляванне. Яшчэ з 1923 г ішлі савецка-германскія перамовы аб заключэнні гандлёвага дагавора. У пачатку 1924 г. становішча на перагаворах было складаным. Абодва бакі праяўлялі песімізм адносна іх хуткага завяршэння. Савецкі бок у той момант быў больш зацікаўлены ў іх паспяховым завяршэнні, а Германія чакала завяршэння работы камітэта экспертаў па рэпарарцыях і зацягвала перамовы. Яны былі перарваны ў выніку інцыдэнту, які адбыўся ў савецкім гандлёвым прадстаўніцтве ў Берліне 3 мая 1924 г. У прадстаўніцтва ўварвалася германская паліцыя і зрабіла там вобыск.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

З самага пачатку канфлікту германскае МЗС імкнулася яго змягчыць. Г. Штрэземан у гутарцы з польскім паслом у Берліне ўказаў, што дзеянні берлінскай паліцыі не могуць быць апраўданымі і выказаў меркаванне, што германа-савецкі канфлікт будзе хутка ўрэгуляваны. Рэакцыя савецкага боку, наадварот, была вельмі жорсткай. Савецкі паўпрад М. Крэсцінскі быў адкліканы з Берліна, гандлёвае прадстаўніцтва стала згортваць сваю дзейнасць, савецкі ўрад спыніў выкананне пагадненняў з германскімі фірмамі.

Тым не менш, савецкае кіраўніцтва не лічыла магчымам ісці на сур’ёзнае абвастрэнне адносін з Германіяй. Выступаючы на XIII з’ездзе УКП(б) са справаздачным дакладам ЦК партыі Г. Зіноўеў адзначаў, што гісторыя з вобыскам у савецкім гандлёвым прадстаўніцтве застанецца толькі эпізодам у савецка-германскіх адносінах, бо Германія зацікаўлена ў гандлі з СССР. Сапраўды, 29 ліпеня ў Берліне быў падпісаны пратакол аб ліквідацыі савецка-германскага канфлікта. Германскі ўрад пайшоў на істотныя саступкі. Ён асудзіў дзеянні берлінскай паліцыі, заявіў аб гатоўнасці кампенсаваць матэрыяльны ўрон. Германія прызнавала экстэрытарыяльны статус савецкага гандлёвага прадстаўніцтва ў Берліне. Саступкі германскага ўрада тлумачацца разуменнем того, што захаваўшы рапальскі курс у адносінах з СССР, Германія будзе мець значна больш моцныя пазіцыі, большую прастору для манёўру ў адносінах з Захадам. Задача паступовай рэвізіі Версальскага дагавора была яшчэ далёкай ад свайго вырашэння, і савецкая падтрымка ў гэтай справе была неабходнай для Германіі. Да ўрэгулявання канфлікта з СССР Германію штурхала і нарастаўшая напружанасць у адносінах з Польшчай. Як адзначаў у сваіх мемуарах Г. фон Дзірксан, Германію і Расію ў той момант у многім зблізжала нелюбоў да агульнага суседа – Польшчы. А польскі пасол у Берліне летам 1924 г. адзначаў, што пагаршэнне савецка-германскіх адносін не закранула адно пытанне – іх адносіны да Польшчы.

3. Курс Германіі на ўступленне ў Лігу нацый і СССР. Са жніўня 1923 г. Германія абазначыла сваё жаданне ўступіць у Лігу нацый. Гэтае пытанне актуалізавалася у сярэдзіне лета 1924 г. у сувязі з маючым адбыцца склiканнем міжнароднай канферэнцыі, якая павінна была адобрыць новы план спагнання рэпарацый з Германіі.

Лонданская міжнародная канферэнцыя праходзіла з 16 ліпеня па 16 жніўня 1924 г. Канферэнцыя зацвердзіла рэпарацыйны “план Даўэса” і міжнародны крэдыт для Германіі. Францыя ўзяла абавязацельства на працягу года эвакуіраваць свае войскі з рурскай вобласці. Рашэнні канферэнцыі азначалі новы істотны крок Германіі па збліжэнню з Захадам. Гэтыя рашэнні стваралі падмурак для хуткага аднаўлення Германіяй сваіх эканамічны і палітычных пазіцый у Еўропе. Такі ход падзей разглядаўся як неспрыяльны і савецкім, і польскім кіраўніцтвам. Савецкі ўрад ацаніў “план Даўэса” як імкненне Захаду накіраваць германскі экспарт на

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

актыўнае асваенне савецкага рынку, каб атрымаць сродкі для выплаты рэпарацый. Гэта пагражала для савецкай эканомікі замацаваннем статуса сыравіннага прыдатка эканомікі германскай, на што СССР пагадзіцца не мог.

У верасні 1924 г. Г. Штрэземан накіраваў афіцыйны зварот германскага ўрада аб уступленні ў Лігу нацый. Пры гэтым Германія прасіла ўлічыць асаблівасці яе ваеннага становішча і прадаставіць ёй адмысловыя ўмовы адносна выканання абавязацельстваў па арт. 16 Статута Лігі нацый, які прадугледжваў удзел усіх членаў Лігі нацый у прымяненні ваенных санкцый супраць агрэсара. Актуалізацыя пытання аб уступленні Германіі ў Лігу нацый выклікала трывогу ў савецкага кіраўніцтва. Савецкі ўрад падкрэсліваў, што гэты крок стварае пагрозу для рапальскага курса ў савецка-германскіх адносінах.

Трэба адзначыць, што імкненне Германіі атрымаць пэўныя агаворкі адносна выканання арт. 16 Статута Лігі нацый адпавядала інтарэсам СССР. Было відавочна, што Ліга нацый найбольш верагодна можа прымяніць санкцыі менавіта супраць СССР, і Германія імкнулася пакінуць за сабою свабоду дзеянняў адносна ўдзелу ў гэтых санкцыях. Зусім па-іншаму адмова Германіі ад безумоўнага выканання арт. 16 Статута Лігі нацый павінна была паўплываць на міжнароднае становішча Польшчы. Недалучэнне Германіі да санкцый у выпадку польска-савецкага канфлікта магло стварыць сур’ёзныя праблемы для Польшчы ў справе атрымання заходняй дапамогі, улічваючы яе геаграфічнае становішча. Праўда, у верасні 1924 г. у час гутаркі з польскім паслом у Берліне Г. Штрэземан прапаноўваў палепшыць германа-польскія адносіны за кошт пахаладання ў адносінах паміж Германіяй і СССР. Але, ведаючы агульны курс германскай палітыкі, цяжка паверыць у шчырасць германскага міністра.

4. Пачатак савецка-германскіх гандлёвых і палітычных перамоў у канцы 1924 г. Савецкае кіраўніцтва імкнулася пераканаць Германію, што ўступленне ў Лігу нацый не прывядзе да ліквідацыі супярэчнасцей Германіі з краінамі – пераможцамі. На II сесіі ЦВК СССР у кастрычніку 1924 г. Г. Чычэрын гаварыў пра агульную пагрозу для СССР і Германіі з боку пераможцаў па Першай сусветнай вайне і адзначаў зацікаўленасць дзвюх краін у эканамічным супрацоўніцтве. Савецкае кіраўніцтва прыйшло да высновы, што для ўмацавання рапальскай сістэмы неабходна заключэнне новых пагадненняў з Германіяй. Гатоўнасць да перамоў з СССР праявіла і Германія. Гэта было абумоўлена тым, што і Германія, і СССР былі зацікаўлены ў захаванні рапальскай палітыкі, бо не была дасягнута галоўная мэта, якая перад гэтай палітыкай ставілася, – рэвізія Версальскага дагавора.

11 лістапада 1924 г. Г. Чычэрын прыняў германскага пасла ў Маскве У. Брокдорф-Ранцаў. У ходзе гутаркі было дасягнута пагадненне аб аднаўленні савецка-германскіх гандлёвых перамоў, што і адбылося ўжо

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

15 лістапада. 5 снежня савецкі друк паведаміў аб іх паспяховым ходзе. Адначасова абмяркоўвалася пытанне аб пачатку перамоў па палітычных праблемах. 4 снежня ў час гутаркі з германскім паслом В. Коп узняў пытанне аб сумесным ціску на Польшчу, “калі Германія не збіраецца адмаўляцца ад сваіх прытэнзій на Верхнюю Сілезію і карыдор”. У сярэдзіне снежня Г. Штрэземан даручыў германскаму паслу ў Маскве сустрэцца з Г. Чычэрыным і прапанаваць зрабіць прадметам намячаўшыхся савецка-германскіх палітычных перамоў пытанне адцяснення Польшчы да яе этнічных граніц. У ходзе гутаркі з У. Брокдорф-Ранцаў савецкі наркам замежных спраў не адверг названую германскую прапанову, але заўважыў, што абмеркаванне міжнародных праблем нельга зводзіць толькі да польскага пытання. Савецкі ўрад у той час быў больш заклапочаны перспектывай уступлення Германіі ў Лігу нацый.

24 снежня палітбюро ЦК УКП(б) абмяркоўвала праграму перамоў з Германіяй і падтрымала пазіцыю Г. Чычэрына. У прынятым рашэнні не выключалася магчымасць сумеснага з Германіяй перагляду польскай граніцы пры ўмове дасягнення пагаднення па іншых міжнародных праблемах, перш за ўсё адносна ўступлення Германіі ў Лігу нацый. 25 снежня савецкі ўрад накіраваў прапанову Германіі заключыць палітычны дагавор, на аснове рашэння палітбюро ад 24 снежня. Асноўны акцэнт у савецкай прапанове рабіўся на неабходнасць для СССР і Германіі кардынаваць свае дзеянні па пытанню аб уступленні ў Лігу нацый. Такім чынам, у канцы 1924 г. СССР і Германія пачалі перамовы, у ходзе якіх імкнуліся дамовіцца аб умовах захавання рапальскай палітыкі ў сітуацыі, калі Германія ўзяла курс на ўступленне ў Лігу нацый.

5. Савецка-германскае ваеннае супрацоўніцтва ў 1922–1924 гг. Першыя крокі ў справе наладжвання савецка-германскага ваеннага супрацоўніцтва былі зроблены яшчэ да падпісання Рапальскага дагавора. К. Радэк у пачатку 1919 г. знаходзіўся ў Берліне і наладзіў кантакты з германскімі ваеннымі. У час наступлення Чырвонай Арміі на Варшаву летам 1920 г. галоўнакамандуючы рэйхсверам Х. Сект заклікаў аб’ядначца з Савецкай Расіяй з мэтай ліквідацыі Версальскага дагавора і аднаўлення агульнай граніцы Германіі з Расіяй. У пачатку 1921 г. па ініцыятыве Х. Секта ў германскім ваенным міністэрстве была створана спецыяльная група для наладжвання ваеннага супрацоўніцтва з РСФСР. У Берліне ў гэты час знаходзіўся савецкі прадстаўнік В. Коп, які ў гутарках з нямецкімі ваеннымі і палітыкамі абмяркоўваў папярэднія планы ваеннага супрацоўніцтва. Паражэнне Чырвонай Арміі пад Варшавай паказала яе тэхнічную адсталасць. У мадэрнізацыі Чырвонай Арміі важную ролю магла адыграць германская дапамога. У верасні 1921 г. у выніку перамоў у Берліне Копа і Красіна былі дасягнуты папярэднія пагадненні аб аднаўленні савецкай ваеннай прамысловасці пры ўдзеле Германіі і

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

размяшчэнні на савецкіх ваенных заводах германскіх заказаў. Ужо ў чэрвені 1922 г. Г. Чычэрын ваеннае супрацоўніцтва з Германіяй назваў адным з важнейшых фактараў савецкай знешняй палітыкі. Восенню 1922 г. першыя групы савецкіх афіцэраў наведалі Германію, а германскіх – Савецкую Расію. 26 лістапада было падпісана пагадненне аб стварэнні фірмай "Юнкерс" завода па выпуску металічных самалётаў у падмаскоўных Філях. Гэта была першая рэалізацыя папярэдніх пагадненняў, дасягнутых у верасні 1921 г.

Ва ўмовах Рурскага крызісу ўзнікла пагроза ўварвання польскіх войскаў на тэрыторыю Германіі. У сілу гэтых абставін ў лютым 1923 г. у Берліне адбыліся перамовы савецкіх і германскіх ваенных, у ходзе якіх абмяркоўваліся ўжо аператыўныя пытанні. Немцы настойвалі на канкрэтным вызначэнні кольскасці войскаў, якія СССР павінен выставіць у выпадку канфлікта з Польтшчай. Савецкі бок патрабаваў, каб Германія аказала значную дапамогу ва ўзбраенні Чырвонай Арміі. Аднак па абодвум названым пытанням дамоўленасць не была дасягнута. Пэўны крок намерад у развіцці ваеннага супрацоўніцтва быў зроблены ў красавіку – мае 1923 г., калі група германскіх экспертаў наведала савецкія ваенныя заводы. Па выніках іх візіту ў СССР былі размешчаны германскія ваенныя заказы і было падпісана пагадненне аб сумесным будаўніцтве завода па вытворчасці хімічнай зброі ("Берсоль"). Але гэта быў адзіны поспех у развіцці савецка-германскага ваеннага супрацоўніцтва ў 1923 г. Летам безвынікова закончыўся візіт у Берлін глаўкома савецкага паветранага флота Розенгольца. 13 верасня новы канцлер Г. Штрэземан і прэзідэнт Эберт накіравалі ліст германскаму паслу ў Маскве, у якім запатрабавалі спыніць перамовы прадстаўнікоў рэйхсвера ў Маскве, абмежаваць пастаўкі для савецкай абароннай прамысловасці. Абмежаванне ваенных кантактаў з СССР стала часткай палітыкі "раўнавагі", праводзімай Штрэземанам.

У 1924 г вялікія цяжкасці перажываў авіяцыйны завод у Філях. СССР згаджаўся набываць яго самалёты толькі па нізкіх цэнах. Завод, са свайго боку, зрываў сваечасовае вакананне заказаў. Да 29 студзеня 1925 г. завод павінен быў выпусціць 300 самалётаў, а зрабіў толькі 75. Фактычна пачалося згортванне дзейнасці завода, і ў сакавіку 1925 г. ён практычна спыніў вытворчасць. Будаўніцтва "Берсоль" рэальна пачалося толькі восенню 1924 г. і сутыкалася з вялікімі праблемамі. Да канца 1925 г. удалося наладзіць толькі вытворчасць сернай кіслаты. Больш паспяхова развівалася савецка-германскае супрацоўніцтва па вытворчасці баепрыпасаў. У 1924–1925 гг. некалькі савецкіх заводаў выканалі заказ на вытворчасць для рэйхсвера 400 тыс. снарадаў. У цэлым у канцы 1924 г. савецкае кіраўніцтва зрабіла вывад аб нездавальняючым стане ваенна-прамысловага супрацоўніцтва паміж СССР і Германіяй. Разчараванне вынікамі гэтага супрацоўніцтва назіралася і ў Берліне.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Тэма 3.3 Уплыў падрыхтоўкі заходняга Гарантыйнага пакта на германа-польска-савецкія адносіны ў 1925 г.

План

1. Пачатак перамоў аб Гарантыйным пакце, пазіцыя СССР і Польшчы.
2. Абмеркаванне Масквой і Берлінам праблемы Гарантыйнага пакта вясной-летам 1925 г.
3. Савецка-польскія адносіны ва ўмовах падрыхтоўкі Гарантыйнага пакта. Візіт Г. Чычэрына ў Варшаву.
4. Падпісанне савецка-германскага гандлёвага дагавора.

ЛІТАРАТУРА

Советско-германские отношения. 1922–1925. Документы и материалы. В 2 ч. – М.: Политиздат, 1977.

Документы внешней политики СССР. В. 24 т. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 8.

Ахтамзян, А.А. Рапалльская политика. Советско-германские отношения. 1922–1932 / А.А. Ахтамзян. – М.: Международные отношения, 1974.

Илюхина, Р.М. Лига Наций. 1919–1934 годы / Р.М. Илюхина – М.: Наука, 1982.

История дипломатии. (Под редакцией А. А. Громыко). В 5 т. – М.: Политиздат, 1965. – Т. 3.

История международных отношений / Под ред. А.В. Шапиро. В 4 ч. – Минск: БДУ, 2004. – Ч. 2.

Климовский, Е.С. Германия и Польша в локарнской системе европейских отношений / Е.С. Климовский – Мн.: Изд. БГУ, 1975.

Трухнов, Г.М. Рапалло в действии. Из истории советско-германских отношений (1922 – 1929) / Г.М. Трухнов. – Мн.: Изд-во БГУ, 1982.

Мезга, Н.Н. В тисках Рапалло: германский фактор в польско-советских отношениях 1921–1926 годов / Н. Н. Мезга. – Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2010.

Турок, В. Лакарна (5–16 октября 1925 г.) / В. Турок. – М.: Госполитиздат, 1949.

1. Пачатак перамоў аб Гарантыйным пакце. 20 студзеня 1925 г. Германія звярнулася да Вялікабрытаніі, а 9 лютага да Францыі, з прапановай заключыць Гарантыйны пакт, які б забяспечваў недатыкальнасць германа-французскай і германа-бельгійскай граніцы. У прапанаваным Берлінам праекце дагавора адсутнічала ўсякае згадванне аб усходніх граніцах Германіі. У Варшаве гэтая акалічнасць выклікала

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

сур'ёзную занепакоенасць. Выступаючы ў канцы студзеня з сакрэтным дакладам аб міжнародным становішчы Польшчы, міністра замежных спраў А. Скшыньскі ацаніў яго як вельмі складанае для Польшчы. Ён адзначыў, што мэтай знешняй палітыкі Вялікабрытаніі з'яўляецца стварэнне магутнай антысавецкай кааліцыі. Аднак без Германіі такая кааліцыя немагчымая. Германія без значных кампенсаванняў на яе не пойдзе. Вялікабрытанія паспрабуе даць іх за кошт Польшчы ў выглядзе саступак Германіі Верхняй Сілезіі і Памор'я. Пры гэтым, па меркаванні А. Скшыньскага, Вялікабрытанія выдатна разумее, што нават без Сілезіі і Памераніі Польшча на саюз з СССР не пайдзе і будзе супраць СССР. 26 лютага ў выступленні ў сейме А. Скшыньскі падкрэсліў непрымальнасць для Польшчы Гарантыйнага пакта, калі ім не будуць гарантаваныя і ўсходнія граніцы Германіі. У сакавіку польскі міністра замежных спраў адправіўся ў Парыж, спадзяючыся заручыцца падтрымкай французскага ўрада ў справе ўключэння ў Гарантыйны пакт палажэнняў, забяспечваючых недатыкальнасць польска-германскай граніцы. Першапачаткова французская пазіцыя адпавядала інтэрасам Польшчы. Аднак затым Францыя, пад націскам Вялікабрытаніі і Германіі, адмовілася ад падтрымкі польскіх патрабаванняў. Вялікабрытанія ж катэгарычна пярэчыла супраць роўных гарантый для заходніх і ўсходніх граніц Германіі. 18 сакавіка брытанскі міністр замежных спраў О. Чэмберлен пісаў паслу ў Берліне: "Мы не возьмем на сябе ніякіх абавязацельстваў адносна якіх бы то ні было граніц, акрамя граніц паміж Германіяй з аднаго боку і Францыяй і Бельгіяй з другога". Да канца лета 1925 г. стала відавочнаю марнасць намаганняў польскай дыпламатыі паўплываць на змест Гарантыйнага пакта.

Германская палітыка ў адносінах да Польшчы станавілася па меры прасоўвання перамоў аб Гарантыйным пакце ўсё больш агрэсіўнай. Дыпламатыя Штрэземана ўжо адкрыта ставіла пытанне аб рэвізіі польска-германскай граніцы, праўда, падкрэсліваючы, што намерваецца дамагацца гэтага мірным шляхам. У студзені 1925 г. МЗС Германіі быў падрыхтаваны мемарандум "Аб германскіх нацыянальных меншасцях", у якім адзначалася, што аддаленай мэтай германскай знешняй палітыкі з'яўляецца аб'яднанне ўсіх тэрыторый з нямецкім насельніцтвам. У адносінах да бліжэйшага часу ў мемарандуме гаварылася: "Паступовая рэвізія неабгрунтаваных з палітычнага і эканамічнага пунктаў гледжання паграмічных пастаноў па мірнаму дагавору (польскі калідор, Верхняя Сілезія) – першачарговыя задачы германскай знешняй палітыкі". Менавіта германа-польская мяжа меркавалася ў якасці першага аб'екта рэвізіі пасляваенных тэрытарыяльных змен у Еўропе. 18 мая Г. Штрэземан выступіў у рэйхстазе з вялікай прамовай, у якой фактычна пацвердзіў, што Германія не мае намеру адмаўляцца ад планаў па рэвізіі германа-польскай

граніцы, паколькі гэтая мяжа супярэчыць прынцыпу самавызначэння народаў.

Палякі вельмі асцерагаліся ўзгодненых дзеянняў Германіі і Савецкай Расіі ў справе рэвізіі польскай граніцы. У Варшаве летам 1925 г. цыркулявалі слухі аб нарастаючым савецка-германскім супрацоўніцтве ў ваеннай сферы. Пасольства Польшчы ў Берліне паведамляла ў МЗС 9 мая 1925 г. аб візіце ў Германію савецкай ваеннай дэлегацыі. Факт праходзіўшых у той час савецка-германскіх перамоў палякі ўспрымалі як новы важны элемент пагаршэння замежнапалітычнага становішча Польшчы. У польскіх палітычных колах трывала зацвердзіўся пункт гледжання, што Германія імкнецца зноў мець агульную граніцу з Расіяй, а Польшча з'яўляецца асноўнай перашкодай на шляхі рэалізацыі гэтых планаў. З імкненнем Германіі максімальна аслабіць Польшчу і прымусіць яе пагадзіцца на перагляд сваіх граніц палякі звязвалі і распачатую Германіяй супраць іх краіны з лета 1925 г. гандлёвую вайну.

Пазіцыя савецкага кіраўніцтва ў адносінах да Гарантыйнага пакта была негатыўнай. Яно апасалася, што яго падпісання стане крах Рапала. Спачатку савецкі ўрад паспрабаваў вырашыць праблему захавання рапальскай палітыкі радыкальным чынам. У лютым 1925 г. у размове з Брокдорф-Ранцаў глава савецкага ўрада А. Рыкаў прапанаваў заключыць германа-савецкі союз. Германскі пасол успрыняў гэтую прапанову холадна і адзначыў, што Германія будзе імкнуцца да рэвізіі Версальскага дагавора, але мірным шляхам. Г. Штрэземан адзначаў у лісце паслу ў Маскве ад 19 сакавіка 1925 г.: «… адкрыты ці сакрэтны германа-рускі воены союз … не можа ўваходзіць у нашы палітычныя разлікі на бліжэйшую будучыню. 8 красавіка У. Брокдорф-Ранцаў давёў да ведаму савецкага наркама замежных спраў адмоўны адказ германскага ўрада на савецкую прапанову ад 25 снежня 1924 г. аб падпісанні палітычнага пагаднення. Гэта было сведчанне яўнага пагаршэння германа-савецкіх адносін. Савецка-германскія палітычныя перамовы хутка зайшлі ў тупік.

2. Абмеркаванне Масквой і Берлінам праблемы Гарантыйнага пакта вясной-летам 1925 г. Гарантыйны пакт становіцца цэнтральнай праблемай савецка-германскіх адносін. Пасол Германіі ў Маскве У. Брокдорф-Ранцаў паведамляў свайму ўраду аб негатыўным ўспрыняцці савецкім кіраўніцтвам праектуемага дагавора. СССР быў заклапочаны тым, што Германія ў выніку падпісання Гарантыйнага пакта далучыцца да антысавецкага фронту капіталістычных дзяржаў. У той жа час, адным з момантаў, які ў сувязі з падрыхтоўкай названай дамовы выклікаў турботу ў Маскве, з'ўлялася апасенне, што Германія ў ім у той або іншай форме гарантуе польскія заходнія граніцы. У аснове рапальскай палітыкі, як адзначалася ў мемарандуме савецкага ўрада ўраду Германіі ад 2 чэрвеня 1925 г., ляжала маўклівае непрызнанне абодвума бакамі таго рэжыму, які быў усталяваны ў Еўропе ў выніку серыі пасляваенных дагавораў.

Першым элементам Версальскай сістэмы, супраць якога сумесна выступалі СССР і Германія, былі польскія граніцы.

Г. Штрэземан, каб рассеяць савецкія сумненні, накіраваў мемарандум савецкаму ўраду, у якім адзначыў, што ў праектуемым дагаворы аб гарантыях для ўсходніх граніц Германіі няма і гаворкі. 15 красавіка адбылася гутарка Штрэземана з савецкім паўпрадам у Берліне М. Крэсцінскім, падчас якой германскі міністр замежных спраў выказаў запэўненне, што будучы дагавор не накіраваны супраць Савецкага Саюза. Пасля гэтага Штрэземан адзначыў, што Германія пакідае за сабой свабоду рук у адносінах да ўсходняй мяжы і будзе імкнуцца да яе рэвізіі ўсімі мірнымі сродкамі. Канцлер Лютэр 22 красавіка 1925 г. у гутарцы з савецкім паўпрадам таксама спрабаваў пераканаць яго, што ўступленне Германіі ў Лігу нацый і яе ўдзел у падпісанні Гарантыйнага пакта не азначае канец рапальскай палітыкі, бо "збліжэнне паміж Германіяй і Расіяй, эканамічнае і палітычнае, дыктуецца аб'ектыўным становішчам рэчаў". У прамовы ў рэйхстазе 18 мая Г. Штрэземан яшчэ раз падкрэсліў імкненне Германіі, нягледзячы на Гарантыйны пакт, захоўваць сяброўскія адносіны з Расіяй. Трэба пагадзіцца, што Г. Штрэземан сапраўды лічыў магчымым захаванне рапальскага курсу, нягледзячы на падрыхтоўку Гарантыйнага пакта.

Савецкі бок не быў задаволены заявамі германскага ўрада адносна Гарантыйнага пакта. Для вырашэння гэтай праблемы у савецка-германскіх адносінах у чэрвені ў Берлін прыбыў намеснік наркама замежных спраў М. Літвінаў. Але яго візіт не прынёс станоўчых вынікаў у барацьбе супраць удзелу Германіі ў Гарантыйным пакце. З красавіка не вяліся савецка-германскія палітычныя перамовы. Аднавіўшыеся ў сакавіку гандлёвыя перамовы, у ліпені фактычна спыніліся. Летам 1925 г. можна гаварыць аб крызісе ў савецка-германскіх адносінах, што адзначаў у сваіх мемуарах і Г. Штрэземан.

У гэты час савецка-германскія адносіны адносна паспяхова развіваліся толькі ў адной сферы – ваеннай. У красавіку 1925 г. было заключана пагадненне аб стварэнні аіяцыйнай школы ў Ліпецку для падрыхтоўкі савецкіх і германскіх лётчыкаў. Летам 1925 г. упершыню група германскіх афіцэраў прыбыла на вучэнні Чырвонай Арміі. З гэтага часу абмен дэлегацыямі назіральнікаў на вучэннях стаў рэгулярным.

3. Савецка-польскія адносіны ва ўмовах падрыхтоўкі Гарантыйнага пакта. Візіт Г. Чычэрына ў Варшаву. Неспрыяльныя для СССР і Польшчы змены міжнароднай сітуацыі аб’ектыўна штурхалі дзве краіны да ўзаемнага збліжэння. У лютым 1925 г. палітбюро ЦК УКП(б) прымае рашэнне аб спыненні ў адносінах да Польшчы гэтак званай актыўнай разведкі. Пад ёй мелася на ўвазе дыверсійная дзейнасць савецкіх спецслужб з мэтай дыстабілізаваць сітуацыю ў капіталістычных краінах і падштурхнуць там рэвалюцыю. Ва ўмовах, калі савецкае кіраўніцтва ўзяло

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

курс на будаўніцтва сацыялізму ў адной краіне, ад гэтай дзейнасці вырашана было адмовіцца. У пачатку 1925 г. пачынаюцца польска-савецкія перамовы аб дагаворы аб ненападзенні.

Савецкая пазіцыя на перамовах была выкладзеная ў інструкцыі НКЗС, накіраванай П. Войкаву 2 студзеня. СССР намераваўся прапанаваць Польшчы дагавор аб ненападзенні і неўдзеле ў варожых камбінацыях. Заключная частка інструкцыі сведчыць, які вялікі ўплыў на развіццё польска-савецкіх адносін аказваў германскі фактар: "Перамовы неабходна пачаць магчыма хучэй, зацягваючы іх з такім разлікам, каб мы маглі раней дамовіцца з Германіяй на аснове праводжімага цяпер аналагічнага зандажу. Пасля нашай дамовы з Польшчай у Германіі знікне ўсякі стымул для прыняцця нашых прапаноў. Наша дагавор з Польшчай, гэта значыць забеспячэнне нашага нейтралітэту ў выпадку сутыкнення Польшчы з Германіяй, фактычна ізалюе Германію цалкам і забівае яе надзеі на ўсякае супрацоўніцтва з намі. Германіі не прыходзіцца асцерагацца нашай дамовы аб сумесным выступленні з Польшчай і Францыяй, а таму наш нейтралітэт, пасля таго, як мы абяцалі такі ж нейтралітэт і Польшчы, губляе для Германіі ўсякі сэнс". Таксама прапаноўвалася абгаварыць на перамовах пытанне аб культурнай аўтаноміі для нацыянальных ускраін. Аднак далей указвалася, што ў самім дагаворы аб аўтаноміі казаць не прыйдзецца, "па-першае, таму, што гэта было б звязана з канчатковым прызнаннем граніц і задавальненнем сустрэчных патрабаванняў аб аўтаноміі для палякаў у СССР". Такім чынам, перамовы з Польшчай ставіліся савецкім кіраўніцтвам у поўную залежнасць ад ходу савецка-германскіх перамоў. Тут утрымоўваецца і прызнанне таго, што савецка-германскае супрацоўніцтва грунтуецца у першую чаргу на антыпольскай аснове. З інструкцыі гэтак жа відаць, што ўсякі дагавор з Польшчай з'яўляецца тактычным ходам і носіць часовы характар: "Мы можам суцешыць Германію, што дагавор з Польшчай носіць часовы характар і разлічаны на той тэрмін, на які і мы, і Германія асуджаныя на пасіўнасць". Можна сцвярджаць, што гаворка ідзе аб намеры СССР і Германіі ў спрыяльны момант ажыццявіць рэвізію граніц Польшчы. Выкладзеная ў інструкцыі пазіцыя савецкага ўрада павінна была стварыць вялікія цяжкасці на перамовах. Тым больш, што польскі ўрад, робячы дэманстратыўныя крокі па збліжэнні з СССР, кіраваўся не шчырым імкненнем да нармалізацыі адносін, а разглядаў іх як сродак шантажу Захаду і разбурэння рапальскай палітыкі.

У Варшаве 12 студзеня адбылася сустрэча П. Войкава з А. Скшыньскім. Савецкі паўпрад выказаў прапанову заключыць дагавор аб ненападзенні і неўдзеле ў варожых камбінацыях. 30 студзеня ў адказ на савецкую прапанову польскі бок прапанаваў СССР падпісаць дагавор аб ненападзенні не з адной Польшчай, а адначасова і з прыбалтыйскімі дзяржавамі і Румыніяй. Гэтую польскую прапанову савецкі ўрад не мог

прыняць. За ёй у Маскве бачылі імкненне Польшчы ўсталяваць свой уплыў у Прыбалтыцы. У адносінах да Румыніі СССР не жадаў браць на сябе ніякіх абавязацельстваў у сувязі з неўрэгуляванасцю бесарабскага пытання.

1 лютага польскі пасланнік у Маскве Кентжыньскі сустрэўся з Чычэрыным. У адказ на польскую прапанову заключыць дагавор аб ненападзенні, савецкі наркам заўважыў, што гэтае абавязацельства ўжо фактычна ўтрымоўвае Рыжскі дагавор. Ён выказаўся за заключэнне дагавора аб ненападзенні і неўдзеле ў варожых кааліцыях. Падчас новай сустрэчы 23 лютага польскі пасланнік заявіў, што яго ўрад гатовы заключыць дагавор аб ненападзенні і неўдзеле ў варожых кааліцыях, але пры ўмове, што СССР адначасова гарантуе не толькі граніцы Польшчы, але і прыбалтыйскіх дзяржаў. Відавочна, што польскія прапановы былі для Масквы непрымальныя. Усякае імкненне з боку Варшавы падкрэсліць у дагаворы польскую зацікаўленасць у справах Прыбалтыкі выклікала вельмі негатыўную рэакцыю СССР.

Яшчэ складаней, чым з палітычнымі перамовамі, ішлі справы з польска-савецкімі перамовамі гандлёвымі. А. Скшыньскі заявіў у сейме, што Польшча праяўляе добрую волю ў справе заключэння гандлёвага дагавора з Расіяй, але ініцыятыва павінна зыходзіць з савецкага боку, або, хаця бы, ад абодвух бакоў адначасова. Масква ж не спяшалася праявіць такую ініцыятыву. Адной з найбольш важных задач, якую савецкі ўрад намераваўся вырашыць падчас гандлёвых перамоў з Польшчай, была ліквідацыя матэрыяльных абавязацельстваў па Рыжскаму дагавору. Савецкае кіраўніцтва лічыла, што для гэтага наступіў спрыяльны момант. Гэты аптымізм падзяляў паўпрад у Варшаве. У лісце ў Маскву, датаваным 5 красавіка, П. Войкаў выказаў пункт гледжання, што ў сувязі з развіццём міжнароднай сітуацыі наступіў спрыяльны момант для прад'яўлення буйных патрабаванняў да польскага ўрада, у прыватнасці, у сувязі з выкананнем матэрыяльных абавязацельстваў па Рыжскаму мірнаму дагавору.

Г. Чычэрын таксама лічыў, што ў складаннай для Польшчы міжнароднай сітуацыі 1925 г. ад яе можна дабіцца істотных саступак. 21 чэрвеня ён накіраваў у палітбюро ліст, у якім адзначаў пазітыўныя змены, адбываўшыеся ў апошні час у польскай палітыцы ў адносінах да Савецкага Саюза. У сувязі з гэтым наркам замежных спраў прапаноўваў выкарыстаць сітуацыю, якая склалася, для наладжвання адносін з Польшчай на савецкіх умовах. Разгледзеўшы гэтае пытанне, палітбюро стварыла камісію па збліжэнню з Польшчай. Узначаліў камісію Ф. Дзяржынскі. Аднак імкненне СССР да пераглядУ Рыжскага дагавора наўрад ці магло знайсці якое-небудзь разуменне з боку польскага ўрада. Ужо ў самім пачатку перамоў пры ўручэнні даверчых грамат 23 студзеня

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Кентжыньскі заявіў, што развіццё савецка-польскіх адносін павінна грунтавацца на поўным і непахісным выкананні заключаных пагадненняў.

У той жа час польская дыпламатыя ўважліва сачыла за ходам савецка-германскіх перамоў. Кентжыньскі паведаміў у МЗС сваёй краіны 16 жніўня, што савецка-германскі дагавор павінен быць падпісаны ў бліжэйшы час. У Варшаве ў такой сітуацыі была адноўлена ідэя арганізаваць сустрэчу польскага і савецкага міністраў замежных спраў. Гэта звязана і з няўдачамі польскай дыпламатыі на заходнім напрамку. У сярэдзіне жніўня сарваўся візіт А. Скшыньскага ў Лондан, бо, па словах П. Войкава, “ніякага распалажэння да таго, каб бачыць Скшыньскага, у Чэмберлена не маецца”. Францыя адмовілася ад далейшай падтрымкі Польшчы па пытанні аб заключэнні Гарантыйнага пакта. 4 верасня П. Войкаў, паведамляючы Г. Чычэрыну аб імкненні палякаў арганізаваць візіт савецкага наркама ў Варшаву, звязаў гэты крок польскай дыпламатыі з жаданнем прадэманстраваць зблiжэнне з СССР напярэдадні сесіі Лігі нацый і разглядаў яго як тактычны ход.

У Маскве на гэты раз польская ініцыятыва аб візіце наркама замежных спраў была сустрэта станоўча. У многім гэта звязана са станам савецка-германскіх адносін на той момант. Акрамя імкнення інтэнсіфікаваць перамовы з Германіяй праз пэўныя саступкі, савецкае кіраўніцтва лічыла мэтазгодным паўплываць на пазіцыю германскага ўрада пагрозай зблiжэння з Польшчай. У лісце ад 6 верасня на імя М. Літвінава Г. Чычэрын выказаў меркаванне, што такая дэманстрацыя савецка-польскага зблiжэння “можа напалохаць Германію і зрабіць яе больш пакладзістай”. 14 верасня адбылася гутарка М. Літвініва з даверaным у справах Польшчы ў СССР Зелязінскім. Апошні актыўна выказаўся за прыезд Г. Чычэрына ў польскую сталіцу і паведаміў, што ён можа адбыцца ўжо 19–20 верасня, калі А. Скшыньскі вернецца з Жэневы ў Варшаву. Улічваючы вялікую зацікаўленасць польскага ўрада ў прыездзе Г. Чычэрына ў Варшаву, савецкая дыпламатыя стала адцягваць гэты візіт, тым самым паказваючы, што ён патрэбны, перш за ўсё, польскаму ўраду.

Г. Чычэрыні прыбыў у Варшаву 28 верасня. Яму быў аказаны самы цёплы прыём. У ходзе перамоў міністраў замежных спраў дзвюх краін адбыўся абмен думкамі па праблеме заключэння Гарантыйнага пакта. Чычэрын указваў на факт адмовы Германіі гарантаваць польскую граніцу і ўзнікшую ў сувязі з гэтым пагрозу для Польшчы. Ён адзначыў, што польская палітыка варожая СССР на двух асноўных накірунках: 1) імкненне стварыць балтыйкі саюз; 2) наяўнасць польска-румынскага саюза. Савецкі наркам паўтарыў прапанову заключыць дагавор аб ненападзенні і няўдзеле ў варожых кааліцыях.

Практычных вынікаў візіт, па сутнасці, не меў. Але польскія палітыкі і прэса працягвалі падкрэсліваць яго значэнне. Як адзначаў П. Войкаў у тэлеграме ў Маскву 2 кастрычніка, “гэта было ім

неабходна для дэманстрацыі перад Англіяй, гэтак жа як і перад Германіяй". 8 кастрычніка ў сеймавай камісіі па замежных справах выступіў прэм'ер-міністр У. Грабскі. Ён ахарактарызаваў візіт Г. Чычэрына як факт, які сведчыць аб паляпшэнні польска-савецкіх адносін. Паводле яго слоў, гэтыя адносіны складваюцца ўсё больш і больш спрыяльна, і візіт Г. Чычэрына даказаў, які прагрэс дасягнуты ў справе аслаблення напружанасці паміж Масквой і Варшавай. Гэта было імкненне выкарыстаць візіт Чычэрына для ціску на Захад напярэдадні Лакарнскай канферэнцыі.

4. Падпісанне савецка-германскага гандлёвага дагавора. У канцы лета 1925 г. з'явіліся прыкметы паляпшэння савецка-германскіх адносін. У верасні аднавіліся гандлёвы перамовы. Гэта было ў многім рэакцыяй Германіі на пэўнае савецка-польскае зближэнне. Г. Штрэземан пісаў кіраўніку германскай дэлегацыі на гандлёвых перамовах з СССР, што ў сілу палітычных прычын трэба заключыць якое-небудзь пагадненне з Расіяй. Германія на гэты момант ужо пагадзілася прызнаць савецкую дзяржаўную манаполію ў знешнім гандлі і прадаставіць СССР буйны крэдыт.

Са свайго боку кіраўніцтва СССР таксама праявіла гатоўнасць да саступак. У канцы жніўня – пачатку верасня палітбюро на двух пасяджэннях абмяркоўвала пытанне аб гандлёвых перагаворах з Германіяй. 27 жніўня было прынята рашэнне пайсці на саступкі Германіі пры падрыхтоўцы дагавора. 3 верасня палітбюро палічыла мэтазгодным з удзелам М. Літвінава арганізаваць сустрэчу савецкай і германскай дэлегацый на гандлёвых перагаворах, таксама даручыць яму пагутарыць з паслом Германіі У. Брокдорф-Ранцаў і пацвердзіць гатоўнасць савецкага ўрада пайсці на саступкі пры падрыхтоўцы гандлёвага дагавора.

Прыезд Г. Чычэрына ў Варшаву выклікаў хваляванне ў Берліне. У германскай прэсе быў апублікаваны артыкул Г. Штрэземана, прысвечаны савецка-польскай сустрэчы. Германскі міністр замежных спраў адзначаў, што візіт Чычэрына ў Варшаву ў той час, калі Германія рыхтуецца да ўдзелу ў Лакарнскай канферэнцыі, не з'яўляецца выпадковасцю, і выказаў шкадаванне, што Масква і Берлін займаюць супрацьлеглыя пазіцыі па пытнні аб неабходнасці ўступлення Германіі ў Лігу нацый і падпісання Гарантыйнага пакта. Начальнік усходняга аддзела германскага МЗС Г. Дзірксан у сваіх мемуарах пісаў потым, што знаходжанне Г. Чычэрына ў Варшаве на шляху ў Берлін было жэстам, які нагадваў шантаж.

Услед за Варшавай, Г. Чычэрын прыбыў 30 верасня ў Берлін. Трэба прызнаць, што варшаўская сустрэча зрабіла на германскі ўрад пажаданае для Масквы ўражанне. Г. Штрэземан у гутарцы з Г. Чычэрыным 1 кастрычніка заявіў аб прынцыповай згодзе Германіі заключыць палітычны дагавор з СССР, а ў бліжэйшы час падпісаць гандлёвы дагавор. 7 кастрычніка Г. Чычэрына прыняў прэзідэнт П. Гіндэнбург і паведаміў, што

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

ён упаўнаважыў пасла ў Маскве У. Брокдорф-Ранцау падпісаць гандлёвы дагавор з СССР. Не была абмінута на перамовах і польская праблема. Г. Чычэрын у чарговы раз выказаў апасенне, што падпісанне Германіяй Гарантыйнага пакта прывядзе да якога-небудзь, хай нават ускоснага, пацвярджэння германа-польскай граніцы. На гэта Г. Штрэземан адказаў, што Германія ніколі не пойдзе добраахвотна на прадастаўленне гарантый Польшчы. Як бачым, Маскву ў сувязі з падрыхтоўкай Гарантыйнага пакта палохала не толькі збліжэнне Германіі з Захадам, але і магчымасць прадастаўлення ёю гарантый польскай заходняй граніцы, чым ў значнай ступені быў бы аслаблены нефармальны савецка-германскі саюз, які ў многім меў антыпольскую аснову. На тое, каб развеяць гэтыя апасенні, быў накіраваны і мемарандум Г. Штрэземана савецкаму паўпраду ў Берліне ад 10 кастрычніка. У ім указвалася, у прыватнасці, што аб гарантыі ўсходняй граніцы Германіі ў праекце Гарантыйнага пакта няма гаворкі.

12 кастрычніка 1925 г. у Маскве быў падпісаны савецка-германскі гандлёвы дагавор. Ён уключаў цэлы комплекс пагадненняў, якія павінны былі рэгуляваць розныя аспекты эканамічных узаемаадносін паміж дзвюма краінамі: транзіт, выплату падаткаў, экстэрытарыяльнасць гандлёвых прадстаўніцтваў. Устанаўлівася рэжым найбольшага спрыяння ў гандлі. Захоўвалася савецкая дзяржаўная манаполія знешняга гандлю. Знакава было тое, што дагавор быў падпісаны ў час працы Лакарнскай канферэнцыі. Тым самым Германія дэманстравала гатоўнасць захаваць супрацоўніцтва з СССР ва ўмовах падпісання Гарантыйнага пакта і ўступлення ў Лігу нацый.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Тэма 3.4 Савецка-польска-германскія адносіны ў канцы 1925 г. – вясной 1926 г.

План

1. Спробы заключэння польска-савецкага дагавора аб ненападзе ў пачатку 1926 г.

2. Працяг савецка-германскіх палітычных перамоў пасля заключэння гандлёвага дагавора.

3. Спробы польскай дыпламатыі арганізаваць міжнародны дэмарш супраць савецка-германскага дагавора аб нейтралітэце.

4. Берлінскі дагавор і яго міжнароднае значэнне.

ЛІТАРАТУРА

Документы и материалы по истории советско-польских отношений. В. 14 т. – М.: Наука, 1966. – Т. 4.

Документы внешней политики СССР. В 24 т. – М.: Госполитиздат, 1963. – Т. 9.

Ахтамзян, А.А. Рапалльская политика. Советско-германские отношения. 1922–1932 / А.А. Ахтамзян. – М.: Международные отношения, 1974.

История дипломатии. (Под редакцией А. А. Громыко). В 5 т. – М.: Политиздат, 1965. – Т. 3.

История международных отношений / Под ред. А.В.Шапиро. В 4 ч. – Минск: БДУ, 2004. – Ч.2.

Климовский, Е.С. Германия и Польша в локарнской системе европейских отношений / Е.С. Климовский – Мн.: Изд. БГУ, 1975.

Трухнов, Г.М. Рапалло в действии. Из истории советско-германских отношений (1922–1929) / Г.М. Трухнов. – Мн.: Изд-во БГУ, 1982.

Мезга, Н.Н. В тисках Рапалло: германский фактор в польско-советских отношениях 1921 – 1926 годов / Н. Н. Мезга. – Гомель: УО «ГГУ им. Ф. Скорины», 2010.

1. Спробы заключэння польска-савецкага дагавора аб ненападзе ў пачатку 1926 г. Падпісанне Лакарнскіх пагадненняў стварыла новую сітуацыю ў Еўропе. Дамінуючай дзяржавай на кантыненце стала Англія. Французскі ўплыў на малыя краіны было сур'ёзна аслаблены. Падпісанне Лакарнскіх пагадненняў фактычна азначала нармалізацыю адносін Германіі з яе былымі праціўнікамі. Палітычныя колы Польшчы прызнавалі, што заключэнне Лакарнскіх пагадненняў прывяло да значнага пагаршэння знешнепалітычнага становішча іх краіны. Непрыемнасцю для Варшавы было і заключэнне Маскоўскага дагавора. У польскіх палітычных колах разлічвалі, што, калі Лакарнскія пагадненні не гарантуюць польскую

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф.СКОРИНЫ

заходнюю граніцу, то хоць бы прывядуць да заканчэння перыяду сяброўства ў савецка-германскіх адносінах. Гандлёвы дагавор паміж СССР і Германіяй перакрэсліў гэтыя надзеі. У выніку заключэння Лакарнскіх пагадненняў і адначасова з імі Маскоўскага дагавора нямецкай дыпламатыі ў значнай ступені атрымалася дамагчыся ізаляцыі Польшчы на міжнароднай арэне.

У той жа час Лакарна стварыла пэўныя ўмовы для пазітыўных змен у польскай палітыцы ў адносінах да СССР. Варшаве можна было паспрабаваць праз збліжэнне з Масквой пераадолець міжнародную ізаляцыю і прымусіць Захад больш улічваць яе інтэрасы. У савецкіх палітычных колах прадбачылі магчымасць польскіх крокаў да збліжэння з СССР пасля Лакарна. Г. Чычэрын, як і паўпрадства ў Варшаве, лічыў міжнародную сітуацыю спрыяльнай для наладжвання адносін з Польшчай на савецкіх умовах. Г. Чычэрын лічыў карысным зрабіць некаторыя крокі насустрач Польшчы. У прыватнасці, ён лічыў неабходным беларускім і ўкраінскім эмігранцкім арганізацыям адмовіцца ад вынясення на сваіх з'ездах рэзалюцый, накіраваных супраць Польшчы і зыходзячых з прынцыпу права нацый на самавызначэнне.

У склаўшайся сітуацыі ізноў набыло актуальнасць пытанне аб заключэнні польска-савецкіх гандлёвага і палітычнага пагадненняў. Аднак рэальна дасягнуць прагрэсу на савецка-польскіх перамовах было вельмі складана, паколькі бакі заставаліся на сваіх ранейшых пазіцыях, ужо не раз прыводзіўшых да зрыву перамоў. Так, заключэнне гандлёвага дагавора савецкае кіраўніцтва і ў канцы 1925 – пачатку 1926 г. звязвала з ліквідацыяй матэрыяльных абавязацельстваў па Рыжскаму дагавору. Перад аднаўленнем польска-савецкіх перамоў П. Войкаў накіраваў у Маскву ліст, у якім прапаноўваў дамагацца згоды Польшчы на ліквідацыю савецкіх матэрыяльных абавязацельстваў па Рыжскім дагаворы, а таксама згоды на скасаванне саюза з Румыніяй. Па меркаванні паўпрада ў Варшаве, гэтая мэта была дасягальная ў сувязі з цяжкім міжнародным становішчам Польшчы пасля Лакарна. Таксама для ціску на Польшчу паўпрад прапаноўваў выкарыстаць пытанне аб нацыянальных меншасцях. Трэба было падняць праблему выканання польскім урадам абавязацельстваў па артыкуле 7 Рыжскага дагавора, у якой гарантаваліся правы нацыянальных меншасцяў на тэрыторыі дзвюх дзяржаў. Але зрабіць гэта трэба было толькі для гандлю, а не для ўключэння абавязацельстваў у будучую дамову. Тым самым П. Войкаў яшчэ раз пацвярджаў, што пытанне аб правах нацыянальных меншасцяў на тэрыторыі Польшчы не разглядалася савецкім кіраўніцтвам як важнае само па сабе. Палажэнні ліста Войкава і былі пакладзеныя ў аснову савецкай пазіцыі на перамовах з Польшчай, якая павінна была зводзіцца да імкнення выкарыстаць цяжкае знешнепалітычнае становішча Польшчы для атрымання аднабаковых эканамічных і палітычных выгод.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Польскі ўрад імкнулася заключыць з СССР, у першую чаргу, гандлёвы дагавор. Савецкая пазіцыя была іншая. 30 студзеня Г. Чычэрын накіраваў тэлеграму П. Войкаву, у якой абавязваў яго, зыходзячы з меркавання, што А. Скшыньскі, які ў гэты час на раду з пасадай міністра замежных спраў заняў і пасаду прэм'ер-міністра Польшчы, будзе ўхіляцца ад палітычных перамоў і весці гаворку толькі аб гандлёвым дагаворы, паведаміць палякам, што "савецкі ўрад лічыць неабходным да пачатку фармальных перамоў па гандлёвым дагавору пачаць абмеркаванне асноўных палітычных момантаў нашых узаемаадносін". Міжнароднае становішча Польшчы ў той момант было складаным, і Варшава саступіла патрабаванням Масквы. У цэнтры перамоў, якія ўзнавіліся ў лютым, было заключэнне дагавора аб ненападзе.

З пачаткам перамоў паміж СССР і Польшчай стала відавочна, што шансы на дасягненне пагаднення вельмі малыя. 18 лютага Чычэрын прыняў польскага пасланніка Кентжыньскага. Апошні падчас гутарак адзначыў непрымальнасць для Польшчы двухбаковай савецка-польскай дамовы аб ненападзе, бо яна пазбаўляе Польшчу магчымасці ў выпадку неабходнасці аказаць дапамогу прыбалтыйскім дзяржавам. Кентжыньскі ўказаў на пастаянныя спробы германскага ўрада зрываць нармалізацыю польска-савецкіх адносін. У заключэнні польскі пасланнік спытаў, што думае Г. Чычэрын адносна выканання Рыжскага дагавора. Савецкі наркам у адказ спаслаўся на вопыт савецка-германскіх адносін і прывёў у якасці ўзору ўрэгулявання двухбаковых адносін Рапальскі дагавор, прапанаваўшы тым самым узаемную адмову ад прэтэнзій, г. з. фактычную рэвізію Рыжскага дагавора па частцы матэрыяльных абавязацельстваў. Безумоўна, ні адзін польскі ўрад без важкіх на тое прычын не пагадзіўся б на гэта.

Новая сустрэча Чычэрына і Кентжыньскага адбылася 26 лютага. Польскі прадстаўнік выказаўся за заключэнне калектыўнага пакта аб ненападзе паміж СССР, Польшчай і прыбалтыйскімі дзяржавамі. У заключэнні калектыўнага пакта аб ненападзе з удзелам прыбалтыйскіх дзяржаў савецкае кіраўніцтва бачыла імкненне Польшчы ў тым або іншым выглядзе стварыць польска-балтыйскі блок. Польскі бок настойваў і на тым, каб СССР узяў на сябе абавязацельства не нападаць на Румынію на працягу ўсяго тэрміна дзеяння савецка-польскага дагавора аб ненападзе. Але з-за бесарабскага пытання Масква не жадала браць на сябе ніякіх абавязацельстваў адносна Румыніі.

Вельмі балюча савецкае кіраўніцтва рэагавала і на падпісанне польска-румынскага саюзнага дагавора 3 сакавіка 1926 г. Улічваючы неўрэгуляванасць бесарабскага пытання і агульны напружаны стан румына-савецкіх адносін, гэты дагавор савецкі бок не мог ўспрыняць інакш, як праяву антысавецкай тэндэнцыі ў знешняй палітыцы Польшчы.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

Па дагавору бакі абавязаліся аказваць неадкладную дапамогу і падтрымку ў выпадку неспраВакаванага нападу.

Савецкі ўрад, бачачы, што польскае кіраўніцтва настойвае на заключэнні агульнага дагавора з удзелам прыбалтыйскіх дзяржаў, вырашыла заняць на перамовах больш цвёрдую пазіцыю. Член калегіі НКЗС СССР С. Аралаў інфармаваў 9 сакавіка Войкава, што напярэдадні на пасяджэнні калегіі было прынята наступнае рашэнне па польскім пытанні: " а)… катэгарычна заявіць палякам, што якое б то ні было фіксаванне інтэрасаў Польшчы ў Прыбалтыцы не можа быць базай для перамоў… б) неабходна зараз жа заявіць палякам, што да выпрацоўкі той або іншай базы палітычнай дамовы перамовы аб гандлёвым дагаворы з'яўляюцца дачаснымі". Фактычна гэта азначала, што Масква ўзяла курс на згортванне перамоў з Польшчай. Не выпадкова ўзмацненне жорсткасці савецкай пазіцыі адбылося ў той час, калі на праходзіўшай у Жэневе сесіі Лігі нацый. Польшча не атрымала сталае месца ў Савеце гэтай арганізацыі, а немцы пацярпелі няўдачу ў імкненні ўвайсці ў гэтую арганізацыю. Савецкі ўрад мог зараз разлічваць, што і Варшава, і Берлін стануць больш згаворлівымі.

Польскія правячыя колы, нягледзячы на цвёрдую пазіцыю СССР, пасля няўдачы ў Жэневе лічылі мэтазгодным працягваць перамовы. У канцы сакавіка ў Варшаве вырашылі пайсці на некаторыя саступкі на іх. А. Скшыньскі, толькі што пацярпеўшы дыпламатычную няўдачу ў Жэневе, 29 сакавіка сустрэўся з П. Войкавым. Глава польскага ўрада падкрэсліў зацікаўленасць Польшчы ў працягу перамоў з СССР. Ён таксама выказаў намер аддаць візіт, які Чычэрын зрабіў яму ў верасні 1925 г., і адправіцца ў Маскву ў самы блізкі час. Што датычыцца прыбалтыйскага пытання, то польскі ўрад выказаў гатовасць адмовіцца ад патрабавання непасрэднага ўдзелу краін Прыбалтыкі ў перамовах. Але палякі працягвалі настойваць на неабходнасці ўключэння ў будучую дамову заявы аб гарантыі граніц у Прыбалтыцы. Аднак гэтых польскіх саступак аказалася недастаткова, каб вывесці палітычныя перамовы з тупіку. Савецкі бок па-ранейшаму рашуча пярэчыў супраць усякага згадвання ў будучым дагаворы аб польскіх інтэрасах у Прыбалтыцы. У Маскве лічылі, што пасля няўдачы ў Жэневе ў польскага ўрада не засталося іншага вынаходу, як пайсці на дамову з СССР на савецкіх умовах. Аднак польскі ўрад працягваў настойваць на гарантыі Савецкім Саюзам у будучым дагаворы граніц усіх яго заходніх суседзяў, што рабіла перамовы бесперспектыўнымі.

2. Працяг савецка-германскіх палітычных перамоў пасля заключэння гандлёвага дагавора. Савецкае кіраўніцтва асцерагалася, што вынікам Лакарна стане ўцягванне Германіі ў адзіны антысавецкі фронт, стварэннем якога займалася англійская дыпламатыя. СССР лічыў неабходным нейтралізаваць антысавецкую скіраванасць Лакарна праз заключэнне з Германіяй гандлёвага і палітычнага дагавораў. Савецка-

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

германскі гандлёвы дагавор, безумоўна, змякчыў той удар, які Лондан намерваўся нанесці па СССР з дапамогай Лакарна. Аднак у Маскве не жадалі гэтым абмяжоўвацца і дамагаліся ад Германіі заключэння і палітычнага дагавора ў пацвярджэнне і развіццё Рапала.

Для Германіі захаванне сяброўскіх адносін з СССР пасля Лакарна давала вялікія палітычныя і эканамічныя выгоды, бо і пасля Лакарна барацьба з Версалем заставалася галоўнай задачай германскай знешняй палітыкі. А СССР у той час з'яўляўся практычна адзіным значным саюзнікам у гэтай справе. 23 кастрычніка Г. Штрэземан выступіў з прамовай у Карлсруэ, у якой заявіў, што падпісанне Лакарнскіх пагадненняў не вядзе да стварэння накіраванага супраць Расіі блока дзяржаў з удзелам Германіі, і падпісаны гандлёвы дагавор прадэманстраваў імкненне германскага ўрада да захавання добрых адносін з Расіяй. 11 лістапада і 22 снежня Штрэземан меў гутаркі адпаведна з М Крэсцінскім і Г. Чычэрыным і кожны раз пераконваў сваіх суразмоўцаў у тым, што падпісанне Лакарнскіх пагадненняў зусім не азначае адмовы Германіі ад рапальскай палітыкі.

19–22 снежня ў Берліне знаходзіўся Г. Чычэрын. Падчас візіту абмяркоўвалася пытанне заключэння дагавора аб нейтралітэце. Германскі бок не згаджалася на такую дамову, а прапаноўваў абмежавацца падпісаннем палітычнага пратаколу. Гэта не задавальняла Маскву, і яна працягвала настойваць на шырокамаштабным палітычным дагаворы. Немцы ж пакуль зацягвалі перамовы. Да рашэння пытання аб уступленні Германіі ў Лігу нацый Берлін не жадаў раздражняць Захад дагаворам з СССР. Бачачы незгаворлівасць Германіі, савецкі ўрад вырашыў аказаць націск на яе, як гэта ўжо рабілася не раз, праз актывізацыю перамоў з Польшчай. І калі ў канцы 1925 – пачатку 1926 г. пазначылася некаторае паляпшэнне польска-савецкіх адносін, гэта сапраўды выклікала трывогу германскага ўрада.

У Берліне, мабыць, не мелі дакладнай інфармацыі аб ходзе польска-савецкіх перамоў, якія тапталіся на месцы. Таму па меры працягу гэтых перамоў занепакоенасць Германіі нарастала. Падчас кантактаў з савецкімі дыпламатамі нямецкія палітыкі не хавалі сваёй незадаволенасці з нагоды польска-савецкага збліжэння. 4 сакавіка адбылася гутарка Чычэрына з Брокдорф-Ранцаў. У цэнтры яе знаходзілася польская праблема. Нямецкі пасол атрымаў ад Г. Чычэрына запэўненні, што Савецкі Саюз не мае намеру гарантаваць заходнія граніцы Польшчы, але гатоў падпісаць з ёй дагавор аб ненападзенні адносна яе ўсходніх граніц. Гэтае тлумачэнне не задаволіла Г. Штрэзэмана. Ён накіраваў 27 сакавіка ліст У. Брокдорф-Ранцаў, у якім абавязаў яго правесці новую сустрэчу з Чычэрыным і заявіць, што Германія не падпіша праектаваную дамову з СССР, калі ён мае намер падпісаць які-небудзь дагавор з Польшчай. Г. Чычэрын адназначна падкрэсліў, што для СССР найважнейшым з'яўляецца дагавор з

Германіяй. У тыя ж дні ў Берліне польскую праблему абмяркоўвалі Г. Штрэземан і М. Крэсцінскі. Германскі міністр замежных спраў настойліва імкнуўся высвятліць, якія сапраўдныя намеры СССР у адносінах да Польшчы. Германскі ўрад вырашыў адмовіцца ад тактыкі зацягвання перамоў. Ён выказаў гатоўнасць не абмяжоўвацца падпісаннем з СССР палітычнага пратаколу, а падпісаць дагавор аб нейтралітэце. 25 лютага немцы прадставілі тэкст такога дагавора.

У канцы сакавіка савецка-германскія перамовы ўступілі ў завяршальную стадыю. Літвінаў у гутарцы з Брокдорф-Ранцаў, пасля дыпламатычнага паражэння Германіі ў Жэневе, паставіў пытанне аб неадкладным падпісанні савецка-германскага дагавора. 13 красавіка Літвінаў ізноў сустрэўся з германскім паслом і заявіў яму, што савецкі бок лічыць немэтазгодным далейшае зацягванне перамоў. Масква зрабіла пры гэтым важную саступку, адмовіўшыся ад патрабавання неабмежаванага нейтралітэту. Пасля гэтага шлях да падпісання савецка-германскага дагавора аб нейтралітэце быў адкрыты. 18 красавіка Г. Штрэземан палічыў магчымым, выступаючы ў Штутгарце, публічна паведаміць аб маючым адбыцца падпісанні дагавора з Расіяй. Сімвалічнай была сама назва прамовы германскага міністра замежных спраў: "Не крыжоваму паходу супраць Расіі".

3. Спробы польскай дыпламатыі арганізаваць міжнародны дэмарш супраць савецка-германскага дагавора аб нейтралітэце. Для польскага ўрада праблема савецка-германскай дагавора на працягу красавіка 1926 г. займае цэнтральнае месца ў знешняй палітыцы. Польшча паспрабавала сарваць падпісанне савецка-германскай дагавора. 10 красавіка А. Скшыньскі накіраваў тэлеграмы польскім паслам у Парыжы і Лондане, у якіх абавязаў іх давесці да ведама французскага і англійскага ўрадаў пазіцыю Польшчы па праблеме савецка-германскай дагавора. Скшыньскі сцвярджаў, што гэты дагавор супярэчыць Лакарнскім пагадненням. Польскі прэм'ер-міністр планаваў арганізаваць у Берліне дэмарш вядучых дзяржаў Захаду і паставіць Германію перад выбарам: або дагавор з СССР, або Лакарна і Ліга нацый. 12 красавіка ён накіраваў у Парыж і Лондан тэлеграмы, у якіх гаварылася аб неабходнасці калектыўнай ноты Германіі з удзелам Англіі і Францыі. Пасол у Рыме павінен быў высвятліць пазіцыю Італіі ў гэтым пытанні. Да ўдзелу ў дэмаршы ў Берліне польская дыпламатыя разлічвала прыцягнуць і краіны Малой Антанты.

А. Скшыньскі у сваім імкненні арганізаваць калектыўны дэмарш сутыкнуўся з рэзка адмоўнай пазіцыяй Англіі. О. Чэмберлен заявіў, што не бачыць ні сэнсу, ні магчымасці пратэставаць супраць дагавора, у адносінах да якога з Берліна паступілі запэўненні, што ён не супярэчыць ні Лакарна, ні Статуту Лігі нацый. Ён выказаў меркаванне, што такая нота была бы на руку СССР, бо ўскладніла б адносіны Германіі з Захадам, якія склаліся

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

пасля Лакарна. З Парыжу пасол Хлапоўскі тэлеграфаваў, што не варта ўскладаць вялікія надзеі на французскую падтрымку ў справе арганізацыі дэмаршу ў Берліне. Францыя адзіная ў меркаванні з Англіяй, што пункты дагавора не ўваходзяць у супярэчнасць з Лакарнскім пактам. Такім чынам, спробы сарваць падпісанне савецка-германскага дагавора для польскай дыпламатыі закончыліся няўдачай. Пасля гэтага яна спрабавла даказаць, што не збіралася пратэставаць супраць падпісання дагавора, а толькі імкнулася пераканацца, што ён не пярэчыць Статуту Лігі нацый і Лакарнскім пагадненням.

Набліжаючаеся падпісанне савецка-германскага дагавора адмоўна ўплывала на савецка-польскія адносіны. Перад паўпрадствам у Варшаве ставілася задача стварыць у палякаў ураджанне, што СССР вымушаны быў пайсці на дамову з немцамі "дзякуючы ўпартасці Скшыньскага". Адначасова Масква імкнулася супакоіць Варшаву адносна зместу будучага савецка-германскай дагавора, даказваючы, што дадзены дагавор не з'яўляецца саюзным і не накіраваны супраць трэціх дзяржаў. Аднак заявы савецкіх дыпламатаў не маглі перашкодзіць нарастанню антысавецкіх настрояў у Польшчы ў сувязі з падпісаннем Берлінскага дагавора. Гэта адзначала і савецкае пасольства ў Варшаве. Нават прадстаўнікі польскіх правых партый, спасылаючыся на Берлінскі дагавор, гаварылі аб яўным прыарытэцце для СССР адносін з Германіяй і бесперспектыўнасці савецка-польскіх перамоў.

4. Берлінскі дагавор і яго міжнароднае значэнне. 24 красавіка 1926 г. савецка-германскі дагавор (Берлінскі дагавор) аб нейтралітэце. У ім СССР і Германія абавязаліся не прымаць удзел у варожых камбінацыях, накіраваных супраць другога боку, захоўваць добразычлівы нейтралітэт у выпадку, калі адзін з удзельнікаў дагавора стане ахвярай агрэсіі. Арт. 3 прадугледжваў, што калі супраць аднаго з удзельнікаў дагавора будзе створана кааліцыя трэціх дзяржаў, з мэтаю падвергнуць яго эканамічнаму байкоту, то другі ўдзельнік дагавора ў гэтай кааліцыі ўдзельнічаць не будзе. На практыцы гэта азначала, што Германія пакідае за сабою свбоду рук адносна ўдзелу ў санкцыях Лігі нацый супраць СССР. Пры падпісанні дагавора Г. Штрэземан і М. Крэсцінскі абмяняліся дыпламатычнымі нотамі, з дапамогай якіх урэгулявалі пытанні, звязаныя з уступленнем Германіі ў Лігу нацый. Германскі ўрад узяў абавязацельства кожны раз самастойна вырашаць пытанне аб далучэнні сваёй краіны да санкцый згодна са Статутам Лігі нацый.

Заключэнне Берлінскага дагавора стала найбольш яскравым увасабленнем палітыкі “раўнавагі” паміж Усходам і Захадам, якую, будучы міністрам замежных спраў Германіі, праводзіў Г. Штрэземан. Ён даў магчымасць захаваць рапальскую сістэму ў адносінах маміж СССР і Германіяй ва ўмовах, калі апошняя падпісала Лакарнскія пагадненні і мела намер у бліжэйшы час уступіць у Лгу нацый. Такая міжнароднапалітычная

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ

камбінацыя адкрывала Германіі шырокі прастор для манёўра ў справе барацьбы за перагляд Версальскага дагавора. Спрабуючы дамовіцца аб скасаванні найбольш непрымальных для Германіі палажэнняў Версаля з заходнімі дзяржавамі, германскі ўрад заўсёды мог прадстаўляць цеснае супрацоўніцтва з СССР як альтэрнатыўны шлях рэвізіі Версальскай сістэмы, абапірацца на падтрымку СССР у гэтай справе.

Берлінскі дагавор стаў кульмінацыйны момантам рапальскай палітыкі. Пасля яго падпісання на працягу некалькіх гадоў савецка-германскія адносіны інтэнсіўна развіваліся ў ваеннай, эканамічнай, палітычнай сферах. Савецкі Саюз праз падпісанне дагавора з Германіяй змог прадухіліць стварэнне адзінага антысавецкага фронта капіталістычных дзяржаў.

Падпісанне Берлінскага дагавора вяло да далейшага пагаршэння знешнепалітычнага становішча Польшчы. Пры спробе арганізаваць калектыўны дэмарш супраць Берлінскага дагавора польскія правячыя колы маглі пераканацца, што краіна знаходзіцца ў значнай ступені ў міжнароднай ізаляцыі, а вядучыя заходнія дзяржавы гатовы ахвяраваць інтарэсамі Польшчы дзеля дасягнення збліжэння з Германіяй. Заключэнне Берлінскага дагавора азначала крах на бліжэйшы час спадзяванняў Польшчы, што Рапала акажацца несумяшчальным з Лакарна і завяршыцца цеснае савецка-гермаскае супрацоўніцтва, якое ў многім грунтавалася на антыпольскай аснове.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ